

ISSN:2602-2524 E-ISSN:2602-2443

lectiō

---

socialis

JULY 2019 - VOL.3 - NO.2

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

EDITOR-in-CHIEF

Emrah Konuralp

EDITORS

Bistra Vassileva, Associate Professor at University of Economics - Varna, Bulgaria
Ersin Erkan, Professor at Bingöl University
Hüdayi Sayın, Assistant Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Sue L. T. McGregor, Professor Emerita at Mount Saint Vincent University, Canada

ADVISORY BOARD

Ahmet Özcan, Assistant Professor at Gedik University, Turkey
Andrzej Piotrowski, Assistant Professor at Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poland
Arzu Ergen, Professor at Istanbul University, Turkey
Barış Erdogan, Professor at Uskudar University, Turkey
Burak Küntay, Professor at Bahçeşehir University, Turkey
Bülent Şener, Assistant Professor at Karadeniz Technical University, Turkey
Can Bilgili, Professor at Hasan Kalyoncu University, Turkey
Cristoph Giesel, Professor at Friedrich-Schiller-Universität Jena, Germany
Emine Akçadağ Alagöz, Assistant Professor at Gelisim University, Turkey
Emre Ergüven, Assistant Professor at Beykoz University, Turkey
Erhan Aydın, Affiliate Research Fellow at IPAG Business School, France
Gülşah Aydın, Assistant Professor at Yeditepe University, Turkey
Lale Aslan, Assistant Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Olaf Leiße, Professor at Friedrich-Schiller-Universität Jena, Germany
Reza Yavarian, Professor at Roudehen Islamic Azad University, Iran
Sait Yılmaz, Professor at Istanbul Esenyurt University, Turkey
Sevgi Kalkan, Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Sonat Bayram, Assistant Professor at Trakya University, Turkey
Tülay Yıldırım, Assitant Professor at Istanbul Medeniyet University, Turkey

LAYOUT EDITOR

M. Ada Özdil, Marmara University, Turkey

Yayıncı **İstanbul Umut Hareketi Derneği**
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü **Emrah Konuralp** İmtiyaz Sahibi **Hasan Fehmi Ata**
Yayın Türü **Yaygın Süreli Dergi, e-Dergi**
socialis@lectio.info Sertifika No: **35881**

ISSN:2602-2524 e-ISSN:2602-2443

lectio socialis

Aziz Mahmut Hüdayi Mh. Halk Cd. No 50/B Üsküdar/İstanbul TÜRKİYE

www.dergipark.gov.tr/lectio

www.lectio.info

REFEREES OF THE ISSUE

Burak Ercoskun

Ersin Erkan

Hüdayi Sayın

Pelin Yantur

Poyraz Gürson

Sait Yılmaz

Sonat Bayram

lectio socialis

is a refereed journal.

Biannually published (January-July).

Manuscripts can be submitted in English or Turkish languages.

No parts of this publication may be reproduced, copied or transmitted without the permission of the editorial board.

All rights reserved.

The moral and/or legal rights of the author have been asserted.

© Published by Lectio Press

TABLE OF CONTENTS

Research Articles

THE EFFECTS OF HELLENIC, LATE- ROMAN, EARLY-BYZANTINE SHOES ON THE HISTORY OF FASHION	87
ADAPTATION OF TURKISH AGRICULTURE SECTOR TO THE CAP IN THE PROCESS OF FULL MEMBERSHIP TO THE EU	101
MAJOR ENERGY COMPANIES AND TURKEY	121
THE RETURN OF ISIS FROM CALIPHATE TO A TERRORIST ORGANIZATION	139

Review Article

FROM HERE TO ETERNITY	159
-----------------------	-----

Submission: 26.03.2019
Acceptance: 31.07.2019

Helen, Roma ve Bizans Ayakkabılarının Moda Tarihi Üzerindeki Etkileri

Ceyhun Berkol¹

Helen, Roma ve Bizans Ayakkabılarının Moda Tarihi Üzerindeki Etkileri

Öz

Ayakkabı insanlık tarihi ile birlikte doğa koşullarından korunmak ve örtünmek amacı ile giyim kuşamın önemli bir parçası olarak insanoğlunun ayaklarını korumakla kalmamış, zaman içinde, toplumsal statü, milliyet, meslek, rütbe gibi birçok konunun ana göstergesi olmuştur. Farklı bölgelerde yazılı tarih öncesi sekiz bin yıl öncesine tarihlenen ayakkabıların, arkeolojik kazılarda elde edilmesine rağmen; ayakkabı modasının başlangıcı olarak Antik Grek uygarlığı kabul edilmektedir. Antik medeniyetler gerek ticari gerekse savaş ilişkilerinden ötürü giysi ve yaşam biçimi konusunda birbirlerinden etkilenmişlerdir. Roma döneminde gerçek bir ayakkabı modası çalışması izlenmektedir. Bizans ayakkabılar konusunda, Roma'nın mirasına sadık kalmış olsa da; imparatorlar, yönetim kadroları ve varıl kesimde mücevherli ayakkabılar kullanımına önem vermiştir. Antik Mısır'dan başlayarak, denenmiş tüm ayakkabı modelleri, farklı dönemlerde esin kaynağı olmuştur. Özellikle Avrupa'da, yaklaşık on yıllık zaman dilimlerinde ayakkabı modaları önemli değişiklikler göstermiştir. Her ülkede özellikle kral, kraliçe ve saray çevreleri moda ikonluğu yapmıştır. Hatta bazı modeller o kral veya kraliçenin ismi ile anılmıştır. Günümüz modasında tarihsel süreçte kullanılan ayakkabı modellerinde karşılaşılan bazı ayrıntılar, form değişiklikleri uygulanarak tekrarlanmaktadır. Çalışmada Helen, Roma, Bizans ayakkabı modelleri; Ortaçağ ve Yakınçağ örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Seçilen modellerin günümüz modasıyla etkileşimi ve aralarındaki benzerliklere vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Helen, Etrüsk, Roma, Bizans, ayakkabı, moda.

The Effects of Hellenic, Late-Roman, Early-Byzantine Shoes on the History of Fashion

Abstract

All along the history of humanity, shoes have been part of our agenda as an important element of dress and finery as well as a means of protection from natural conditions and covering. Shoes not only have protected mankind's feet but also in time been the main indicator of certain factors such as social status, nationality, profession and rank. Although in different regions shoes were found to date back to eight thousand years before written history, the beginning of the history of shoes is accepted as the Hellenic civilisation. Antique civilisations influenced each other because of commercial reasons or warfare. During the period of the Roman Empire a serious study of shoe fashion can be observed. Although the Byzantine Empire remained faithful to its Roman heritage in terms of classic shoes, emperors, administrators and the nobility favored the use of bejeweled shoes. Beginning with Antique Egypt, all the shoe models that were tried were a source of inspiration in different periods. Especially in Europe, in period of decades, shoe fashion showed important changes. In every country, especially the king, the queen and the nobility were considered fashion icons. Even certain styles were named after a specific king or queen. In today's fashion, some details we come across in the historical shoe styles are repeated with some form changes applied. In the study, Late-Roman and Early-Byzantine shoe models will be compared with shoe examples of the Middle Ages and Modern Age. Based on chosen styles, interaction with contemporary fashion is evaluated and the similarities are emphasized.

Keywords: Hellenic, Etrusk, Roman, Byzantine, shoe, fashion.

Ayakkabı insan yaşamında giysi kadar önemli bir unsurdur. İnsanoğlu soğuktan korunmak için giysi yapımını keşfettiğinde; ayağını da dış koşullardan koruma gereksinimi duymuş olmalıdır. Arkeolojik kazılarda dünyanın farklı yerlerinden elde edilen deri ayak giyimine ait parçalar, tarih öncesi çağ insanların ayaklarını nasıl korudukları konusunda bilgi vermektedir. Hayvan derisinin en tarih öncesinden başlayarak günümüze kadar tüm uygarlıklar tarafından ayakkabı yapımında kullanılmasının en önemli nedeni malzemenin; dayanıklılık, hava geçirgenliği, kolay şekillendirilebilmesi ve esnekliği gibi nitelikleridir. İlk dönemlerde ham olarak

¹ Dr. ceyberkol@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8430-628X>

kullanılan deriler daha sonra işlenmiş/tabaklanmış, mamul deri olarak kullanılmışlardır (Özel, 2015, ss. 2-12).²

Avrupa'daki arkeolojik kazı alanlarından birçok ayakkabı buluntusu elde edilmiştir. M.Ö. birinci binyılda, farklı sosyal guruplar veya farklı doğa koşullarından ötürü birçok ayakkabı türü ve farklı yapım şekilleri var olmuştur. Bazen yeni modalar oluşturulmuş, bazen eskiden giyilmiş modellerin yeniden gündeme gelmesi söz konusu olmuştur. Örneğin Geç Roma *Carbatinae*leri³ Demir Çağından itibaren kullanılan bir ayakkabı modelidir. Bazen bir bölgede uzun süre kullanılmayan bir ayakkabı modeli, çok zaman sonra farklı bir bölgede kullanılmış veya kopya edilmiş olarak kullanılmıştır (Grömer, 2017, ss. 80-81).

Günümüze ulaşan en eski ayakkabı 10 bin yıl öncesine ait olduğu bilinen sandaletlerdir ve Batı Oregon'da bir çölde bulunmuşlardır. Missuori'de sekiz bin ve Danimarka'da ise dört bin yıl öncesine tarihlenen ayakkabı parçaları bulunmuştur (Pendergast, 2004, s. 13). Ermenistan'da M.Ö. 3500'e tarihlenen çok iyi korunmuş, 37,5 numara bir kadın ayakkabısı bulunduğu, malzemesinin öküz derisi olduğu, ön ve arka kısmının kösele bir bağcıkla ayağa sabitlendiği belirtilmiştir (Carioli, 2016, s. 8).

M.Ö. 800-146 yılları arasında yaşayan Helenler ayakkabı giymeye başladıklarında, ayakkabı yapımcıları ciddi bir şekilde malzeme arayışına girmiş, deriden yapılan ayakkabıların yanı sıra, keçe, yumuşak kumaş veya tahtadan yapılmış olan ayakkabıları kullanmışlardır. Sığır postunu tabaklamayı ve geliştirdikleri bir yöntem ile kösele yapımını başardılar. Dolayısıyla daha yumuşak olan dana, kuzu ve keçi derileriyle, beyaz renkte ve tabaklanmış derinin doğal rengi olan sarımsı kahverengi, siyah, kırmızı veya sarı renge boyanmış şık ayakkabılar yaptılar. Varsıl kesim için altın rengi veya altın kaplama ayakkabılar imal ettiler.⁴ Helenler gerçek bir ayakkabı modası yaratıp ve tercih edilen modellere özel isimler vermişlerdir (Pendergast, 2004, s. 155).

² İlk ayakkabılar, avcı insan topluluklarının avladıkları hayvanların postlarının ayaklarına sarılması ile oluşturulmuştur. Zaman içinde, toprakla temas eden ayakların mevsimsel koşullar ve yürünen yüzey nitelikleri açısından korunması için, daha kalın deriden, tabanlı ayakkabılar yani ilk sandallar/sandaletler yapılmıştır. Eski çağlarda insanların büyük bir bölümü, tabanı deriden veya tahtadan yapılmış sandallar giyerlerdi. (Carioli, 2016, s. 7) Bitkisel elyaflar veya hayvan derileri ile yapılmış sandal formu ayakkabıların ilk örnekleri Holosen başı ve Pleistosen sonuna tarihlenmektedir. Tüm bu örnekler Kuzey Amerika kökenli olup, M.Ö. 6500 ile 9000 yıllarına tarihlendirilmiştir. Fransa'da Fontanette Mağarasında, yumuşak bir yüzeyde kalmış ayakkabı izi Üst Paleolitik döneme tarihlenmektedir. Bu örneğin yumuşak malzemeden yapılmış bir mokesen ayakkabı olduğuna karar verilmiştir. Ancak mağara duvarlarındaki resimler ve karstik yapılarla bulunan izlere yash olarak Üst Paleolitik dönemi insanının genellikle çıplak ayaklı oldukları anlaşılmaktadır (Trinkaus, 2005, ss. 1515-1516). 25.000 yıl önceye tarihlenen kılık kıyafet buluntuları, ayakkabı tarihinin şu an bildiğimizden daha eski olabileceğini göstermektedir. Prehistorik insanın giydiği ayakkabı tipleri, çevrelerinde buldukları materyaller ile kısıtlıdır. 1.6 milyon yıl önce, Kuzey Avrupa buzul döneminden elde edilen buluntular, bitkisel elyaflı olmak yerine, geyik veya koyun postundan yapılmışlardır. Bu ayakkabılar, hayvanın avlandığı anda, postu henüz sıcak ve yumuşak iken ayağın şeklini kolayca alabilirdi diye ayağa sarılmış ve posttan kesilmiş şeritler veya bağcıklar ile bacağı sabitlenmiş olmalıydılar. Kuzey Amerika'da bitkisel elyafların, özellikle yuka bitkisi ile ayakkabılar daha büyük özen gösterilerek, bu elyafların örülmesiyle oluşturulmuştur. Bu örnekler, sandaletin atası olarak kabul edilmektedirler. Missuori'de bulunan 8.000 yıl öncesine tarihlenen ayakkabıların ise; çingiraklı yılan otuyla örüldükleri bildirilmektedir. Avusturya 5.300 yıl öncesine tarihlendirilen bir buzul çağı adamının giysisinin küçük post parçalarının birbirine dikilerek yapıldığı aktarılmaktadır. Bireyin ayakkabılarının da bir hayvan postundan yapılmış kısa botlar olduğu ve büyük bir olasılıkla üşümek için botlarının içine saman doldurduğu belirtilmektedir (Pendergast, 2004, ss. 5-13).

³ Bu ayakkabılar işlenmemiş deriden yapılmış sağlam ve kırsal kesimde erkekler tarafından giyilen ayakkabılardır.

⁴ Köleler, çocuklar ve fakir halkın sokakta çıplak ayakla gezdiği bilinmektedir.

M.Ö. 5-6. yüzyıllarda yaşayan klasik Helenler genellikle çıplak ayaklıydılar ancak varsıl kesim sokağa çıktığında sandalet giyiyordu. Bu sandallara Homeros'ta *pedilon* (Yıldırım, 2009, s. 106) veya *pedila* (İmre, 2016, s.194), daha geç dönemlerde *hypodema* adı verildiği bilinmektedir (Yıldırım, 2009, s. 106). Homeros, Iliada ve Odyssea'da yer verdiği kahramanların bronz sandalet giydiğinden bahsetmiştir (İmre, 2016, s. 194). Helenlerde sandaletler bağ sistemine göre kategorize edilmekte ve farklı isimlerle anılmaktaydı. Örneğin *pedilanın* bağ şekli önceleri çok basit olup daha sonra örgü bağ sistemine geçildi (Çelik, 2010, s. 26). *Hypodema* veya *hypodemata* sandal, ayakkabı veya yarım bot için kullanılan genel terimdir (Cleland, 2007, s. 94) Askerler, çiftçiler, avcılar ve at binenler ile ağır işlerde çalıştırılan köleler ayaklarına bot veya çizme giyiyorlardı (Carioli, 2016, s. 9). Antik Helen botları da sandaletlere benziyorlardı. Ortaçağda ise kumaş veya yumuşak deriden yapılmış ayakkabı ve çizmeler tercih edilmiştir. Birçoğu bağcıklarla bağlanıyor ama parmaklar açıkta kalıyordu. Bazı gençler üstü bot gibi, alt kısmı ise açık sandalet türü ayakkabılar giyiyorlardı. Askerlerin giydikleri botların altı tahta, üstü deriydi (Pendergast, 2004, s. 156). M.Ö. 5. yüzyılın sonunda Helen kostümü İyonya etkisindeydi. Bu dönemde giyilen *endromides* isimli botlar, seyahat veya avcılıkta kullanılmanın yanı sıra askerler tarafından giyilmekteydi. Konçları baldır boyuna denk gelen çizmenin konç bitimi sarkıntılı bağcıklar ile tamamlanmaktaydı (Houston, 2003, ss. 47-48). Ayakkabı ve diğer aksesuarların bağcık, bant veya kayışlarına *himas* denilmekteydi (Cleland, 2007, s. 92).

Helen botları deri veya keçe tabanlı idi ve üst kısmı bilek veya baldırda bağlanıyordu. M.Ö. 5. yüzyıl sonunda gençler beyaz deriden veya kumaştan, üst kısımları aşağı doğru kıvrılan (röverli) çok süslü botlar giydiler. Sahne sanatçıları izleyicinin karakteri ayırt etmesi için farklı stillerde bot giyiyorlardı. Dişil karakterler daha bol, maskülen karakterler daha dar botlar giymekteydiler (Pendergast, 2004, s. 157). Genellikle tabanlarının yüksekliği, rengi ve üzerindeki süslemeler giyen kişinin sosyal statüsünün göstergesiydi. Soylular platformlu ayakkabılar, botlar; halk sandaletler; atlet ve savaşçılar ise çizmeler giyerlerdi. Başlıca kullanılan ayakkabı *upodemata* olarak adlandırılan, kösele veya tahta tabanlı ve bantlarla ayağa tutturulan klasik Helen sandalıdır (Renato, 2016).

Bir kaynakta dize veya incik kemiğine yani baldırın ön kısmına kadar yükselen ve kadınsı hatları olan bir bot olarak tanımlanan *krepis* (Cleland, 2007, s. 106), bir diğer kaynakta; seyahatlerde kullanılan sandal olarak anılmakta ve kadınlar için yapılmış olanların tabanının mantar olduğundan bahsedilmektedir. Grek botlarının genellikle burunların açık olması onların sandalet olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. *Embas* baldırın yarısına kadar uzanan ve bağcıklarla bacağa sabitlenen bir kadın botudur (Renato, 2016). *Embates* biniciler ve avcılar için kösele veya kumaştan yapılmış olan; yüksek konçlu çizmedir. Örneğin Tanrıça Athena av sahnelerinde kısa tuniğinin altına *embates* giymiş olarak betimlenmektedir (Condra, 2008, s. 249).

Kothornos, gündelik giyilen bot veya potin idi ve genellikle şarap tanrısı Dionysos bu ayakkabılarla betimlenirdi. *Kothornoi* veya *kothornos* adı verilen kalın tabanlı, yüzü yumuşak deri, boyu baldıra kadar yükselen ve kırmızı bantlarla sabitlenen çizme ise; şair Eschilo tarafından dramatolojide kahramanı canlandıran (Cleland, 2007, s. 106), sanatçının rolünü güçlendirmek için kullanıldı (Carioli, 2016, s. 9). *Kassima* veya *kattyma* deriden dikilmiş sandalet tabanı anlamındadır. *Kassuo* veya *kattuo* özellikle deriyi birleştirerek dikmek. Ayrıca *kassyma* veya *kattyma* fiili deri dikmek veya örneğin sandal tabanı dikmek anlamında da kullanılmıştır (Cleland, 2007, s. 103).

Akortioi kalkık burunlu bir ayakkabı türüdür (Renato, 2016). *Karkinoi* tam tanımlanamamış bir ayakkabı ismi olarak anılırken; *karbatinai* tabaklanmamış deriden

yapılmış ayakkabıdır. *Hypodema* veya *hypodemation* sandalet, ayakkabı veya yarım bot tabanıdır (Cleland, 2007, ss. 94-102). *Persicae* adından da anlaşılacağı gibi Pers kökenli olması gereken beyaz renkli ve saraylıların giydikleri bir ayakkabı türüydü (Mancini, 1930). Tozlu ayak anlamındaki *Konipodes* veya *Konipous* ayağın küçük bir bölümünü örten ayakkabıdır (Cleland, 2007, s. 105).

Özel isimler verilen Helen ayakkabıları, burunları açık olduğu için genellikle sandal/sandalet olarak anılmaktadır. Örneğin; farklı bir kaynakta *krepsis* için şöyle denilmektedir:

(...) deriden yapılmış, kadın ve erkeklerin giydiği, bantlarla tutturulmuş yüksek bir çizmedir. Şair, filozof ve hatipler, ayrıca tanrılar tarafından giyilen krepsis, üst kısmı ağ şeklinde kayışlarla örtülen ve ayağı kısmen kapayan bir ayakkabı şekli idi. Arka kısmına topuk konmamış, taban yükseltilecek topuk elde edilmiştir. Ayağı iyi koruduğu için moda olmuş ve ayak sağlığı açısından elverişli bulunmuştur. (Çelik, 2010, s. 27)

17. yüzyılda Ege adalarına, endemik bitki toplamak bahanesiyle keşif gezisi yapan Tourneford, Kandiye şehrinde yaşayan Rumların kırmızı marokenden yapılmış iskarpinler, kırsal kesimde yaşayanların ise aynı malzemeden yapılmış, dayanıklı potinler giydiklerinden bahsetmektedir. Ünlü hekim Hippokrates yaşadığı dönemde giyilmeye devam edilen bu botların çok rahat olduğunu; Galenos ise çizme şeklinde bacağın yarısına dek yükselen bu ayakkabıların kaliteli deriden yapıldıklarını, üzerlerinde hava delikleri olduğunu ve ayağa bağcıklarla sabitlendiğini aktarmaktadır. Kalın bacakların güzel olduğuna inanan Milos kadınlarının, üst üste üç-dört kat nakışlarla ve gümüş düğmelerle süslenmiş çorapların üzerine de kadife botlar giydiklerini öğrenmekteyiz. 1673 yılında Naksos adası kadınlarının, üzeri nakışlı saten veya sarı renkli deriden yapılmış terlikler giydiklerinden bahsedilmektedir. Tabanları iki parmak kalınlığında olan bu terliklerin çok dar ve kısa üstlü oldukları; dolayısıyla kadınların sadece ayak parmaklarını içine sokabilecekleri kadar dar oldukları vurgulanmaktadır. Mikonoslu kadınların aynı türdeki küçük terliklerinin kadifeden yapıldığı bildirilmektedir. Bir kısmının Venedik usulü üzeri kalın dantel veya kurdele ile fiyonk şeklinde bağlanan mokasenler giydikleri aktarılmaktadır (Tourneford, 2005, ss. 89-204).

Romalıların İtalya yarımadasındaki uzun hâkimiyetinin öncesinde, bölgede küçük çaplı topluluklar yaşamaktaydı. Bu toplulukların en önemlisi Etrüsklerdir. Etrüsklerin kökeni konusunda birçok farklı görüş olmasına rağmen, M.Ö. 800 yıllarında Etrüsklerin Anadolu'dan göç ettikleri ve kendi yöresel kültürlerini İtalya'ya taşıdıkları bilinmektedir (Pendergast, 2004, ss. 159-170). Romalıların ataları Etrüskler çok farklı ayakkabı türleri giyiyorlardı. Kadınlar ve erkekler ayağa tam oturan tabanlı ayakkabılar ve yüksek konçlu çizmeler giyerlerdi. Erkekler bacaklarını kösele bantlarla veya kumaş şeritlerle saran ve bacakları üzerinde çapraz bir şekilde kesişen bantlardan oluşan diz altına kadar gelen bir tür çizme formu kullanıyorlardı (Mancini, 1930). Ayakkabı modalarını Helenler ve Uzak Doğululardan alan Etrüskler, Anadolu'da karşılaştığımız burnu kalkık sandaletler, genellikle yün olan kumaş terlikler ve deri bağcıklı çizmeler giymişlerdi (Pendergast, 2004, s. 197). Bir kaynakta bu konuya ilişkin olarak şöyle denilmektedir:

Etrüsklerin giydiği ucu kıvrık ayakkabıların, M.Ö. 2000 yıldan itibaren Doğu modasına bağlı olarak yapıldığı ve Anadolu'da giyilen Hitit, Geç Hitit, Phryg, Lykia vb. yerlerdeki biçimlerin bir devamı olduğu söylenebilir. Örneğin Zincirlikent duvarları kabartmalarındaki savaşıların, Karkamış'taki Kuş Adam ve İvriz kabartmalarında Kral Vargalavas'ın (M.Ö. 730) ayağında aynı tip ayakkabılara rastlanır. (Yıldırım, 2009, s. 47)

Tarquiniya'daki "La Tomba del Barone" duvar resimlerinde Etrüsk çizmelerinin sivri burunlu, konçlarının ön kısmı kısa, arka kısmının yüksek olduğu görülmektedir. Şekil 1 ve 2'de görüldüğü üzere, M.Ö. 480-470 yıllarında *calcei repandi* denilen çizmelerin sivri ve uzun burunlarının kısaldığından bahsedilmektedir (Bonfante, 2003, s. 76). Tarquiniya'da "Tomb of lio-

nesse”in arka duvarında yer alan M.Ö. 520-510 yıllarına tarihlenen “dansçılar ve krater” isimli freskte betimlenen birinci ve ikinci figürün ayaklarında sivri burunlu ve burunlarının ucu kalkık olan potinler vardır. Nicholas Poussin’in Mars ve Venüs adlı tablosu, 1630-1640 yıllarına tarihlenir. Günümüzde Toledo Sanat Müzesi’nde sergilenen eserde süslensin diye aynayı Venüs’e tutan Mars’ın ayaklarında Etrüsk çizmeleriyle betimlendiği görülür (Bonfante, 1986, ss. 22-32). Asya kökenli sivri ve kıvrık burunlu sandalet stili daha sonra Roma ayakkabılarına yansımıştır. Romalıların zengin bir ayakkabı kültürü olduğu anlaşılır. Ancak onlar da evlerinde Helenler gibi çıplak ayakla geziniyorlardı. Mevsim şartları da bunda etkilemiş olmalıdır. Onun için evde hafif sandaletler, sokakta ise; mesleklerine göre çizmeler ve botlar giyiyorlardı. Antik Roma’da ayakkabı inek derisinden yapılıyordu (Pendergast, 2004, s. 197). Roma Dönemi’nin en önemli özelliği, ayakkabıda sağ ve sol teklere uygulanan kalıp farklılığıydı (Imre, 2016, s. 191).

Şekil 1. *Calceus* ve *Calcei repandi*

Ayakkabı modelleri Roma Cumhuriyet döneminde çok az değişiklik gösterdi. M.Ö. 509 yılında Roma halkının çok sade modellerde ayakkabılar giydikleri tasvirlerde görülür. Romalılar da zengin veya fakir olsun özellikle ev içinde çıplak ayakla gezdikleri bilinmektedir. Mısırlılar arasında papirüs veya ağaç liflerinden örülmüş veya deriden yapılmış sandaletlerin yaygın kullanıldığı günümüze ulaşan örneklerinden anlaşılmaktadır. Roma’da ayakkabıcılık sektörü ilerlediğinde ayakkabı modelleri çok daha işçilikli olmuştur (Pendergast, 2004, s. 203). Cumhuriyet döneminde Romalıların gösterişten uzak sade yaşam, giyim ve aksesuarları tercih ettikleri bilinir. Roma İmparatorluğu’nun M.Ö. 27’de kurulmasından sonra yaşam ve giyim tarzı ile birlikte ayakkabılarının da gösterişli bir şekle dönüştüğü kaynaklarda anlatılır. Bu dönemde varlıklı kesimin, mücevherli, metal tokalı, altın süsleri olan nakışlı ayakkabılar giymeye başladıkları anlatılır (Pendergast, 2004, ss. 198-204). Neron’un eşi Poppeia’nın altın tabanlı sandaletler giydiğinden bahsedilmektedir (Carioli, 2016, s. 10).⁵

Şekil 2. Çağdaş *Calceus* tasarımları

Genellikle kullanılan botların tabanları ince deriden yapılmaktaydı. Ancak kullanan kişiler bu durumdan rahatsız olunca çözüm olarak tabanın içine mantar tabakaları yerleştirdiler. Kul-

⁵ Bu şık ayakkabı modelleri, 1550-1600 yılları arasında Fransa ayakkabı modasının esin kaynağı olmuş ve öncelikle sarayda sonraları varsıl kesim tarafından kullanılmıştır.

lanan kişilerin rahatı için denilmesine rağmen, kostüm tarihçileri tarafından kişilerin boylarını uzatmak amacıyla bu yola başvurdıkları öne sürülmüştür.⁶

Roma İmparatorluğu ile birlikte birçok iyi giyimli varlıklı Romalı daha şık *solea* (sandalet), *calceus* (ayakkabı) ve *cothurnus* (bot) giydi. Sadece çok fakir halk çıplak ayak gezinmiş olmalıdır (Pendergast, 2004, ss. 201-203). *Carpatina/carbatina* işlenmemiş deriden yapılan erkekler tarafından giyilen kırsal bir ayakkabıydı (Çelik, 2010, s. 31; Cleland, 2007, s. 102). Antik Roma'da *solea*, sandal ve *calceus* en önemli ayakkabılardı. Diğer tüm giysileri gibi Romalılar da ayakkabıları statü ve güç göstergesi olarak kullanılmışlardır. Örneğin Roma'da kanun yapan senatörler, üzerinde siyah köseleden dört adet bandı bulunan *calceus*, imparator ise, kırmızı bantlı olanını giyiyordu.⁷ Dışarı çıkılırken *calceus* veya çizme formlu ayakkabılar giyilirdi. Kutlamalarda, törenlerde ve yortularda sandalet kullanılıyordu (Mancini, 1930). *Calceus* tarihsel süreçte modern ilk ayakkabıydı. Özel bir türü Romalılardan önce hükmeden Etrüsk kralı tarafından giyildi. Arkaik dönem Etrüsk heykellerinde gördüğümüz sivri burunlu ve bağcıklı deri ayakkabılardan türetilmiş olan bu ayakkabıların diğerlerinden tek farkı burun kısımlarıdır (Condra, 2008, s. 244). Roma Cumhuriyeti'nde, M.Ö. 509-27 yılları arasında giyildi. *Calceus* deri veya tahtadan yapılan tabana monte edilmiş deri üst kısımdan oluşmakta ve toga ile birlikte giyilmekteydi. *Calceus*'un modelleri çeşitliydi. En basiti tipik mokasen yani basit bir derinin tabana tutturularak, toka ile bağlanmasıyla oluşturulmuştu (Pendergast, 2004, s. 199).⁸ Burun kısmı yüksek *calceus* (Condra, 2008, s. 244) *Patrizi* yani üst düzey yurttaşların giydiği bu topuksuz ayakkabının her yeri kapalıydı ve ince deri bağcıklarla bağlanıyordu. Büyük törenlerde, giyen kişilerin postürlerini heybetli göstermek için tabanları yüksek olanlar tercih edilirdi. Birbirinden farklı birçok türü olan *calceus* modeli hemen her dönemde küçük farklılıklarla kadın ve erkekler için üretilerek kullanılmışlardır.⁹

Calcei Senatorii, Roma Senatörleri tarafından giyilen siyah renkli ve üzerinde C (*Centrum*) simgesi bulunan ve senatörlerin sayısı kadar üretilen ayakkabılardı (Bkz. Şekil 3). Kırmızı renklisi imparator tarafından kullanılan *Calcei Mullei* (Carioli, 2016, s. 10) veya *Mulleus* olarak anılırdı (Bkz. Şekil 3).

⁶ Ayakkabıda platform çalışması böylece başlamış olduğu kabul edilir. 1450-1624 yıllarında Rönesans görkemini tamamlamak amacıyla olsa gerek, özellikle erkek saray modasında platform ve kalın topuk çalışmaları başladı. Platformlu ayakkabılar 1950'lerde yeniden gündeme gelmeye başladılar. 1970'lerin dolgu topuğa uyarlanan platformlu ayakkabılar en popüler modellerdi. 1993 yıllarında dolgu topuk dışında uygulamalar, Vivienne Westwood'un bileğe kadar yükselen tasarımlarıyla geri dönüş yaptılar.

⁷ Köleler asla *calceus* giyemez, çıplak ayakla gezerlerdi.

⁸ Mokasen Kızılderililerde karşılaştığımız çarıklar benzeri yumuşak deriden yapılmış ayakkabılardır. 1930'larda bu ayakkabılar Loafer adıyla anılan tasarımların esin kaynağı olmuşlardır. Bu modeller günümüzde klasikleşmiş olup, halen kullanılmaktadır.

⁹ Özellikle 20. yüzyıl başlarında Mary Jane ayakkabı olarak anılmış ve genç kızlar için tasarlanmıştır. Günümüze kadar genel formunu koruyarak gelen bu yuvarlak burunlu ayakkabılar yetişkin kadınların farklı aksesuarlar ile süslenmek kaydıyla, özellikle abiye giyim tamamlayıcısı olarak kullandıkları modellerdir.

Şekil 3. *Calcei Cenatorii* ve *Calcei Mullei*

Roma ayakkabıcılık zanaatı geliştikçe *Calceus* da değiştirildi. Senatörler bileklerini örten bir model giymekteydiler ve bu ayakkabılar dört siyah şeritle ve tokayla kapanmaktaydı (Pendergast, 2004, s. 200). Din adamlarının giydikleri ayak bileğinden bağlı ayakkabıların üst kısmında haç işareti bulunmaktaydı (Bkz. Şekil 4).

Şekil 4. Din veya saray görevlilerinin ayakkabıları ve bir çağdaş örnek

İmparatorluk Dönemi'nde senatörler beyaz *calceus* giyiyorlardı. Kadınların da giydiği *calceusun* tanımı, "Ayak bileğine kadar uzanan ve bazen bileği örten calceusun bazı tipleri yukarı doğru eğimli bir uca sahipti" diye yapılmaktadır. Antik Helenler ayakkabıların kayışlarına *zugon* adı verilmekteydi. Roma ayakkabılarında *lingula* adı verilen bir üst parça haline dönüşmüştür. İtalyanca *lingua* sözcüğü dil anlamında kullanılmaktadır. *Lingulalar*, ayak bileğinden parmak arasına doğru uzamakta ve sandaletin yan bantlarının ayağı kesmesini önlemekteydi. Moda olan bu patlar bazı modellerde metal plakalardan yapılmaktaydı (Çelik, 2010, ss. 31-33). Bu model yazlık ayakkabılar, günümüzde yaklaşık on yıldır altı ortopedik mantardan yapılmış yazlık terlikler olarak kullanılmaktadır. Parmak arası terlik niteliğindeki bu ayakkabıların üst şeridi ayağın bileğe yakın yüksek noktasından geçmekte, *lingula* adı verilen pat ise parmak arasına kadar uzanmaktadır.

Daha hafif olan bir diğer ayakkabı *Crepida* adını alıyordu. *Crepidanın* iki yanı ve topuğu kapalıydı ve farklı birçok çeşidi vardı (Pendergast, 2004, ss. 198-203). Etrüsklerden alıntı olması gereken *Crepida*, sandalet, *calceus* veya kapalı ayakkabı arasında bir modeldi. Topukları ile iki yan tarafı kapalı ancak üst kısmı açıktı ve deri parçalar aracılığı ile kapanmaktaydılar. M.Ö. 400 ile M.S. 400 tarihleri arasında giymeye devam edildi. Sade bir terlik olan *crepida* ayak boyundan iki inç büyük kesilen yumuşak deriden oluşmaktaydı ve ayağın üst kısmına deri bir şerit ile bağlanmaktaydı (Pendergast, 2004, s. 201). Yürüyüşe uygun, sağlam ve genellikle askerlerin giydiği bir model olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2010, s. 31).

Mahkûmlar ise ağır ve tahtadan yapılmış ve onları yürürken zorlayan *crepidaeler* giyerlerdi. Roma tiyatrosunda karaktere göre ayakkabı giyilmekteydi. Komik aktörler hafif deri *crepidae*; daha ciddi rollerdekiler ise *cothurnus* giyerlerdi. *Crepidae*, sade ve sıradan halkın yoğun olarak kullandığı bir model olduğu için Roma komedilerinde giyilmekteydi. Bir diğer tür *crepidae* Roma şehir sakinleri tarafından ayaklarının tabanlarını koruma amaçlı olarak kullanılıyordu. Alt kısmı tahta olan bu ayakkabıların iç kısmına giyme kolaylığı açısından pirinç veya demir çiviler çakılmaktaydı. Bu ayakkabıların bir diğer türü ise; ahşap tabanın iki yanındaki menteşelere takılmış deri parçasının, ayak parmaklarının köküne denk gelen yerinden itibaren ayağa sabitlenmesi ile oluşturulmuş yürüme kolaylığı getiren bir modeldi. Bir diğer tür *crepidae* ise; suçlular için yapılmıştı. Alt kısmı çok kalın ve ağır tahtadan yapılmış bu ayakkabının taşıyıcı üst bandı ham deriden yapılmıştı. Hapsedilen kişilerin hapishaneden kaçmasını önlemekteydi. *Crepidaeler* herkesin günlük olarak giydiği ayakkabılardı. Bazen çok

süslü oluyorlardı. Ancak en ilginç yanı sağ veya sol tekinin olmamasıydı. Yani iki ayak için aynı kalıp kullanılmaktaydı.

Romalı at binenler, avcılar ve statü sahipleri yüksek ve süslü *cothurnus* adında farklı botlar da giyerlerdi. Boyları bazen bilekte, bazen diz altında bitiyordu. Bacağa sıkı sıkı sarılıyordu. Bazı modellerin üzerinde desenli bir şekilde kesilmiş deriler veya püsküller süs olarak kullanılmaktaydı. Roma giysilerinin diğer parçaları gibi *cothurnus* zaman içinde daha süslü olmaya başladı (Pendergast, 2004, ss. 198-203). Tarihsel süreçte özellikle 13 ve 14. yüzyıl Avrupa'sında farklı toplumsal statülerde bulunan erkekler tarafından yoğunlukla kullanılmışlardır.

Bir diğer model ise; *gallicae* veya *calligae* adı verilen bu kapalı botlar, sert deriden yapıldıkları için ağır iş yaparken veya soğuk havada giyiliyordu (Pendergast, 2004, ss. 198-203).Günümüzde İstanbul Edirnekapı civarındaki Eğri Kapı denilen bölge, Bizans İmparatorluğu döneminde *Porta Kaligaria* olarak adlandırılmıştı. Bu kapıya *Kaligaria* adının verilmesinin sebebi, o bölgede *Caliga* adı verilen askeri botların imalathanelerinin bulunmasıdır (Millingen, 1899, s. 124). *Gallicae*, Galya Savaşlarından (M.Ö. 100) ötürü verilmiştir. Romalılar ülkelerine geri döndüklerinde bu ayakkabıyı tanıtıp moda haline getirmişlerdi (Pendergast, 2004, s. 202). *Galligae*lerin tabanlarına askerler yürürlerken ses çıkarsın ve düşmanı ürkütsün veya ayaklarının altını korusun diye tabanın tüm çevresine ve tabanın orta kısmında desen oluşturacak şekilde demir kabara veya çiviler çakılmaktaydılar (Bkz. Şekil 5).¹⁰

Şekil 5. *Caligia Clavata* ve çağdaş etkileşimler

Ayakkabının altındaki kabaraalar, toprak veya kum üzerinde yüründüğü takdirde iz bırakmaktaydı. Bazı ayakkabıların altındaki kabara desenleri şans getirmesi için yapılan desenlerden oluşmaktaydı. Fahişeler de sandaletlerinin altındaki bu kabaraaları müşterilerine “beni izle” mesajı vermek için kullanıyorlardı (Cleland, 2007, s. 93).

Askerler tarafından giyilen orijinal *gallicae*ler ayak bileğine kadar yükselen, arka kısmından dikilmiş ve üst kısmında bağcıklarıyla bağlanan iki deri parçasından oluşmaktaydı. Romalı ayakkabıcılar, kötü havalarda at binenler, çiftçilerin giymesi için, Galya çizmesini kalın ve güçlü bir çizmeye çevirdiler (Ball, 2005, s. 15). İmparatorluğun parladığı yıllarda bu sade ve kaba botlar daha şık bir hale dönüştüler ve *campagus* adını aldılar. Bir süre sonra üst düzey memurlar ve senatörler tarafından giymeye başlandılar. Senatörler kırmızı, imparatorlar mor rengini tercih ettiler (Pendergast, 2004, ss. 198-203).

¹⁰ Asker ayakkabılarının altında yer alan bu kabaraalar, daha sonra şekil değiştirmiş ve çelik çivilere dönüşmüşlerdir. Bu çiviler eğimli araziye tırmanan askerlerin ayaklarının kaymamasını sağlamaktaydı. Sportif giysi ve spor aksesuarları tasarlanmaya başlandıktan sonra altı kramponlu futbolcu ayakkabıları bu modellerden etkilenilerek tasarlanmış olmalıdır.

Şekil 6. *Gallicae*

Şekil 6 ve 7’de görüldüğü gibi, ayak parmaklarının açıkta kaldığı bot biçimli ayakkabılar, kürkler ve değerli taşlarla süslenmekteydiler (Çelik, 2010, s. 32).¹¹ Çizmelerin taban yüksekliği rütbelere göre değişim göstermekteydi. Ancak *gallicae* ve *campagialar* toga ile birlikte giyilmedi (Pendergast, 2004, s. 203). Sıradan halk ve köylüler *perones* adlı topuksuz, yüzü deriden yapılmış ve ayak bileğine kadar yükselen ayakkabılar giyerlerdi (Carioli, 2016, s. 10).

Şekil 7. Çağdaş *Gallicae* etkileşimleri

Solea veya sandalet Antik Romalıların ev içi ayakkabılarıydı (Pendergast, 2004, s. 203). Evde çok farklı ayakkabı modelleri kullanılmıştır (Bkz. Şekil 8). Sandallar deriden veya papyrus yapraklarından örülerek yapılmış bir taban, ayağın bilek kısmına basit, ince bağcıklar ile tutturulmaktaydı (Çelik, 2010, s. 29). Çok sade bir ayakkabıydı ve düz bir taban üzerine parmak arasından geçen iki bağcaktan oluşmaktaydı. Tarihçilerin aktardığına göre en çok deriden yapılmaktaydı. Bazıları tahtadan yapılmaktaydı. Özellikle tabanı tahta olan sandaletler *sandalium* adını almaktaydı.

Şekil 8. Sandalet ve tarihsel örneği

Roma Cumhuriyeti öneminde önce kadınlar, sonraları her iki cins tarafından giyilmekteydi. Sade tahta tabanlı *solea* Roma’da fakirler tarafından da giyildi. Saygın bir Romalı ev dışında *solea*, ev içinde de sokak ayakkabısı veya *calcei* giymekteydi.¹² Bir diğer ev ayak-

¹¹ Bu tasarımların benzerleri, yani ayak parmaklarını açıkta bırakan burnu açık abiye çizme modelleri 2015 yılından itibaren çok tercih edilen modeller olarak yoğunlukla kullanılmaktadır.

¹² Moda tarihinin hemen tüm zamanlarında karşılaşmakta olduğumuz bu parmak arası terlikler halen günümüzde tokyo adıyla anılarak sıklıkla giyilmektedir.

kabısı *Soccus* (Bkz. Şekil 9 ve 10), deriden yapılmış bir terlikti (Pendergast, 2004, ss. 198-204). Pers esintili olan bu terlik daha sonraki tarihlerde Türk kadınları tarafından da giyilmiştir (Çelik, 2010, s. 31). Deri *soleanın baxea soleaya* benzer alternatifleri vardı. Papirus yapraklarından yapılan *baxea* da ilk iki parmak arasından çıkan bağcık ayağın üst kısmından gelen iki deri şeride monteliydi. Mısırlılardan M.Ö. 3100'lerden alıntılanan bu sandalların tabanı kalın ve sağlamdı (Pendergast, 2004, ss. 198-204). *Zancha* adı verilen bir diğer ayakkabının İskitlerden esinlenilerek yapıldığı düşünülmektedir. İlk dönemde ayak parmaklarını açık bırakarak baldıra sarılan *zanchalar*, daha sonraki dönemde dize kadar yükselen kırmızı renkli ayakkabılara dönüşmüşlerdir (Çelik, 2010, s. 31).

Şekil 9. *Soccus* ve çağdaş *soccus* tasarımı

Şekil 10. *Soccus* ve çağdaş *soccus* tasarımı

Bizans İmparatorluğu ayakkabı modelleri Roma etkisinde gelişmiştir. Genellikle aynı isimlerle anılan ayakkabıların imparator ve imparatoriçe için yapılanları, çok süslü ve ince işçiliklidir. Bizans İmparatorluğu'nda imparator ve imparatoriçe omuzlarında sadece imparatorluk servetini taşıyor; aynı zamanda taşların yaydığı sağlık ve iyilik verici gücü de taşıyorlardı. Bu güçlerin dışında imparatorluğun farklı yerlerinden çıkarılan bu taşlar aracılığı ile imparatorluk topraklarının genişliği de vurgulanmaktaydı (Ball, 2005, s. 15). İmparator ve imparatoriçelerin giysi ve aksesuarlarındaki görkem ayakkabılarına da yansımış olarak görülmektedir. 14. yüzyılda imparator ailesinin ayakkabıları incilerle işlenmiş, kartal motifleriyle süslenmiş olarak karşımıza çıkar. İmparatorun yanında yer alan üst düzey görevlilerin de ayakkabıları törenlerde giyilen özel ayakkabılardır. Özellikle Geç Bizans döneminde, şapkalar gibi ayakkabılar da bir rütbe göstergesi olmuştur (Condra, 2007, s. 140). *Prokopius'un Gizli Tarihi*'nden yapılan alıntıda; Bizans'ta Yeşiller gurubunun ayakkabılarının Hunlardan esinlenilerek yapıldığı bildirilmektedir. Erken dönemlerde imparatorların savaş sırasında Roma askeri kıyafetleri ve doğu giysilerine olduğu gibi çorap üzerine incilerle bezeli çizmeler giydikleri ve 11. yüzyılda savaşçı Bizans askerlerinin metal ayakkabı üzerine metal mahmuz taktıklarından bahsedilmektedir (Bakır, 2005, ss. 91-93).

Saray görevlilerinin en başında gelen komutanlar rutin olarak *kampagia* giyerdi. Bu daha sonraki tarihlerde değişecek olan bir saray kuralıydı (Dawson, 2015, s. 47). Bizanslı kadınlar

topuklu ayakkabıları tercih ederlerken, genç kızlar topuksuz, düz ayakkabılar giymişlerdir (Çelik, 2010, s. 33). Mücevher bezeli *Tzangia* adı verilen ayakkabıların görselleri çok azdır. Çünkü uzun tunik ve pelerinler onları örtmektedir. Erken dönemlerde bu ayakkabılarla karşılaşmak güçtür. İmparatorluk gücünü göstermek açısından *stemma* (taç) ve *loros* (tören giysisi) gibi *tzangia* da çok önemliydi (Ball, 2005, s. 13). İmparator ve imparatoriçenin sadece saray törenlerinde değil, her durumda giydikleri ayakkabılar erguvan veya kırmızı renkte, genellikle ipekli kumaştan yapılıyordu. Pseudo Kodinos imparatorun giydiği *tzangionun* ön ve yan kısımlarında kartal figürüyle bezeli olduğunu belirtir. Son İmparator Konstantinos'un cesedi, Fatih Sultan Mehmet'in askerleri tarafından, altın sırmayla kartal motifi işli ayakkabılarından tanınarak teşhis edilmişti (Komnena, 1996, s. 80). Bir minyatürde, askeri giysileri ile betimlenen II. Basileos inci dizileriyle bezeli yüksek kırmızı çizmeleri vardır (Bkz. Şekil 11).

Şekil 11. II. Basil, Psalter of Basil II.

Almanya'da, Piskopos II. Otto'nun Bamberg katedralinde bulunan 1200 yıllarına tarihlenen ayakkabıları, imparatorluk ayakkabılarının niteliği konusunda aydınlatıcıdır. Yeşil ve mor renklerde ipek brokar olan ayakkabının tamamı çevresi incilerle işlenmiş geometrik desenlerle süslüdür. Sivri burunlu ayakkabının, üst kısmı bileğe kadar uzanan bot şeklinde olup; ayak bileği bitiminde danteller yer almaktadır. *Tzangianın* betimlendiği kısıtlı görsellerden birinin; Ioannes Chrysostomos'un *Homilies*'inde Paris, *Bibliothèque Nationale de France*'da bulunduğu bahsedilmektedir. Anılan görsele ulaşılammış olsa da Şekil 12'de yer aldığı gibi, Nikephoros Botaneiates'in üst kısmı değerli taşlarla süslü ayakkabıları görüldüğü aktarılmaktadır (Ball, 2005, s. 14). Helen ve Roma kültürünün ardılı olan Bizanslıların ayakkabılarında renklerin önemli bir sembolizmi vardı (Çelik, 2010, s. 33). Örneğin İmparator Nikephoros Botaneiates, babası imparatorluktan indirilen hanedan soylusu Konstantinos'a mor ayakkabı giyme iznini vermemiştir. Verilen izin, sadece bazı bölümleri mor olan ayakkabılar içindir (Komnena, 1996, s. 104). İmparatorlukta renkler taşınan rütbelerin göstergesiydi. Örneğin, despotlar kırmızı ve beyaz ayakkabılar, sebastokratorlar ise lacivert ve kırmızı fon üzerine kartal işlemeli ayakkabılar giyerlerdi (Condra, 2007, s. 140). Sarayda Pers modelinde kırmızı renkli nakışlı yumuşak botlar giyilmiştir (Boucher, 1988, s. 150). İmparatorun ise başarılı bir sefer sonrası başkentine dönerken başında tacı, üzerinde askeri üniforması ve mor botları olduğundan bahsedilmektedir (Kazhdan, 1991, s. 538).

Şekil 12. Nikephoros Botaneiates, Homilies of John Chrysostom

Kapadokya'daki duvar resimlerinde görüldüğü üzere sıradan halk, seyahat ederken, tarım yaparken ve soğuk havalarda ayaklarına, üzeri nakışlı veya motiflerle süslenmiş dolak sarmışlar veya tozluk kullanmışlardır (Çelik, 2010, s. 33). Kleterologion'da, sarayda bir akşam yemeğinin betimlendiği bir görselde on iki saray görevlisinin *khlamys* ve *kampagia* giydiği bildirilmektedir.¹³ Orta ve Geç Bizans döneminde, Sebastokratorların mavi renkli ayakkabılarının üst kısmında ve yanlarında işlenmiş kartal motifleri olduğu; Provestiarios'un yeşil renkte ayakkabılar giydiklerinden bahsedilmektedir (Kılıç, 2004, s. 51).

Sonuç olarak, giyim kültürü bir toplumun çözülmesi gereken yaşam tarzı, yaşadığı dönem, yaşadığı bölge, ilişkide bulunduğu topluluklar gibi birçok bilinmezinin sosyal ve politik sembollerini içeren bir olgudur. Antik dönemlerden başlayarak gelişen giysi tasarımlarını oluşturan en önemli etken, insanoğlunun yaşadığı çevreye uyum sağlayabilmek ve daha konforlu bir yaşam gereksinimidir. Dış giyim kişiyi mevsimsel koşullara karşı korurken; ayak giyimi kişinin günlük yaşamında rahatlıkla hareket edebilme özgürlüğünü sağlamaktadır. Gününün büyük bölümünü ayakları üzerinde geçiren insan, yaşamakta olduğu doğal çevreye uygun olarak ayakkabı tasarımları yaratmıştır. Öncelikle gereksinim olan bu tasarımlar, zaman içinde ayakkabı modasını oluşturmuştur. Özellikle Avrupa'da, yaklaşık on yıllık zaman dilimlerinde ayakkabı modaları önemli değişiklikler göstermiştir.

Giysi veya giysi aksesuarlarında modayı takip edebilmek veya yeni tarzlar oluşturmak için üst düzey gelir gurubunda bulunmak önemlidir. Bu yüzden hemen her ülkede özellikle kral, kraliçe ve saray çevreleri moda ikonluğu yapmıştır. Hatta bazı modeller o kral veya kraliçenin ismi ile anılmıştır. Tarihsel süreçte özellikle kral ve kraliçelerin giysileri ve ayakkabıları, statülerini vurgulamak ve varlıklarının göstergesi olarak kullanılmışlardır. Böylece moda saray ve çevresinde oluşturulmuş, halk ise bu trendin takipçisi olmuştur. Farklı coğrafyalarda yaşayan topluluklar aralarındaki savaş veya ticaret ilişkileri içinde birbirlerinden etkilenmişler ve genellikle ufak değişiklikler yapmak kaydıyla hoşlandıkları modelleri kendi kültürlerine ve yaşadıkları coğrafi koşullarına uyarlamışlardır.

¹³ Anılan kaynakta bu görsel yayınlanmamıştır.

Ayakkabı modası Romalılar tarafından başlatılmıştır. Bizans İmparatorluğu Roma ayakkabılarını hemen hiçbir değişiklik yapmadan kullanmıştır. Bizans'ın ayakkabı modasına en büyük katkısı, ayakkabılarda görkem ve ince işçilik olarak kabul edilmelidir. Çalışmada bu olgunun sebepleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Yazılı tarih öncesi dönemlerden itibaren, karşılaşılan tüm tasarımlar zaman zaman bazı değişiklikler ile veya birebir olmak kaydıyla tekrarlanmıştır. Bazen bir modelin herhangi bir ayrıntısı, bir diğer model ile birlikte kullanılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekleştirilen tasarımlarda şıklık önemsenmekte iken kullanım kolaylığı ve konforun ikinci planda kaldığı gözlemlenmektedir. Ortaçağ Romantizmi yenilik ve lükse merak uyandırmış, 16. yüzyılda Rönesans ihtişamını oluşturmuş özellikle saray davet ve eğlencelerinde doruğa ulaşmıştır. 1580-1750 arasına tarihlenen Barok dönemde kadınlarda tabanları ahşap *chopine* adı verilen ayakkabıların esin kaynağı Roma ve Bizans'ın platformlu ayakkabıları olmalıdır. 18. yüzyılda Rokoko döneminde ayakkabılarda taşlı tokalar ve kurdele fiyonkların yer alması Venedik ayakkabılarını anımsatmaktadır. 19. yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte, üretimin artışı, seri üretimin başlaması (*pret-a-porter*) hazır giyimi gündeme getirdi. Ayakkabı modelleri sadeleşti ve 20. yüzyılda iş hayatının gündeme gelmesi ile özellikle gündelik ayakkabılarda rahatlık ve konfor olgusunu öne çıkardı. Tasarımlarda modernleşmeye rağmen, günümüz modasına dek hemen her ayakkabı modelinde tarihsel süreçten bir iz bulmak mümkündür.

Kaynakça

- Bakır, A. (2005). *Ortaçağ ve İslam Dünyası 'nda Tekstil Sanayi, Giyim-Kuşam ve Moda*. Ankara: Bizim Büro.
- Bonfante, L. (1986). *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*. Detroit: Wayne State University Press.
- Boucher, F. (1988). *A History of Costume in the West*. London: Thames & Hudson.
- Carioli, F. (2016). *Le Calzature: un viaggio tra tradizione e tecnologia con un repertorio terminografico Italiano-Cinese*. Venezia: Università Ca'Foscari.
- Cleland, L., Davies, G. ve Llewellyn-Jones, L. (2007). *Greek and Roman Dress From A to Z*. London & New York: Routledge.
- Condra, J. (2008). *The Greenwood Encyclopedia Of Clothing Through World History* (Cilt 3). London: Greenwood.
- Çelik, N. (2010). Anadolu'nun Geleneksel Ayakkabı Formlarından Günümüz Tasarım Anlayışına Ayakkabı Kültürü. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı Tekstil ve Moda Tasarımı Programı.
- Dawson, T. ve Sumner, G. (2015). *By the Emperor's Hand: Military Dress and Court Regalia in the Later Romano-Byzantine Empire*. Yorkshire: Frontline Books.
- Erik, T. (2005). Anatomical Evidence For The Antiquity of Human Footwear Use: Tianyuan and Sunghir. *Journal of Archaeological Science*, 1-6.
- Houston, M. G. (2003). *Ancient Greek, Roman & Byzantine Costume*. New York: Dover Publications.
- İmre, M. H. (2016). Tarihsel Gelişim İçerisinde İnsan, Moda, Ayakkabı İlişkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2(1), 189-204.
- Joseph, d. T. (2005). *Tourneford Seyahatnamesi* (Cilt 1). (S. Yerasimos, Dü., & A. Berktaş, Çev.) İstanbul.
- Kazdhan, A. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium Prepared at Dumbarton Oaks Volume 1*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Kılıç, Ş. (2004). Orta ve Geç Bizans Dönemi Giysileri (9.-14. Yüzyıllar). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Komnena, A. (1996). *Alexiad Malazgirt'in Sonrası İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*. (B. Umar, Çev.) İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Larissa Bonfante. (2003). *Etruscan Dress*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Mancini, G., İmre, L. ve Carlo, F. (tarih yok). *Treccani Istituto-Calzatura*. 12 25, 2017 tarihinde Enciclopedia Italiana 1930: http://www.treccani.it/enciclopedia/calzatura_%28Enciclopedia_Italiana%29/ adresinden erişildi.

- Millingen, A. V. (1899). *Byzantine Constantinople The Walls of The City and Adjoining Historical Sites Constantinople*. London: J. Murray.
- Özel, S. (2015). XVII. XVIII. ve XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Deri Ürünlerinde Kullanılan Motifler. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Pendergast, S. ve Pendergast, T. (2004). *Fashion-Costume and Culture*. (S. Hermsen, Dü.) United States of America: UXL Thomson-Gale.
- Renato, M. (2016). *La Storia della Scarpa, Passo Passo*.
http://www.artimondo.it/magazine/la_storia_della_scarpa_passo_passo/ adresinden 21.12.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Şarлак, E. ve Özer, F. (2002). Post-Bizans Döneminde İstanbul'da İkona Üreten Ressamlar ve Üslup Özellikleri. *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 59-68.
- Turan, N. S. (2005). 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 60(4), 239-267.
- Yıldırım, Ü. (2009). Antik Dönemde Kadın ve Süslenme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi.

Submission: 19.06.2019
Acceptance: 31.07.2019

AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türkiye Tarım Sektörünün OTP'ye Uyum Çalışmaları

Rıdvan Sağlık, Pelin Yantur¹

AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türkiye Tarım Sektörünün OTP'ye Uyum Çalışmaları

Öz

Tarım sektörü yaşamsal temel ihtiyaç olan gıdanın ana temin kaynağı olması sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte ülkelerin milli gelirine, istihdamına, dış ticaretine olan etkileri ve sanayiye hammadde temini açısından değerlendirildiğinde ise stratejik önem arz etmektedir. Bu nedenle ülkeler tarım sektörüne yönelik doğru ve sürdürülebilir politikalar üretmeye ve uygulamaya özen göstermektedir. Türkiye açısından tarım politikalarının belirlenmesi ve uygulaması aşamasında Avrupa Birliği (AB) ile olan entegrasyon çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla AB ile olan ilişkilerin gelişim şekli ve sonuçları Türk tarım sektörü üzerinde çok yönlü etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada AB ile Türkiye tarımı arasında tarımsal nüfus, ekonomik ve yapısal açıdan büyük farklılıkların bulunması uyumu zorlaştıran etkenler olarak tespit edilmiştir. Bu çerçevede AB'nin Ortak Tarım Politikası'na (OTP) uyumun ve tam üyeliğin getireceği maliyetin boyutu hem AB hem de Türkiye için ilişkilerin geleceği açısından belirleyici olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: AB, OTP, Tarım, Türkiye, Tarım Politikası

Adaptation of Turkish Agriculture Sector to the CAP in the Process of Full Membership to the EU

Abstract

Agriculture sector has vital importance as it is the main source of producing food. In addition, it has strategic importance when national incomes, employment and providing raw material for industry, and foreign trade are taken into account. In this context, countries take care of producing right and sustainable policies towards the agriculture sector. In Turkey, at the stage of deciding on agricultural policies and putting them into practice, the European integration process is an important matter. Therefore, the development of relations between Turkey and the European Union (EU) has crucial impacts on the Turkish agricultural sector. In this research, it is stated that in terms of agricultural populations, structure of the economies Turkey and the EU reflect striking differences. These differences prevent adaptation of Turkey to the European Common Agriculture Policy (CAP). In this respect, it is concluded that the agriculture sector will be the major determinant of the cost of Turkey's full membership to the EU and the direction of the relations between Turkey and the EU.

Keywords: EU, CAP, Agriculture, Turkey, Agricultural Policy

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde değişimler göstermekle birlikte kıtlık endişesi ile birlikte yeterli ve sağlıklı gıdanın temini konusu ülke politikalarının belirlenmesinde önemli yer tutmuştur. Bu doğrultuda gıda alanında dışa bağımlılığı azaltarak verimliliği arttırmak, katma değeri yüksek rekabet gücü olan ürünler üretmek, tarım sektörü çalışanlarının sosyo-ekonomik refah düzeylerini yükseltmek ve ülke ekonomisine olan katkısını arttırmak tarım politikalarının temel amaçlarını oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği (AB), İkinci Dünya Savaşı döneminde oluşan gıda yetersizliğinden edindiği tecrübe ile birlikte tarım sektörüne özel önem vermiş ve nihayetinde 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Anlaşması ile Ortak Tarım Politikası (OTP) oluşturulmuştur. Günümüzde AB mevzuatının neredeyse yarısını OTP uygulamaları içermektedir. OTP'ye AB bütçesinin

¹ Assistant Professor. Istanbul Yeni Yuzyil University, Department of Political Science and International Relations, Istanbul, TURKEY. pelin.yantur@yeniyyuzuil.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2558-6218>

den ayrılan pay ise 2017 yılında yüzde 39 düzeyinde gerçekleşmiştir. AB, OTP ile birlikte tarım sektörünün sorunlarını büyük ölçüde çözmüş ve tarımsal üretim hacmini arttırarak önce kendine yeter hale gelerek devamında tüketim kapasitesinin üzerinde hacme ulaşmıştır. GSYH içinde tarımsal hasılanın payı yüzde 1,3 düzeyinde olup, istihdam içindeki payı ortalama yüzde 5 düzeyindedir. Batı Avrupa ülkelerinde tarımsal istihdam yüzde 1'lere kadar gerilemektedir. Bu kadar düşük oranlı işgücü ile yüksek üretim hacmine ulaşmak doğru tarım politikaları geliştirildiğinin en önemli göstergesidir.

Türkiye'deki istihdamının yaklaşık yüzde 20'sini tarım sektörü oluşturmakta bununla birlikte GSYH 'da ki payı ise yüzde 7 düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple AB ye oranla Türkiye ekonomisi açısından tarım sektörü farklı stratejik önem arz etmektedir. Ancak AB tarımı ile Türkiye tarımı kıyaslandığında büyük farklılıkların ve sorunların olduğu görülmektedir. Türkiye tarım sektöründe dağınık ve parçalı arazi yapısı, küçük ölçekli işletmelerin çokluğu, tarımsal veri yetersizliği ve yanlışlıkları, kentsel/kırsal kavram kargaşası, Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarındaki feodal yapı başlıca sorunlar olup, bu durum AB'ye uyumu güç ve karmaşık hale getirmektedir.

Bu makalenin birinci bölümde AB ile Türkiye'nin tarımsal ilişkilerinin tarihsel süreci dönemsel olarak incelenmekte, ikinci bölümde ekonomik katkı, tarımsal yapı ve üretim miktarları açısından kıyaslanmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye tarım sektörünün AB OTP'sine uyum çalışmaları ile bunun sonucunda oluşan ve oluşabilecek olan etkiler ele alınmaktadır

2. AB ile Türkiye'nin Tarımsal İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bilim, sanat, devlet yönetimi, tarım, ticaret, ekonomi, ulaşım konularında dünyada ileri seviyede olan Batı uygarlığına Türk devletinin katılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, Adnan Menderes hükümeti de Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden 19 ay sonra, Avrupa'nın oluşturduğu en büyük ekonomik topluluk olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik talebiyle, Temmuz 1959'da başvurmuştur (Karluk, 2007, ss. 439-440).

Görüşmeler dört yıl sürmüş ve 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanıp, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile Türkiye AB ilişkilerinin temeli atılmıştır. Antlaşmada amaçlanan durum, Türkiye ekonomisinin kalkınması için, çalışanların çalışma düzeyi ve yaşam şartlarının iyileştirilmesini göz önünde bulundurarak, taraflar arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin dengeli ve sürekli olarak güçlendirilmesidir. Ankara Antlaşması üç safhadan oluşmakta olup bunlar aşağıda detaylı olarak ele alacağımız hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönemdir (Gaytancıoğlu, 2009, ss. 172-173).

Bu çerçevede Topluluk ile Türkiye arasında ilişkilerin dayanağını, anlaşma, katma protokol, Ortaklık Konseyi Kararları, Ortaklık Belgeleri ve Ulusal Programlar oluşturmaktadır. Tüm bunların tarımla ilgili ana çerçevesini ise; serbest dolaşım ekseninde Türk tarımının OTP'ye uyumu, tarım ürünleri ticaretinde karşılıklı tercihli rejim uygulamaları ve işlenmiş tarım ürünleri oluşturmaktadır. Türkiye tarımının OTP'ye uyumu birinci öncelikli konu olup, uyumdan sonra gerçekleşecek olan tarımsal ürünlerin serbest dolaşımı ile birlikte tercihli rejim ve işlenmiş ürünlerin konusu kendiliğinden son bulacaktır (Candan, 2004, s. 33).

2.1. Hazırlık Dönemi

Hazırlık dönemi Ankara Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile başlayıp 1 Ocak 1973 tarihine kadar olan ve Türkiye ekonomisi ile topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmak amacıyla Türkiye'ye tek taraflı ödümlerin verildiği dönemi kapsamaktadır. Beş yıl sürmesi öngörülen bu

dönem dokuz yıl sürmüş olup, dönemin Türkiye açısından en önemli kazanımı Türkiye'ye tek taraflı 'tarife kotaları'nın² açılmış olmasıdır. Ancak fındık dışındaki ürünlerde arz yetersizliği ve talep esnekliğinden kaynaklı olarak kotalar doldurulamamış, Türkiye'nin ihracatında kayda değer bir artış gerçekleşmemiştir. Topluluğa yapılan ihracat 1963 ile 1969 yılları arasında ortalama yüzde 9 artmıştır. İthalatta ise topluluğun payında önemli bir artış gerçekleşmiş, toplam ithalatta 1963 yılında yüzde 29 olan payı 1973 yılında yüzde 42'ye yükselmiştir (Karluk 2007, ss. 455-456)

Türkiye'ye herhangi bir yükümlülüğün yüklenmediği bu dönemde topluluk tarafından destek kapsamında mali yardım, ticari kolaylık ve kredi desteği verilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye 175 milyon ECU³ destek sağlanmıştır. Avrupa Yatırım Bankası üzerinden sağlanan bu yardım aynı zamanda Keban Barajı ve Boğaz köprüsü yapımında kullanılmıştır (Gürlük ve Turan 2013, ss. 43-44).

2.2. Geçiş Dönemi

Türkiye ile topluluk arasında geçiş döneminin başlatılması için müzakereler yapılmış ve 23 Kasım 1970'te Katma Protokol imzalanmıştır. Bu çerçevede üye ülkelerin parlamentoları tarafından onaylanması gereken protokole zaman kaybı yaşanmaması için, 1 Eylül 1971 tarihinde yapılan Geçici Protokol ile fiilen geçiş dönemine ilişkin yükümlülükler başlamıştır. TBMM ve T.C. Senatosu tarafından onaylanan katma protokol, üye ülke parlamentolarının da onayından sonra 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren hukuken yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol ile geçiş döneminin şartları, yöntemleri, öncelikleri ve süreleri belirlenmiştir (Yılmaz 2009, ss. 34-35).

Bu doğrultuda 22 yılın sonunda, yani 1995 yılında Türkiye'nin OTP'ye uyum sağlayabilmek için gerekli tedbirleri alması öngörülmüştür. Tarımla ilgili katma protokole göre Topluluk Türk tarımının gelişimini göz önünde tutacak, bu amaca ulaşmak için Türk tarafı yararlı tüm unsurları topluluğa bildirecek, topluluk ise komisyon marifetiyle tavsiye ve teklifte bulunacak, 22 yılın sonunda konsey uyumun gerçekleştiği yönünde karar verirse serbest dolaşımının hükümlerini belirleyecektir.

Ayrıca Ortaklık Konseyine uyum için belirlenen tarihi değiştirme hakkı verilmiştir. Ayrıca Katma Protokol'de bu dönem süresince tarımsal ürün ticaretinde karşılıklı tavizler verilmesi karara bağlanmış olup, 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararıyla da uygulanmaya başlanmıştır (Candan 2004, ss. 33-34).

Hazırlık döneminden farklı olarak geçiş döneminde Türkiye'de yükümlülük altına sokulmuştur. Türkiye yükümlülüklerini yerine getirerek topluluk ile Gümrük Birliği oluşturmayı taahhüt etmiştir. Oluşturulacak Gümrük Birliği'nin sanayi ürünlerini kapsamaması, tarım ürünleri için ise ortak tarım politikasına uyumun izlenmesi öngörülmüştür (Karluk, 2007, s. 456).

Türkiye katma protokole belirlenen geçiş sürecinin bitmesinden 8 yıl önce 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu yapmıştır. Roma Antlaşması'nın 237. maddesine dayanarak yapılan bu başvuru, Konseyin 5 Şubat 1990 tarihindeki kararıyla olumsuz sonuçlanmıştır. Kararda Türkiye ile tam üyelik statüsü geçiş çalışmalarının başlatılmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Ancak tam üyelik hakkının devam ettiği belirtilmiş olup tekraren tam üyelik başvurusu için tarih verilmemiştir. Ortaya çıkan bu durumdan sonra Türkiye, tam üyelik gerçekleşmemesine rağmen ileride gerçekleşir umuduyla Gümrük Birliği'ne girebileceğini kabul etmiştir.

² Tarife Kotası: Bir mal ya da mal grubunun gümrük vergisi oranlarında belirli bir miktar veya değer için indirim yapılması ya da muafiyet sağlanmasını ifade eder.

³ ECU (European Currency Unit): Dönemin Avrupa para birimi

Tam üyelik gerçekleşmeden Gümrük Birliği'ne giren ilk ülke Türkiye olmuştur (Dinler 2014, ss. 370-371). Bu doğrultuda Ortaklık Konseyinin 1/95 sayılı kararı ile katma protokolün geçiş süreci sonlanmış olup, Gümrük Birliği'nin oluşturulması kararlaştırılmıştır. 13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan bu karar 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Geçen 22 yıllık süre içinde OTP 'ye uyum konusunda Türk tarımı önemli bir gelişim gösteremediğinden işlenmiş ürünler hariç tarım ürünleri Gümrük Birliği dışında kalmıştır. Ancak 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile katma protokol gereği tarımsal ürünlere uygulanan tavizlerin kapsamı genişletilmiştir (Acar ve Aytüre 2014, s. 200).

2.3. Tam Üyelğe Aday Statüsünün Tekrar Kazanılması ve Sonrası Dönem

Türkiye ile AB ilişkilerinde 1999 yılına kadar istikrarsız bir süreç işlemiştir. 1999 Marmara depreminde sonra AB'nin Türkiye'ye 500-600 milyon Avroluk kredi yardımı yapılması için aldığı karar ve aynı yılın ekim ayında yayınlanan ikinci ilerleme raporunda Gümrük Birliği sürecinden sonra Türkiye'nin ortaya koyduğu olumlu performansın vurgulanmış olması ile ilişkiler tekrar ivme kazanmıştır.

Buradan hareketle 1999'un Aralık ayında AB Devlet ve Hükümet Başkanları arasında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye tekrar aday ülke olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye katılım stratejisinden faydalanabilecek, aday diğer ülkelerle gerçekleştirilen toplantılara katılabilecek ve katılım öncesi mali desteklerden istifade edebilecektir.

Katılım öncesi geliştirilen stratejiye göre öncelikle AB hazırlayacağı Katılım Ortaklık Belgesi (KOB) ile kısa ve orta vadeli beklentilerini Türkiye'ye bildirecek, sonrasında mali unsurların belirlendiği çerçeve yönetmelik hazırlanacaktır. Türkiye ise AB müktesebatının üstlenilmesine yönelik Ulusal Programlar oluşturacaktır (Gürlük ve Turan 2013, ss. 46-47).

Türkiye AB ilişkilerinde tarım sektörü ile ilgili olarak önemli gelişme 2003 yılı Nisan ayında açıklanan KOB ile gerçekleşmiştir. Buna göre Türkiye'nin OTP'ye uyum konusundaki yükümlülükleri aşağıdaki gibidir (Candan 2004, ss. 37-38).

- a. *Kısa vadede getirilen yükümlülükler:* Hayvan kayıt sistemi oluşturulmasının tamamlanması, arazi parsel tanımlama sistemleri için hazırlık çalışmaları yapılması, AB kırsal kalkınma ve orman politikasına yönelik giriş stratejisinin hazırlanması, hayvan hastalıklarının önlenmesi için veterinerlik yasasının AB müktesebatına uygun olarak çıkarılması, sınır kontrol sisteminin AB'ye uyumlu hale getirilmesi, hayvan ve bitki sağlığına ilişkin AB müktesebatının ulusal mevzuata aktarılması için program belirlenmesidir.
- b. *Orta vadede getirilen yükümlülükler:* Bütünleştirilmiş idari ve denetim sisteminin kurulması, AB kırsal kalkınma ve orman politikalarının uygulanmasını sağlayacak idari yapının oluşturulması, ortak pazar yapılarının kurulması ve piyasanın izlenebilirliğini arttıracak mekanizmaların geliştirilmesi, Üçüncü Ülkeler Sınır Kontrolü Görevleri Sisteminin güncellenmesine yönelik takvim belirlenmesi, gıda güvenliği ve kontrol yapısının AB standartlarına göre iyileştirilmesi, halk sağlığı ve hijyeni standartlarına uyum için gıda işleme tesislerinin modernizasyonu konusunda takvim belirlenmesidir.

KOB çerçevesinde Türkiye yükümlülükleri gereği, 25 Temmuz 2003 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Gözden Geçirilmiş Ulusal Programı hazırlamıştır. Ulusal programda tarımsal açıdan aşağıda genel hatları belirtilen çalışmaların yapılması öngörülmüştür (Kilit 2013, ss. 82-83).

- c. *Ulusal Programda Belirtilen Tarımsal Düzenlemeler*: Entegre idare ve kontrol sisteminin kurulması, çiftlik muhasebe veri ağının kurulması, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'na (FEOGA) yönelik idari yapının oluşturulması, veterinerlik çerçeve kanunun çıkarılması ve buna yönelik idari yapı oluşturulması, hayvan sağlığına yönelik yönetmelik ve tebliğlerin çıkarılması, bitki sağlığına uyum konusunda kanun ve yönetmeliklerin çıkarılması ile birlikte kurumsal yapının oluşturulması, ulusal kırsal kalkınma ve ormancılık stratejisinin oluşturulması için genelge ve bakanlar kurulu kararı çıkarılması, gıda güvenliğine yönelik tebliğlerin çıkarılması, ortak piyasa düzenini oluşturulmasına ve izlenebilmesine yönelik bakanlar kurulu kararı ve yönetmeliklerin çıkarılmasıdır.

17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen AB Konseyi toplantısında 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlama kararı alınmıştır. Kararda daha önce adaylık sürecinden geçen ülkelerden talep edilmeyen zorlayıcı şartlar Türkiye'den istenmiştir. Benzer şekilde 3 Ekim 2005 tarihinde yapılan toplantıda Türkiye'nin tam üyeliğinin AB'nin hazmetme kapasitesine bağlı olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca Türkiye'nin tam üyeliğinin ucu açık bir süreç olduğu tam üyelik ile sonuçlanamayabileceği belirtilmiştir. Bu durumda Müzakere Çerçeve Belgesi'nde yer alan, 'Türkiye'nin en sıkı bağlarla AB'ye bağlılığı' ifadesi ayrıcalıklı ortaklık anlamı taşımaktadır. Türkiye'nin 35 başlıktan oluşan müktesebat konularında uyum sağlaması durumunda dahi Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin tam üyeliğin kabulü için referandum kararı almış olmaları şartların zorluk derecesini ortaya koymaktadır (Gaytancıoğlu, 2009, ss. 175-176).

Yukarıda yer alan ağır şartlar altında Türkiye, Katılım Müzakereleri Fasılları çerçevesinde AB müstebatinin⁴ uyum sağlamak için bir araya gelmiştir. Toplantıdan çıkan sonuçlara göre, 35 fasıldan oluşan müzakerelerin 34. faslı olan kurumlar ve 35. faslı olan diğer konular başlıkları son aşamada ele alınacaktır.

Fasıllar AB Konseyi tarafından belirlenen kriterlerin yerine getirildiğine bakılarak açılacak ve aynı şartları yerine getirdiğinde geçici olarak kapatılacaktır. Bunu yanında tek bir üyenin kararı fasıllarda etkili olacaktır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi mevcut durumda müzakereye açılan fasıl sayısı 16 olup, bir tanesi geçici olarak kapatılmıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve AB Konseyi'nin siyasi nitelikte engellediği 14 fasıl bulunmaktadır. Bunlardan 8 fasıl, 11 Aralık 2006 tarihinde AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nde alınan karara istinaden oluşturulan "Ek Protokol"⁵ün uygulanması neticesinde, 6 fasıl ise 8 Aralık 2009 tarihinde GKRY'nin tek taraflı blokesi neticesinde engellenmiştir.

Müzakere başlangıcının ilk aşaması olan tarama süreci 33 fasıl için 2006 yılında sonlanmış olmasına rağmen 9 fasılın tarama sonu raporu Konsey tarafından onaylanmadığından açılış kriterleri Türkiye'ye iletilmemiştir.

⁴ Avrupa Birliği Müktesebatı (*acquis communautaire*), temel Avrupa Birliği antlaşmalarında ve diğer yardımcı hukuk kaynaklarında (tüzük, karar, yönerge vs.) yer alan kural ve kurumlar bütünü ifade etmektedir.

⁵ Ek Protokol uyarınca, Türkiye, GKRY'yi tanımadığı ve limanlarını bu devletin gemilerine açmadığı sürece 8 fasıl hiç açılmayacak olup açılmış fasıllar da kapanmayacaktır. (Acar & Aytüre, 2014, s. 207)

AÇILAN FASILLAR		EK PROTOKOL KARARININ AÇILIŞ KRİTERİ OLDUĞU FASILLAR	
25	Bilim ve Araştırma (Geçici olarak katılmıştır.)	1	Malların serbest dolaşımı
20	İşletme ve sanayi politikası	3	İş kurma hakkı ve hizmet sunma serbestisi
18	İstatistik	9	Mali hizmetler
32	Mali kontrol	11	Tarım ve kırsal kalkınma
21	Trans-Avrupa Ağları	13	Balıkçılık
28	Tüketicinin ve sağlığının korunması	14	Taşımacılık politikası
6	Şirketler hukuku	29	Gümrük Birliği
7	Fikri mülkiyet hukuku	30	Dış İlişkiler
10	Bilgi toplumu ve medya	GKRY'NİN TEK TARAFLI OLARAK BLOKE ETTİĞİ FASILLAR	
4	Sermayenin serbest dolaşımı		
16	Vergilendirme		
27	Çevre	2	İşçilerin serbest dolaşımı
12	Gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı	15	Enerji
22	Bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu	23	Yargı ve temel haklar
		24	Adalet, özgürlük ve güvenlik
17	Ekonomik ve parasal politika	26	Eğitim ve kültür
33	Mali ve bütçesel hükümler	31	Dış, güvenlik ve savunma politikaları
SİYASİ BLOKAJA TABİ OLMAYAN FASILLAR			
5	Kamu alımları	34	Kurumlar (Müzakerelerin sonunda)
8	Rekabet politikaları		
19	Sosyal politika ve istihdam	35	Diğer konular (Müzakerelerin sonunda)

Tablo 1. Katılım müzakerelerinde mevcut durum (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2018)

Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda, ilişkilerin tam üyelik gerçekleşene kadar Gümrük Birliği üzerinden devam edeceği ve şekilleneceği ortaya çıkmaktadır.

3. Türkiye ile AB Tarım Sektörünün Mukayesesi

Türkiye ve AB tarım sektörünün mukayesesi, ekonomik katkı, tarımsal yapı, üretim/tüketim miktarları, verimlilik, destekleme politikaları ve istihdam yönünden yapılmaktadır. Bu durum Gümrük Birliği'ne tarım ürünlerinin dahil edilmesi ve tam üyeliğin gerçekleşmesi durumu öncesi önem arz etmektedir.

3.1. Ekonomik Katkı Yönünden Mukayesesi

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin önemli göstergelerinden biri tarımın ülke ekonomisi içindeki yeridir. Genel olarak ülkelerin tarımla başlayan kalkınma çalışmalarını daha sonra sanayi ve hizmet sektörleri almaktadır. Kalkınmışlık oranına bağlı olarak ekonomi içindeki sanayi ve hizmet sektörlerinin payı artıktıkça tarım sektörünün payı azalmaktadır.

Türkiye ekonomisinde tarımın payı Avrupa ülkelerine oranla daha yüksektir. AB ülkelerinde GSYH’de tarımın payının yüksek olduğu ülkeler ise son katılan grupta olan yüzde 6 oranıyla Bulgaristan ve oranı yüzde 8 olan Romanya’dır. Tarım sektörünün en düşük oranına sahip AB ülkeleri ise yüzde 0,4 ile Lüksemburg ve yüzde 0,9 oranıyla İngiltere’dir. Bu durumda, Türkiye ile AB arasındaki en önemli fark AB’nin büyük üstünlükle gelişmiş ve sanayileşmiş olmasıdır (Uzundumlu, 2012, ss. 66-67).

Tablo 2’de görüldüğü gibi Türkiye’de tarım sektörünün payı AB’ye kıyasla yüksek meydana gelmektedir. Türkiye’de GSYH’nin yüzde 6,2’sini tarım oluştururken, AB’de bu oran yüzde 1,3 ve dünyada yüzde 3,7 olarak gerçekleşmektedir.

ÜLKELER	Toplam GSYH (milyar dolar)	Tarımsal GSYH (milyar dolar)	GSYH’de Tarımın Payı (%)
Dünya	75.848	793	3,7
AB-28	16.487	221	1,3
Türkiye	863	53	6,2

Tablo 2. GSYH içinde tarım payı açısından 2017 verileriyle karşılaştırma (Dünya Bankası, 2018)

Tarımın ekonomiye katkısını belirleyen diğer bir gösterge ise tarım ürünlerinin dış ticareti olmaktadır. Dünya üzerinde tarımsal ürünlerin ticareti gelişmiş ülkeler için göreceli olarak önemini yitirmektedir. Ancak üretim potansiyeli olan ve bu anlamda duyarlılığa sahip gelişmekte olan ülkeler için tarım sektörü dış ticaret açısından önemini korumaktadır. Türkiye açısından tarımın, diğer ürünlerin ticaretinden verilen dış ticaret açığının kapatılmasında önemli rolü bulunmaktadır (Bashimov, 2017, s. 320). Tablo 3’te görüldüğü üzere, tarım sektörünün Türkiye dış ticaretinde AB’ye oranla daha fazla pay sahibi olduğu görülmektedir.

ÜLKELER	Toplam Ürün İhracatı (milyar dolar)	Tarımsal Ürün İhracatı (milyar dolar)	Toplam İhracatta Tarımın Payı (%)	Toplam Ürün İthalatı (milyar dolar)	Tarımsal Ürün İthalatı (milyar dolar)	Toplam İthalatta Tarımın Payı (%)
DÜNYA	18.818	1.396	7,4	18.782	1.429	7,6
AB-27	2.305	151	6,5	2.240	133	5,9
TÜRKİYE	151	16	10,5	251	13	5,1

Tablo 3. Tarımın dış ticarete etkisinin 2013 yılı verileri ile karşılaştırması (FAOSTAT, 2017; İTKİB, 2017)

Gelişmekte olan ülkeler açısından tarım, milli gelir ve ihracata büyük oranda katkı sağlamakla birlikte aynı zamanda istihdam açısından da önemli bir yere sahip olmaktadır. Türkiye’de istihdam piyasalarında tarım sektörünün payı azalma eğilimi göstermesine rağmen hala önemli bir yere sahiptir. AB ve Türkiye tarımsal göstergeler açısından karşılaştırıldığında ortaya çıkan en önemli farklardan biri de tarımsal istihdam oranları olmaktadır (Bashimov, 2017, s. 322). Toplam istihdam içindeki tarım istihdamının oranı Dünya’da yüzde 27, Türkiye’de yüzde

21, AB'de yüzde 5 olarak gerçekleşmektedir. Bu sonuçlara göre Türkiye'nin tarımsal istihdamı AB'ye kıyasla yüksek olup, dünya ortalamasının ise altındadır.

3.2. Tarımsal Yapı Yönünden Mukayese

Bir ülkedeki tarım arazisinin varlığı elde ettiği verimlilik nedeniyle ülke ekonomisine tarımın katkısını gösteren önemli göstergelerinden biri olmaktadır. Tarımsal üretimin başlangıcını oluşturan tarımsal arazi varlığı ülkelerin üstünlüklerinin kıyaslanmasında kullanılan en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçeveden AB ile Türkiye tarımını karşılaştırdığımızda dikkat çeken en önemli fark AB'nin her bir genişleme sürecinde toprak varlığı ile birlikte tarım arazisi varlığını da arttırmış olmasıdır (Güresinli, 2015, s. 3-4).

Tablo 4'te görüldüğü gibi AB üyesi ülkelerin toplam toprak varlığı 432,925 milyon hektar olup, tarımsal arazi varlığı ise 171,593 milyon hektar şeklindedir. Türkiye'nin ise sahip olduğu 78,356 bin hektarlık toprak varlığının 38,911 bin hektarı tarımsal arazi niteliğindedir.

ÜLKELER	Toplam Arazi Varlığı (x1000 ha)	Tarımsal Arazi Varlığı (x1000 ha)	İşletme Başına Tarım Arazisi Ortalaması (ha)	1000 Hektara Düşen Traktör Sayısı (2011)	Traktör Başına Düşen Ekipman Sayısı (2011)
AB	423,794	184,534	13,6	57	10
TÜRKİYE	78,356	38,546	8	45	5,7

Tablo 4. Tarımsal arazi, işletme ölçeği ve makineleşme açısından AB ile Türkiye tarımının karşılaştırılması (FAOSTAT, 2018; Dinler, 2014; Gürlük ve Turan, 2013)

Yapısal yönden tarımda incelenmesi gereken diğer önemli bir konu ise işletme başına düşen arazi miktarıdır. Tablo 4 verilerine göre Türkiye'de işletme başına 8 hektar tarımsal arazi düşerken, AB-27 ortalaması 13.6 hektardır. AB ülkeleri içinde tarımsal işletme başına düşen tarım arazisi bakımından en zengin ülkeler sıralamasında, Danimarka 59,66 hektar ile birinci, Lüksemburg 56,52 hektar ile ikinci, İngiltere 53,51 hektar ile üçüncü ve Fransa 52,10 hektar ile dördüncü sırada yer almaktadır. 5 hektar altında araziye sahip işletme sayıları toplam işletme sayısının Türkiye'de yüzde 65'ini oluştururken, AB'de bu oran yüzde 70 düzeyindedir. 5 ile 50 hektar arası kategoriler Türkiye ile AB arasında oransal olarak yakınlık göstermektedir. Ancak 50 hektar üzeri araziye sahip işletme açısından önemli farklılık olup bu kategorideki işletme oranı AB'de yüzde 5 olup Türkiye'de yüzde 1 düzeyindedir. Bu bilgilere dayanarak Türkiye'deki arazi yapısının AB'ye oranlı daha parçalı olduğu anlaşılmaktadır (Gürlük ve Turan, 2013, ss. 108-109).

AB ile Türkiye tarımı Hayvancılık işletmelerinin büyüklüğü açısından kıyaslandığında ise, tarımsal işletmelerdeki arazi varlığı ile benzer durum gözlenmektedir. Nitekim Türkiye'de hayvansal işletmelerin hayvan varlığı AB işletmelerine oranla oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. AB 'de mevcut büyükbaş hayvan işletmelerinin yüzde 8'i elli baş ve üzeri hayvan varlığına sahipken Türkiye'de bu oran yüzde 0.7 düzeyindedir. Bu durum Türkiye açısından verimliliği olumsuz etkileyen faktörlerin başında gelmektedir (Uzundumlu, 2012, s. 72).

Tarım sektöründe verime etki eden ve ülkeler arası karşılaştırmaya konu olan diğer bir alan ise mekanizasyondur. Makineleşme anlamında son yıllarda Türkiye ilerleme kaydetmiş olmasına rağmen hala AB ortalamasının gerisinde bir varlığa sahiptir. Tablo 4 'de görüldüğü gibi 1000 hektara düşen traktör sayısı 45 olan Türkiye bu açıdan AB'ye yaklaşmakla birlikte

(AB’de 57), traktör başına düşen ekipman anlamında AB’nin yarısı kadar ekipmana sahip olmaktadır (Dinler, 2014, s. 380).

3.3. Üretim Miktarı Yönünden Mukayese

Tarımsal üretimin çerçevesini oluşturan temel unsurlar, bitkisel üretim, hayvansal üretim ve işlenmiş tarım ürünleri üretimi şeklinde sıralanmaktadır. Bitkisel üretim içindeki en önemli ürün, stratejik önemi, yarattığı katma değer ve dünya da en çok yetiştirilen ürün olması sebebiyle tahıllardır. Bundan dolayı tüm dünya ülkeleri bu alanda öncü olabilmek için politikalar üretmektedir (Gürlük ve Turan, 2013, s. 113).

Tablo 5’te görüldüğü gibi dünya tahıl üretiminin yaklaşık yüzde 12’sini AB üretirken, Türkiye yüzde 1,3’nü üretmektedir. AB ile Türkiye kıyaslamasında önemli bir fark, tahıl üretiminin temelini oluşturan buğdayda dekar başına elde edilen verimdir. Buğday üretiminde AB dekaradan 823 kg ortalama verim elde ederken, Türkiye bu seviyenin gerisinde kalmış ve 268 kg verim elde etmiştir. Türkiye’de gerçekleşen bu rakam dünya ortalamasının da altındadır..

ÜLKE	Tahıl Üretimi (Milyon Ton)	Dekara Ortalama Buğday Verimi (Kg)	Sebze Üretimi (Milyon Ton)	Meyve Üretimi (Milyon Ton)	Büyükbaş Hayvan Sayısı (Milyon Adet)	Küçükbaş Hayvan Sayısı (Milyon Adet)
DÜNYA	2610,9	338	1.230	800	1.674,1	2.176,1
AB-28	301,3	823	63,5	38,2	88,4	111
TÜRKİYE	35,1	268	30,0	18	16,1	44,3

Tablo 5. Üretim miktarları bakımından AB ile Türkiye tarımının karşılaştırması (FAOSTAT, 2018; EUROSTAT, 2018; TÜİK, 2018)

Bitkisel üretimin diğer bir önemli kalemini oluşturan sebze ve meyve üretimi açısından bakıldığında, Tablo 5’de görüldüğü gibi, dünya üretiminin yaklaşık olarak yüzde 5’i AB’de üretilmektedir. Türkiye ise dünya sebze ve meyve üretiminin yaklaşık olarak yüzde 2,5’ini gerçekleştirmektedir. AB ile Türkiye’nin bu alandaki kıyaslamasında yüksek seviyede üstünlük bulunmamaktadır. Bu durumda, sebze meyve konusunda Türkiye’de, AB’ye yakın verim düzeyinde üretim gerçekleşmektedir.

Tarımla ilgili sorunlar açısından önemli konuların başında hayvancılık gelmektedir. Hayvansal gıdalar, sağladığı protein ve vitamin değerleri açısından insanların beslenmesinde önemli yer tutmaktadır. İnsanlık nüfusu ve sağlıklı beslenme olanakları arttıkça kırmızı ete talep artmaktadır. Türkiye bu anlamda üretim kapasitesini arttırmasına rağmen tüketim artış hızına ulaşamamış ve 2008 yılından sonra et ithal eder duruma gelmiştir. AB bu anlamda Türkiye’nin oldukça ilerisinde yer almaktadır. Nitekim et üretiminin kişi başına düşen miktarı açısından kıyaslama yapıldığında, bu rakam AB’de 15,9 kg, Türkiye’de ise 4,5 kg olarak gerçekleşmektedir (Gürlük ve Turan 2013, ss. 118-119).

Tablo 5’de görüldüğü gibi hayvansal üretim açısından Türkiye’nin küçükbaş hayvancılık oranı büyükbaş hayvancılık oranının üç kat fazlasına yakındır. Bu durum Türkiye’nin küçükbaş yetiştiriciliğini AB ye oranla daha fazla yaptığının göstergesidir. Hayvancılıkta önemli göstergelerden birisi de hayvan başına elde edilen et ve süt verimidir. Bu çerçevede Türkiye’de büyükbaş hayvanın karkas ağırlığı ortalaması 170 kg iken, AB’de bu rakam 281 kg düzeyindedir. Diğer bir gösterge olan süt verimi açısından ise Türkiye’de inek başı yıllık 2000 kg süt elde edilirken, AB’de 5.500 kg elde edilmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin AB’nin büyük oranda gerisinde kaldığı görülmektedir (Dinler, 2014, s. 381).

4. AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türkiye Tarım Sektörünün OTP'ye Uyumu

Daha önce belirtildiği üzere tarım ürünlerinin serbest dolaşımı için OTP'ye uyum, ilişkilerin ilk sütununu oluşturmaktadır. Diğer sütunlar ise tarımsal ürün ticaretinde karşılık tercihli rejim uygulaması ve işlenmiş tarım ürünleri için belirlenen rejim şeklindedir. OTP'ye uyum durumunda tarım ürünlerinin Gümrük Birliği'ne dahil olması ile tercihli rejim ve işlenmiş tarım ürünleri rejimi son bulacaktır. Ancak tarım ve kırsal faslı daha önce belirtildiği gibi 11 Aralık 2006 tarihinde siyasi blokaj sebebiyle askıya alınmıştır. OTP'nin, doğrudan ödemeler, ortak piyasa düzeni, kırsal kalkınma ve yatay konular olmak üzere dört ayağı bulunmaktadır. Bu çerçevede 7 Eylül 2006 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye'nin OTP'ye uyumu değerlendirilmiş olup, 24 Şubat 2007 tarihinde 11. fasıl olan Tarım ve Kırsal Kalkınma faslı için beş adet açılış kriteri belirlenmiştir. Bu kriterler şu şekildedir (Alkan, 2015, ss. 55-60).

- a. AB Katılım Öncesi Yardım Aracının (IPARD) akredite edilmesi,
- b. Tarım istatistiklerinin iyileştirilmesine yönelik strateji oluşturulması,
- c. Canlı hayvan ve et ticaretinde kısıtlamaların kaldırılması
- d. Arazi parsel tanımlama sistemi ile çiftçi kayıt sisteminin (ÇKS) geliştirileceğine dair strateji belirlenmesi
- e. Destek stratejisinin üretimden bağımsız olarak hazırlanmasıdır.

Bu kriterler doğrultusunda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme kurumu (TKDK) 4 Mayıs 2007 tarihinde kurulmuş ve 29 Ağustos 2011 tarihinde yetki devri almıştır. Arazi parsel tanımlama ve ÇKS için strateji hazırlanmış ve Mayıs 2010'da Avrupa Komisyonuna sunulmuştur. 2008 yılında desteklerin üretimden bağımsız hale getirilmesine ilişkin strateji Avrupa Komisyonuna sunulmuş ve 2012 yılında Avrupa Komisyonunun talepleri doğrultusunda güncellenmiştir. İstatistiki bilgiler için strateji hazırlanma aşamasındadır.

Türkiye'deki tarım ürünlerinin açılış kriterlerine uyum sağlamasıyla Ortaklık Konseyi Kararı ile Gümrük Birliği kapsamına alınması söz konusudur. Ancak burada Ortaklık Konseyi Kararlarının oy birliği gerekmektedir. Bu durumda Türkiye OTP'ye tam uyum sağlasa da Gümrük Birliği'nin doğrudan genişleyeceği anlamına gelmemektedir. Bu durumda ortaklık ilişkilerinde yaşanan sorunlar Gümrük Birliğinin güncellenmesini ve genişlemesini gündeme taşımıştır (Alkan, 2015, s. 60).

4.1. Adaylık Sürecinin Türkiye Tarımına Etkileri

AB'ye başvuru sonucunda adaylığı kesinleşen ülkelere AB müktesebatına uyum için mali kaynak aktarılmaktadır. Türkiye bu çerçevede 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesinde kazandığı adaylık statüsüne istinaden mali kaynaklardan yararlanmaktadır. Adaylık öncesi süreçte 1964-1995 yılları arasında Türkiye, AB'den çoğunluğu kredi olan toplamda 1 milyar avro mali destek almıştır. 1996-1999 yılları arasında ise 755,3 milyon avro destek almıştır. 2001 yılından itibaren hibe niteliğinde projeler yoluyla yıllık 177 milyon avro verilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda 2002-2006 yılları arasında 164 proje karşılığında AB tarafından Türkiye'ye toplamda 1,3 milyar avro kaynak aktarılmıştır. 2007-2013 tarihleri arasında destekler kırsal kalkınma bileşenini de içine alan IPA (Katılım Öncesi Yardım Aracı) adı altında vermeye başlanmıştır. Bu kapsamda toplamda Türkiye için 4,8 milyar avro ayrılmış olup, bunun 854,6 milyon avrosu kırsal kalkınma içindir. 2014-2020 yılları arası için ise 4,5 milyar avro tahsisat planlanmış olup bunun 912,2 milyon avrosu Tarım ve Kırsal Kalkınma için ayrılmıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2018).

AB'nin kırsal kalkınma politikalarına uyum sağlayabilmek, yapısal fonların kullanımı hakkından bilgi ve deneyim kazanmak, ülkelerin tarım sektöründe yapısal iyileştirmeler gerçekleştirmek ve kırsal nüfusunun yaşam kalitesini artırmak için 2007 yılında IPA'nın en önemli bileşenlerinden olan Kırsal Kalkınma Yardım Aracı (IPARD) programı yürürlüğe girmiştir. IPARD'ın stratejik amaçları şu şekildedir:

- a. Yatırımlar gerçekleştirerek tarım sektörünün modernleşmesine yardımcı olmak
- b. AB müktesebatının gerektirdiği; gıda güvenliği, veterinerlik, bitki sağlığı, hayvan refahı ve çevre standartlarına ulaşmayı teşvik etmek,
- c. Kırsal alanların kalkınmasında sürdürülebilirliği sağlamaktır. (TKDK, 2018)

IPARD kapsamında desteklenecek olan sektörlerin finansmanında proje yatırımcısı yüzde 50 oranında kendisi katkı sağlamakta, yüzde 37,5'i AB tarafından, yüzde 12,5'i de Türkiye tarafından karşılanmaktadır.

Bu kapsamda IPARD programının Türkiye'de ki uygulayıcısı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 4 yıllık süreçte 11 bin yatırımcı ile protokol yapmıştır. Hibe desteği olarak faaliyete geçen işletmelerde 41 bin kişiye doğrudan iş imkanı sağlanmıştır. Bu işletmeler 50 milyon TL'lik ihracat gerçekleştirmiş olup tam kapasite faaliyet gösterdiklerinde bu rakamın iki katı oranında artacağı öngörülmektedir. 11 bin proje için sağlanan hibe desteği yaklaşık 2,6 milyar TL olup, bu desteklerden hareketle gerçekleşen toplam yatırım 4,6 milyar TL tutmaktadır (Uçar ve Vuran 2016, ss. 60-70).

IPARD aday ülkeleri, AB'nin OTP' nin uygulanması konusunda da hazırlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin AB müktesebatına uyumunda en fazla gerekli olan; et, süt, balık ve meyve-sebze sektörlerine odaklanmış olup aynı zamanda gıda zincirinin zayıf halkalarına öncelikli destek vermektedir.

Kırsal ekonominin geliştirilmesi için; arıcılık, tıbbi aromatik bitkiler, süs bitkileri, geleneksel ürün işletmeleri, kırsal turizm ve su ürünleri yetiştiriciliğine destek sağlamaktadır (Olgun ve Sevilmiş, 2017, s. 29). IPARD programlarının Türkiye tarımına ve kırsalına etkileri aşağıdaki gibidir:

- a. Ekonomik canlılık yaratmakta, istihdam sağlamakta, kırsalda yaşayan insanları yatırım konusunda teşvik etmektedir.
- b. AB ve uluslararası standartlara sahip, yüksek kapasiteli, modern tarımsal işletmeler faaliyete geçmiştir.
- c. Destek verdiği işletmelerden, Hayvan sağlığı ve refahı, insan sağlığı, gıda güvenliği ve çevrenin korunması gibi konularda üretim yapılmasını talep ederek bu alanlarda iyileşme sağlamaktır.
- d. Kurulan modern tarımsal işletmeler, çevresinde kurulu diğer işletmeler için doğru örnek oluşturmaktadır.
- e. Proje kültürünün gelişimine katkı sağlamaktadır.
- f. Desteklenen projeler usulsüzlüğe meydan vermemek adına beş yıl boyunca takip edildiğinden izleme kültürünün oluşmasına katkı sağlamaktadır.
- g. Fonlardan faydalanan işletme sayısı arttıkça makine pazarı genişlemekte, böylelikle tarımsal makine üreten firmaların gelişimine katkı sağlamaktadır.
- h. Besicilikte en az 30, süt hayvancılığında en az 10 hayvan kapasiteli işletmelere destek vererek, büyüklük açısından ekonomik sürdürülebilirliği olan işletmelerin oluşumunu teşvik etmektedir.

- i. Mali desteğin yanında faydalanıcılara ve potansiyel faydalanıcılara üretim teknikleri ve işletme sürdürülebilirliği konusunda eğitim vererek üreticileri bilinçlendirmektedir.
- j. Ön finansman için 18 kuruluş ile protokol imzalanarak, bu alanda kredi imkanlarına ulaşımı kolaylaştırmaktadır. (Olgun ve Sevilmiş 2017, ss. 29-33)

4.2. Tam Üyelik Gerçekleşmeden Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği'ne Dahil Edilmesinin Türkiye Tarımına Olası Etkileri

Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu amaçlayan, çerçevesi 1963 Ortaklık anlaşması ile belirlenen, 1973 yılı Katma Protokolü ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile uygulama usul ve esasları düzenlenen süreçtir. Bu sürecin Türkiye'ye önemli katkıları şunlar olmuştur:

- a. Sanayi ürünlerinin sıfır gümrükle AB ülkelerine ihraç edebilmesi ile elde ettiği olumlu değişim ve ekonomiye katkısı en önemli kazanımdır.
- b. Türkiye'nin AB müktesebatına uyumu için yerine getirmesi gerekli olan sorumlulukları konusunda önceden mesafe almasını sağlamış ve müzakere sürecinde hızlandırmıştır.
- c. Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası ticarete getirdiği kurullarla Gümrük Birliği kuralları örtüşmektedir. Türkiye, Gümrük Birliği tecrübesi ile DTÖ'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmede ve dünya piyasalarına entegrasyonunda ivme kazanmıştır.
- d. Türkiye'nin uluslararası düzeyde üretim kalitesinin yükselmesine ve tüketicinin maksimum faydasını sağlayacak amaçlar doğrultusunda, rekabet kapasitesinin artırılmasına çerçeve oluşturmuştur. (Soğuk ve Uyanusta 2004, ss. 151-155).

Gümrük Birliği, Türkiye ile AB arasındaki sanayi ürünleri ticareti üzerine geçerlidir. Gümrük Birliğinin tarım ürünlerini de içine alacak şekilde genişlemesinden Türkiye'nin beklentisi, mevcut anlaşmadan kaynaklı sorunları gidermek ve AB pazarında rakip olduğu üçüncü ülkeler karşısında avantaj elde etmek iken, AB'nin beklentisi sanayide olduğu gibi tarım ve hizmetler gibi diğer sektörler de dahil olmaktır. Bu aşamada Gümrük Birliği'nin mevcut sorunlarını belirtmek önem arz etmektedir. Gümrük Birliğinin mevcut sorunları şu şekildedir⁶.

- a. AB'nin Gümrük Birliği dışındaki üçüncü ülkelerle yaptığı antlaşmalar neticesinde Türkiye'nin ekonomik avantajının son bulması,
- b. AB'nin ticaret politikalarına Türkiye'nin uyum sağlama zorunluluğuna rağmen karar mekanizmasında yer almaması,
- c. AB'nin Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzaladığı ülkelere ait sanayi ürünleri Türkiye'ye gümrüksüz girerken, Türkiye'nin aynı ülkelere mallarını gümrüksüz gönderiyor olması,
- d. Uyuşmazlık durumlarında çözüme ulaştıracak düzenlemelerin yetersizliği ve onların işletilememesi,
- e. Nakliyenin büyük kısmını karayolu ile yapan Türkiye'ye getirilen kamyon kotaları,

⁶ <http://ikv.org.tr>. Erişim Tarihi: 11.02.2018

- f. Sanayi malları serbest dolaşırken, vize engellemesi sebebiyle malları üreten ve ticaretini yapan kişilerin serbest dolaşım hakkından yararlanamıyor olmasıdır.

Tarım ürünlerinin Gümrük Birliği kapsamına alınması ile AB-Türkiye arasında gümrük vergileri kalkacak ve üçüncü ülkelere karşı AB Ortak Gümrük Tarifeleri uygulanacaktır. AB Ortak Gümrük Tarifesi Türkiye'nin uyguladığından oldukça düşüktür. Mısır, Güney Kore ve Norveç'ten sonra Türkiye dünyada tarım ürünlerine en yüksek vergi uygulayan dördüncü ülke konumundadır. Türkiye ortalama tarımsal ürünler vergi oranı yüzde 42,2 olup, AB'de bu oran yüzde 12,2 düzeyindedir. Türkiye açısından gümrük tarifelerinin düşürülmesi, yüksek tarifelerle koruma altına almaya çalıştığı yüksek maliyetli üretimin yerini, başka ülkelerdeki düşük maliyetli üretimin alması anlamına gelmektedir. Bu durumda gümrük vergileri ile korumaya çalıştığı tahıl ve kırmızı et gibi sektörlerde üretimin yerini yüksek maliyetlerden dolayı ithalat alacaktır. AB ülkeleri OTP finansmanından yararlanarak ve karar alma süreçlerinde yer alarak bu ve benzeri sorunlarla baş edebilmektedir. Ancak Türkiye tam üye olmadan bu olanaklardan yararlanamamaktadır (Alkan 2015, ss. 67-68).

Türkiye ile AB arasında mevcut Gümrük Birliği'ne tarım ürünlerinin de dahil edilmesi durumunda oluşabilecek etkiler *Global Trade Analysis Project* (GTAP) çalışması ile değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucuna göre Gümrük Birliği ile Türkiye'nin tam olarak entegre olması durumunda Türkiye için toplamda yaklaşık olarak oluşacak refah artışı 442 milyon dolar olup, AB için 124 milyon dolar olacaktır. Araştırmanın üretim miktarları üzerindeki sonuçlarına göre Türkiye yaş sebze meyve üretimi yüzde 6,34 oranında artacak, bu alanda AB'de de yüzde 0,72 oranında düşüş yaşanacaktır. AB açısından yaş sebze meyve ile birlikte üretim miktarı düşecek ürün yüzde 2,92 ile şeker olup diğer tüm ürünlerinde üretim artışı gerçekleşecektir. Türkiye için en yüksek düşüş oranı yüzde 7,65 ile canlı hayvan ve et ürünlerinde, yüzde 2,92 ile süt ürünlerinde yaşanacaktır. Bir diğer araştırma konusu olan fiyat düzeylerinde değişkenler açısından bakıldığında Türkiye'de yaş sebze meyve fiyatları %8,88, canlı hayvan ve et ürünleri fiyatları yüzde 3,23 ve süt ürünleri fiyatları yüzde 0,84 oranında düşecektir. Bu rakamlardan hareketle özellikle Türkiye'nin rekabet gücü açısından geride kaldığı ürünlerin Gümrük Birliği'ne girmeden önce dikkatli bir şekilde incelenip gerekli tedbirleri alması gerekmektedir (Özer ve Özden 2015, ss. 80-82).

Tarım ürünlerinin Gümrük Birliği kapsamına alınması durumunda tarım sektörüne muhtemel etkileri özetle aşağıdaki gibi olacaktır;

- Türkiye hayvancılık sektöründe AB'ye kıyasla yeterli düzeyde olmadığından ve AB'ye üye olan Akdeniz ülkelerinde tecrübe edildiği gibi (İtalya, İspanya, Yunanistan) Türkiye'nin hayvancılık ürünleri ithalatı artacaktır.
- Dünya buğday üretimi yaklaşık 700 milyon ton olup bunun 150 milyon tonunu AB üretmektedir. Türkiye'nin üretimi 20 milyon ton civarındadır. Tarım ürünlerinin Gümrük Birliği'ne dahil edilmesiyle birlikte mevcut buğday ithalatı oranında artış beklenmektedir.
- Süt ve süt ürünleri ithalatında artış beklenmektedir.
- Türkiye'nin AB'ye ihracatındaki artışın meyve sebze, kısmen bazı tahıllarda ve kabuklu ürünlerde olacağı beklenmektedir. Kanatlı hayvan sektörünün de bu ürünlerle birlikte AB ile rekabet edeceği öngörülmektedir.

8 Nisan 2014 tarihli Dünya Bankası raporunda açıkladığı gibi her iki taraf içinde bazı ürünler hassas niteliktedir. Bu sebeple ithalat artışının yüksek olabileceği ürünlerin çokluğu genişlemenin önündeki engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hassasiyetten hareketle, müzakereler-

rin ürün bazlı olarak değerlendirilmesi ve oluşturulacak pozitif liste üzerinden düşük hızda bir serbestleşmenin gerçekleştirilmesi, verilen tavizlerin zararını en aza indirecektir (İKV, 2018).

4.3. OTP 'ye Uyum ve AB'ye Tam Üyelığın Tarım Sektörüne Olası Etkileri

Daha önce belirtildiği üzere Tarım ve Kırsal Kalkınma Faslı 11 Aralık 2006 tarihinde askıya alındığından, tarım sektörünün AB müktesabatına uyum görüşmeleri başlayamamıştır. Önünde bununla ilgili bir takvim olmamasından kaynaklı belirsizliğe rağmen Türkiye tarımının OTP'ye uyumuyla ilgili karşılaşılabilecek sorunlar ve sağlayacağı faydaları etki alanları üzerinden incelemek gerekmektedir. Türkiye'nin OTP' ye bağlantısı KOB ile sağlanmaktadır. Bu çerçevede yol haritası niteliğinde olan ve yükümlülükler içeren dört adet KOB, 2001 ile 2008 yılları arasında hazırlanmıştır (Dinler 2014, ss. 385-386).

AB'nin dinamik politika alanlarının başında gelen OTP, Gümrük Birliği uygulamaları üzerinden Türkiye ekonomisine etki etmektedir. Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık yarısını AB ile gerçekleştiriyor olması OTP'yi önemli kılan etkenlerin başında gelmektedir. Oluşumundan itibaren gerçekleştirdiği reformlarla güncellenen OTP' ye, üye ülkelerin olduğu gibi Türkiye gibi aday ülkelerin de uyum yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin Cumhuriyet dönemine kadar dayanan tarım ve toprak reformu çalışmalarını, dışsal etken olarak OTP yükümlülüklerinden de etkilemektedir. OTP' ye uyum için sağlanan motivasyonla Türkiye tarımında kapasitenin artırılması, tarımsal verilerin kayıt altına alınması, bitki ve hayvan sağlığına standartların getirilmesi, arazilerin birleştirilmesi gibi konularda yatırım ve yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Kalaycı 2012, ss. 128-129). OTP' nin Türkiye tarımına sağladığı ve sağlayacağı dönüştürücü etkiler altı başlık altında toplanmaktadır. Bunlar refaha, üretime, tüketime, dış ticarete, bütçeye ve teknik gelişime olan etkiler olarak sıralanmaktadır.

Katılım zamanının belirsizliği nedeniyle kesin bir etki değerlendirmesi yapmak olanaksızdır. Gerçek etkilerin belirlenmesi, uzun süreli katılım öncesi dönemde Türkiye'nin tarım politikalarındaki davranışları ile yakından ilgili olmaktadır. Dünya piyasalarındaki gelişmelerde bu anlamda değişkenliğe sebebiyet vermektedir. Ancak tüm bunlara rağmen genel olarak bazı nitel sonuçlar öngörülebilmektedir.

Refah Üzerine Etki

Türkiye'nin OTP'ye uyum ve AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşmesi durumunda oluşacak refah etkileri; üretici refahı, tüketici refahı ve bunların birleşiminden oluşan toplumsal refah olarak üç grupta incelenmektedir. 2015 yılı için benzer çalışma Eruğur tarafından yapılmıştır. Yapılan tahlilin sonuçlarına göre, tam üyelik halinde toplam refah açısından bakıldığında, sonuçlarda değişiklik beklenmemektedir. Ancak üretici ve tüketici refahı ayrı ayrı değerlendirildiğinde farklılık ortaya çıkmaktadır.

AB ve Türkiye'nin tarım politikalarında değişikliğe gitmediği varsayımından hareketle yapılan analiz sonuçlarına göre OTP'ye uyumun tüketici refahı üzerinde olumlu etkileri gözlenmiştir. Bunun esas nedeni piyasa içinde ürün fiyatlarının düşecek olmasıdır. Üretici refahında ise OTP kapsamında sağlanan doğrudan tarımsal desteklerin miktarı belirleyici olacaktır. Tahıl ve yağlı tohumlar gibi bazı ürünlerin üretimden çekilecek olmasından dolayı zararın OTP fonlarından karşılanmaması durumunda üretici refahı üzerinde olumsuz etkiler çıkarması ihtimaldir (Kalaycı 2012, ss. 141-142).

	Akder ve Ark. 1988 yılı tahmini			Akder ve Ark. 1995 yılı tahmini			Ertuğrul 1995 yılı tahmini			Çakmak ve Kasnakoğlu 2005 yılı tahmini		
	Türkiye AB Dışında	Türkiye AB İçinde	Değişim	Türkiye AB Dışında	Türkiye AB İçinde	Değişim	Türkiye AB Dışında	Türkiye AB İçinde	Değişim	Türki- ye AB Dışında	Türkiye AB İçinde	Değişim
	Milyon Dolar		%	Milyon Dolar		%	Milyon Dolar		%	Milyon Dolar		%
Toplumsal Refah	29,900	35,400	18	47,300	58,600	24	36,800	45,400	23	100	103	3
Üretici Refahı	6,400	13,200	106	10,500	15,000	42				100	85	-15
Tüketici Refahı	23,500	22,200	-6	36,800	43,600	19				100	112	12
Üretim Fiziksel	100	103	3	100	106	6	100	109	9	100	94	-6
Üretim Parasal	14,863	20,229	36	23,653	24,352	3	23,435	19,917	-15	39,231	31,613	-19
Tüketim Fiziksel	100	104	4	100	103	3	100	106	6	100	108	8
Tüketim Parasal	12,481	15,140	21	21,929	22,010	0	22,002	20,760	-6	35,727	31,241	-12
Ticaret Dengesi: İthalat - İhracat	776	4,133	430	895	1,212	35	924	2,769	200	899	-1,917	-313

Tablo 6. OTP'ye uyumun Türkiye tarım sektörüne olası etkileri (Ertuğrul, 2003)

Üretim Üzerine Etki

OTP'ye uyum halinde, Türkiye tarımında üretim deseninin ve tarımsal üretim miktarının önemli oranda etkilenmesi beklenmektedir. Tablo 6'da görüldüğü gibi üretim miktarındaki değişiklik beklentisini, Akder ve arkadaşları 1995 yılı için yüzde 6, Ertuğrul aynı yıl için yüzde 9 artış, Çakmak ve Kasnakoğlu ise 2005 yılı için yüzde -6'lık azalış olarak öngörmüştür. Üretimde beklenen bu azalmaya, reformlarla birlikte meydana gelen fiyat düşüşlerinin sebep olacağı değerlendirilmektedir (Yenilmez ve Bayraç, 2005, s. 38).

Tarımsal ürünlerin parasal değerlerle ilgili olarak benzer durum tahmin edilmiştir. Bu bağlamda Tablo 6'da görüldüğü gibi Akder ve arkadaşları 1988 ve 1995 yıllarında üretimde parasal değerler açısından artış olacağı öngörülmüştür. 2005 yılı tahminine göre Çakmak ve Kas-

nakoğlu'nun görüşü üretimin parasal değerler açısından düşüş göstereceği yönündedir. Benzer beklenti Ertuğrul için 1995 yılı içinde geçerlidir (Ertuğrul, 2003, s. 9).

Bölge ve sektör bazlı yapılan bir diğer çalışma Finlandiya Devleti Ekonomik Araştırmalar Merkezi Uzmanları tarafından 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucuna göre Türkiye tarım sektöründe yüzde 4,5'lik daralma olacağı tahmin edilmiştir. Doğruel ve arkadaşları tarafından 2003 yılında yapılan çalışmada Kırsal Ekonomilerin dezavantaj sahibi olduğu ve tam üyeliğin gerçekleşmesi durumunda tarımsal üretim miktarının düşeceği tahmin edilmiştir (Gürlük ve Turan 2013, ss. 141-142).

Tüketim Üzerine Etki

Tablo 6'da görüldüğü gibi Türkiye tarımının AB'ye entegrasyonu tarım ürünlerinin tüketimini büyük oranda etkilemesi beklenmektedir. Ertuğrul'un 1995 yılı tahminine göre tüketim miktarı yüzde 6 oranında artarken parasal olarak yüzde -6 oranında azalacaktır. Çakmak ve Kasnakoğlu'nun 2005 yılı tahmini de benzer eğilimi göstermekte olup; beklentisi yüzde 8 oranında toplam tüketim miktarının artacağı, yüzde -12 oranında parasal azalma olacaktır.

Eruygur'un 2006 yılında yaptığı simülasyon çalışmasında 2015 yılı tahminleri değerlendirilmiştir. Çalışmasında Türkiye'nin AB içi ve AB dışı senaryolarının tarıma etkileri incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlara göre Türkiye'nin AB içinde olması durumunda tarımsal ürünlerin piyasa iç fiyatlarının düşeceği, buna bağlı olarak tüketimin artacağı öngörülmüştür. Yine Eruygur'un yaptığı çalışma sonuçlarında, Türkiye'nin AB dışında kalması durumunda ise özellikle hayvansal gıdalardan et ve sütte yüksek oranda fiyat artışlarının olacağı, bu alanda üretimin tüketimi karşılamayacağı, vergilerin yüksek olması sebebiyle ithalatın fiyatları düşüremeyeceği tahmin edilmiştir (Kalaycı 2012, ss. 140-141).

Ortaya çıkan bu durum hayvansal ürünler tüketiminde daha fazla belirgin olacaktır. Türkiye'nin OTP'ye uyumu halinde tüketiciler tarımsal ürünleri ve özellikle hayvansal ürünleri daha fazla miktarda tüketecek karşılığında ise daha az ücret ödeyecektir. Ayrıca gerçekleştirilen reformların, sağlıklı ve kaliteli ürüne ulaşımı konusundaki faydaları, toplumun beslenme düzeyi ve kalitesine de olumlu etki sağlayacaktır (Ertuğrul 2003, ss. 9-10).

2015 yılı için benzer çalışma Eruygur tarafından yapılmıştır. Yapılan tahlilin sonuçlarına göre, tam üyelik halinde toplam refah açısından bakıldığında, sonuçlarda değişiklik beklenmektedir. Ancak üretici ve tüketici refahı ayrı ayrı değerlendirildiğinde farklılık ortaya çıkmaktadır.

AB ve Türkiye'nin tarım politikalarında değişikliğe gitmediği varsayımından hareketle yapılan analiz sonuçlarına göre OTP'ye uyumun tüketici refahı üzerinde olumlu etkileri gözlenmiştir. Bunun esas nedeni piyasa içinde ürün fiyatlarının düşecek olmasıdır. Üretici refahında ise OTP kapsamında sağlanan doğrudan tarımsal desteklerin miktarı belirleyici olacaktır. Tahıl ve yağlı tohumlar gibi bazı ürünlerin üretimden çekilecek olmasından dolayı zararın OTP fonlarından karşılanmaması durumunda üretici refahı üzerinde olumsuz etkiler çıkarması ihtimaldir (Kalaycı 2012, ss. 141-142).

Dış Ticaret Üzerine Etki

Tablo 6'da görüldüğü gibi Akder ve arkadaşlarının 1988 yılına göre yaptığı çalışmada, Türkiye'nin AB içinde olmasının olmamasına oranla yüzde 430 gibi dış ticaret açısından lehine gelişeceğini tahmin edilmiştir. Yine 1995 yılı tahminlerinde Türkiye lehine yüzde 35'lik dış ticaret dengesi farkını öngörmüşlerdir. Ancak 2005 yılı için çalışma yapan Çakmak ve Kasnakoğlu'na göre yüzde -313 oranında dış ticaret dengesinde negatif etki yaşanacağı öngörülmüştür.

Türkiye'nin AB'ye olası üyeliğinin ihracat yönlü etkisi istatistiki modellerle araştırılmıştır. 2011 yılında Atıcı ve Ark. tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin tarım ürünleri ihracatında kayda değer bir artış yaratmayacağı sonucuna ulaşılmıştır (Gürlük ve Turan, 2013, s. 142).

Sonuç olarak 1988 ve 1995 yıllarında yapılan çalışmalarda Türkiye'nin AB'ye olası üyeliğinin dış ticaretinde lehine sonuçlar ortaya çıkarırken, 2005 ve sonrası tahminlerde aleyhte sonuç çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu durum, AB'nin liberal politikaları ile verim ve rekabet gücünü artıran reformlarını, Türkiye'nin göz ardı etmesinden kaynaklanmaktadır (Yenilmez ve Bayraç, 2005, s. 38).

Bütçe Üzerine Etki

Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak OTP'ye entegre olması durumunda AB bütçesi üzerine etkilerine ilişkin olasılıklar; kullanılan model, varsayım ve yapıldığı yıla göre farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların bir kısmına ait sonuçlar şu şekildedir:

1995 yılına göre Akder ve Ark. ile Ertuğrul'un yaptığı çalışmalarda, Türkiye'nin üyeliği durumunda, AB'nin tarım harcamalarına ayırdığı bütçesini arttırması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye tarımı için harcanacak miktarı Akder ve arkadaşları 3,1 milyar dolar, Ertugrul ise 1,8 milyar dolar olarak öngörmüştür. Kırsal kalkınma, çevre ve yapısal fonlar ile tarım sektörüne kaynak akışının artacağı beklenmektedir (Yenilmez ve Bayraç, 2005, s. 39).

Bu konudaki bir diğer çalışmayı 2000 yılında, 2010'da Türkiye'nin AB'ye üyeliği ihtimaline göre yapan Acar'a göre, destekleme politikalarında köklü değişiklik olmazsa, Türkiye tarımının AB bütçesine maliyetinin yıllık 9,5 milyar dolar olacağı yönündedir. Diğer bir çalışmayı Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 2004 yılında yaparak 2014 ve 2020 yılı tahminlerini ortaya çıkarmıştır. Buna göre Türkiye'nin AB bütçesine katkısının 2014 yılında 4,9 milyar avro, 2020 yılında 8,8 milyar avro olması öngörülmüştür. Aynı çalışmada Türkiye'nin AB bütçesinden 2014 yılında 6,8 milyar avro, 2020 yılında 7,8 milyar avro destek alacağı tahmin edilmiştir.

Avrupa Komisyonu'nun aynı yıl yaptığı 2015 yılı tahmininde Türkiye'nin AB bütçesine yapacağı tarımsal katkının 3 milyar avro iken AB'nin Türkiye tarımına katkısı 8,3 milyar avro olarak tahmin edilmiştir. Eraktan ve Öner'in 2006 yılında yaptığı çalışmada AB'nin yeni üye ülkelere uyguladığı doğrudan ödemelerde 10 yıllık geçiş dönemi kuralını Türkiye içinde uygulayacağı varsayımından hareketle, 2015 yılından 2025 yılına kadar tarımsal ödemelerin AB bütçesi üzerinde etkisinin olmayacağı tahmin edilmiştir. 2025 yılında ise AB bütçesinden Türkiye'ye 2,3 milyar avro kırsal kalkınma, 5,3 milyar avro doğrudan ödeme ve 660 milyon avro pazar desteği ile birlikte toplamda 8,2 milyar avro aktaracağı öngörülmüştür (Acar ve Aytüre 2014, ss. 222-223).

Bu bilgilerden yola çıkarak Türk tarımının AB'ye uyumunun tarımsal desteklerin azaltıldığı ve geçiş sürelerinin uygulandığı bir dönemde gerçekleşmesi durumunda AB bütçesine önemli bir yük getirmeyeceği öngörülmektedir. Günümüzdeki ilişkilerin gelişimi de üyeliğin böyle bir zamanda gerçekleşeceğini göstermektedir. Bu durumda Türkiye'nin izlemesi gereken yol; AB desteklerine güvenmeden, tarımında etkinlik ve verimi geliştirici politikalar üreterek, rekabet edebilirliğini arttırmaktır (Dinler, 2014, s. 338).

Teknik Gelişme Üzerine Etki

Türkiye'de ki tarımsal işletmeler genel olarak AB'ye oranla, küçük, verimsiz, çok parçalı ve teknoloji kullanımında yetersiz işletmelerdir. Türkiye'nin tarımsal işletmeleri yaklaşık 5 hektar olup bu rakam AB işletmelerinin büyüklüğünün üçte biri oranındadır. Dekar başına elde edilen

verim açısından bakıldığında, ürünler arası farklılık göstermekle birlikte, AB'nin yarısı ile beşte biri arasında değişen oranlarda verimliliğe sahiptir (Ertuğrul, 2003, s. 10).

Bu nedenle doğal sebeplerle üstünlük sahibi olduğu ürünler ile sebze, meyve, tütün, kabuklu yemişler, pamuk gibi bitkisel ürünler dışında, özellikle de büyükbaş hayvancılık sektöründe AB ile rekabet etmesi olanaksız görünmektedir. Türkiye ortaya çıkan bu sorunla baş edebilmek için AB üyeliğinin yaratacağı rekabet ortamı ile birlikte köklü reformlar gerçekleştirerek işletme yapılarını iyileştirmek, verim düzeyi ve teknoloji kullanımını artırmak zorunda kalacaktır (Yenilmez ve Bayraç 2005, ss. 38-39).

5. Sonuç

Türkiye'de tarım politikalarını yönlendiren ve tarım sektörünün reforme edilmesine etki eden dışsal etkenlerin başında DTÖ tarım anlaşmaları ve AB'ye tam üyelik için gerçekleştirilen OTP'ye uyum çalışmaları gelmektedir. Bu çerçevede, verimliliği arttırmaya, insan ve çevre sağlığını korumaya, gıda güvenliğini sağlamaya, üretici ve tüketici refahını yükseltmeye, tarımsal işletmelerin kapasitelerini büyütürken modernize etmeye, üreticileri eğitmeye yönelik düzenleme ve teşvikler gerçekleştirilmiştir.

AB-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturan Ankara Anlaşmasının imzalandığı 1963 yılından günümüze kadar geçen 55 yıllık sürede gerçekleştirilen çalışmalar Türkiye tarım sektörünü üretimde verimlilik, teknoloji kullanımı, işletme kapasitesi, makinalaşma, dış ticaret, yönüyle etkilemiştir. Adaylık sürecinin sorumlulukları, AB üyesi olamadan gerçekleştirilecek Gümrük Birliği ve üye ülke olma durumunda muhtemel etkiler, tüketim, üretim, teknik gelişme, bütçe, dış ticaret çerçevesinde değerlendirilebilecek gelişmelerdir.

Günümüzde AB ile Türkiye ilişkilerinin geleceğine ilişkin belirsizlik devam etmekte ve siyasi gerekçelerden kaynaklı olarak, müzakere sürecinin askıya alınan başlıklarının açılma zamanlaması belirsizdir. İlişkilerin geleceğine yönelik; tam üyelik, tam üyelikten farklı ayrıcalıklı ortaklık veya Gümrük Birliği güncellemeleri gibi farklı görüşler bulunmaktadır. Tüm bu belirsizliğe rağmen AB'ye uyum sürecinin Türkiye tarım sektörünün gelişimine dinamizm kazandırdığı ve fayda sağladığı görülmektedir.

Bu durumun etkisiyle, tarım ürünleri milli hasılaya 53 milyar dolar katkı sağlamış, 20 milyar dolar tarımsal ihracat gerçekleştirilmiş, tarımın en önemli sorunlarından olan dağınık ve parçalı arazi yapısını iyileştirebilmek adına toplulaştırma çalışmaları başlatılmış ve miras yoluyla bölünmenin önüne geçebilmek için yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş, dekar başına verim artmış, 1961 yılından günümüze traktör sayısı 25 kar artarak 25 hektara bir traktör düşer konuma gelmiştir. Bu bağlamda, üyeliğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine bakılmadan ve AB'nin ayrımcı uygulamalarının dışında tarım sektöründeki reformların devamlılığı esas alınmalıdır.

Kaynakça

Acar, M., ve Aytüre, S. (2014). *Dünyada ve Türkiye'de Tarım ve Tarım Politikalarının Geleceği*. Bursa: Ekin.

- Alkan, U. (2015, Eylül). www.tarim.gov.tr [Erişim Tarihi: 29.03.2018]
- Bashimov, G. (2017). Türkiye'nin Tarım ve Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(3), 319-330.
- Bürgin, D. E. (2017). www.academia.edu [Erişim Tarihi: 16.02.2018]
- Çakmak, E. H., ve Kasnakoğlu, H. (2016). *Küreselleşen Dünyada Tarım-Gıda İlişkileri, Dış Ticareti ve Politika*. İstanbul: Türkiye İhracatçılar Meclisi.
- Candan, A. (2004). *Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası*. İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Dinler, Z. (2014). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin.
- Ercan, M. (2010). Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'deki Gelişmeler. *Akademik Bakış Dergisi*, 22, 1-13.
- Ertuğrul, C. (2003). *Türk Tarımının OTP'ye Uyumunun Olası Ekonomik Etkileri: AB Genişleme Sürecinde Türkiye*. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.
- Gaytancıoğlu, O. (2009). *Türkiye'de ve Dünya'da Tarımsal Destekleme Politikası*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Güresinli, C. N. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye Tarımsal Destekleme Politikaları ve Yapısal Politikalarının Tarihi Gelişiminin Değerlendirilmesi. *AB Uzmanlık Tezi*, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Gürlük, S., ve Turan, Ö. (2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Türkiye Tarımı ve Ortak Tarım Politikası*. Bursa: Ekin.
- Kalaycı, İ. (2012). *Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları (1923-2023)*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Karluk, R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta.
- Kilit, G. (2013). *Sorularla AB Politikaları: Ortak Tarım Politikası*. İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Olçay, C. A. (2016). Avrupa 2020 Stratejisi Doğrultusunda OTP'nin Değişim Trendleri ve Yönelimleri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15(2), 97-124.
- Olgun, F. A., ve Sevilmiş, G. (2017). AB Katılım Öncesi Yardım Aracı IPARD ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25-36.
- Özer, O. O., ve Özden, A. (2015). Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Yaş Sebze ve Meyve Sektörü Üzerinde Yaratacağı Etkiler. *Selçuk Tarım Bilimleri Dergisi*, 77-83.
- Soğuk, H., ve Uyanusta, E. (2004). *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Tetik, Z. Ö. (2015). Avrupa Birliği'nin Gıda ve Tarım Ürünleri Ticaretine İlişkin Değerlendirmeler. *AB Uzmanlık Tezi*. Ankara: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- Uçar, M., ve Vuran, Y. (2016). IPARD Programının Ülkemiz İstihdamına Etkisi. *International Journal of Academic Value Studies*, 58-81.
- Uzundumlu, A. S. (2012). AB Ülkeleri ile Türkiye Tarımsal Yapısının Karşılaştırılması. *Alınları Zirai Bilimler Dergisi*, 23(2), 64-73.
- Yenilmez, F., ve Bayraç, H. N. (2005). Türk Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyum Çalışmaları ve Olası Ekonomik Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 24-41.

Yılmaz, Ç. (2009). *Türkiye AB Tarım İlişkilerinde Dönüm Noktaları (1964-2009)*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

Submission: 23.06.2019
Acceptance: 23.07.2019

Büyük Enerji Şirketleri ve Türkiye

Muzaffer Ertürk¹

Büyük Enerji Şirketleri ve Türkiye

Öz

21. yüzyılda enerji kaynaklarına duyulan ihtiyaç iyice artmıştır. Ülkelerin toplumsal refahı ve ekonomik özgürlüklerini kazanmasında enerji büyük bir öneme sahiptir. Bu anlamda Türkiye dışa bağımlı bir ülkedir. Bunun nedeni kendi enerji üretimini ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde enerji üretememesi ve kaynak eksikliğidir. Bu açığı, ithalat yoluyla karşılamaya çalışmakta ve ülke ekonomisi büyük sorun yaşamaktadır. Türkiye, bu açığı kapatmak için çeşitli projeler oluşturmaya çalışmaktadır. Bu makalede, enerji ve enerji kaynaklarını tanımlayarak Ortadoğu, Orta Asya ve Türkiye'nin enerji kaynaklarından bu kaynaklar için küresel güçler ve büyük enerji şirketleri ile verdiği mücadele ortaya konacaktır. Türkiye'nin oluşturduğu ve geliştirdiği projeler yanında, komşu ülkeler ile olan ikili ilişkileri ve Türkiye içinde yapılan çalışmalara değinilecektir.

Major Energy Companies and Turkey

Abstract

In the 21st century, the need for energy resources has increased. Energy is of great importance for countries to gain social welfare and economic freedom. In this sense, Turkey is a country dependent on foreign. This is due to the lack of energy and lack of resources to meet the needs of its own energy. It is trying to meet this deficit through imports and the country's economy is in great trouble. Turkey is trying to create a variety of projects in order to close this gap. This article identifies sources of energy and energy-dick in the Middle East, global source of power for these energy resources of Central Asia and Turkey will be set forth struggle with major energy companies. Turkey has developed projects that create and besides, bilateral relations with neighboring countries and Turkey will be discussed in the study.

Anahtar Sözcükler: Enerji, Küresel Güçler, Enerji Şirketleri, Türkiye

Keywords: Energy, Global Powers, Energy Companies, Turkey

1. Giriş

Dünya ülkeleri için önem arz eden enerji Türkiye'nin de en önem verdiği konulardan biridir. Türkiye her ne kadar dünya petrolünün ve doğalgazının %70'ini yakınında bulunsa da bu kaynaklar açısından oldukça fakir bir ülkedir. Enerji ihtiyacını karşılaması anlamında ürettiği doğalgaz ve petrol, tükettiği petrolün ancak %5 civarında karşılamaktadır. Kalan ihtiyacını ise tamamen yurt dışından ithalat yolu ile sağlamaktadır. Bu da Türkiye ekonomisi için ciddi açıklara sebep olmaktadır. Oluşturacağı yeni politikalar ile enerji ihtiyacını karşılayabileceği yeni yöntemler geliştirmelidir. Bunun için de yenilenebilir enerjiye yatırım imkânlarını arttırmalıdır. Fakat günümüzde Türkiye enerji ihtiyacının çoğunu yenilenemeyen enerji ile sağlamaktadır.

Ülkemiz her ne kadar kömür rezervleri açısından zengin olsa da çoğunlukla enerji ihtiyacını petrol ve doğalgazdan sağlamaktadır. Tarih boyunca şu anda petrol rezervlerinin en fazla olduğu bölgeler Osmanlı hegemonyası altında olmasına rağmen Almanya, İngiltere ve Fransa'nın kurmuş olduğu çeşitli senaryolar ile bu bölgeler birinci dünya savaşından sonra Osmanlı'nın elinden kopartılmış, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde ise buralardan bir pay verilmemiştir. Bu bölgelerin yer altı kaynakları altında çok zengin olması oraya yakın bölgelerimizin de neden bu bölgelerde petrol yok mantığını oluşturmaktadır. Ortadoğu bölgesinin düzlük olması ve bu bölgenin devamı olan Doğu Anadolu bölgesinin fiziki olarak yükseltilerden oluşması petrolün

¹ Associate Professor. Nişantaşı University, Istanbul/TURKEY. muzaffererturk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1968-9210>

o taraflarda daha kolay çıkarılmasına sebep vermektedir. Bu yüzden de petrol üretimi Doğu Anadolu bölgesinde olumlu bir şekilde gelişmemektedir.

Türkiye doğalgaz ve petrol anlamında fakir bir ülke olduğu için ve ciddi anlamda bu kaynaklara ihtiyaç duyduğu için çeşitli yöntemler geliştirmek istemektedir. Bunu yapabilmesi için de petrol bölgesi olan Ortadoğu ve Orta Asya'da hem kültürel mirasını kullanarak hem de gücünü kullanarak bu petrol ve doğalgazdan kendine pay çıkarmaya çalışmalıdır. Bu düşüncede üretilen petrol ve doğalgazın tüketen Batı dünyasına kazandırılması için oluşturulacak güzergâhlarda coğrafi konumunun önemini bilmeli ve buna göre kullanılmalıdır. Buralardan aktarılacak doğalgaz ve petrolün geçiş yolu olarak boru hatlarının ülkemiz topraklarından geçirilmesi için çaba harcanmaktadır. Bununla ilgili de gayet ciddi yatırımlar oluşturulmaktadır.

Geçmişte İpek Yolu, şimdi ise boru hatları vasıtası ile coğrafi konumunun değerini bilmektedir. Bu konumundan faydalanmak için de Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile sıkı bağlar kurulmalı, komşuları ile sorun yaşamamalı ve güçlü Türkiye görüntüsü yaratmalıdır. Bu anlamda Türkiye için enerjinin ne demek olduğunu, hangi enerji kaynakları olduğunu, bu enerji kaynaklarında nasıl faydalandığını, bu enerji kaynaklarını dünyada yöneten büyük şirketleri ve Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerini açıklayarak Türkiye'nin enerji için ne tür yatırımlar yapabileceği sorgulanacaktır.

2. Türkiye'nin Enerji İhtiyacı

Türkiye'nin enerji ihtiyaçları bu bölümde mevcut kaynaklarımızı inceleyen "Türkiye'nin Enerji Kaynakları" ve enerjimizin eksik kaldığı yerde ithal edilen enerji kaynaklarını inceleyen "Türkiye Enerji İhtiyacını Nereden Nasıl Karşılıyor?" bölümü başlıkları altında incelenecektir.

2.1. Türkiye'nin Enerji Kaynakları

Türkiye'nin enerji kaynakları yenilenemeyen ve yenilebilen enerji kaynakları olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

2.1.1. Türkiye'de Yenilenemeyen Enerji Kaynakları

Yenilemeyen enerji kaynakları taş kömürü, petrol kaynakları, doğalgaz, radyoaktif mineraller olmak üzere dört başlık altında incelenecektir.

Taş Kömürü

Kalori değeri yüksek olan ve birinci jeolojik zamanda oluşmuş organik tortul kayadır. Büyük bir kısmı demir-çelik endüstrisinde, kalanı ise Çatalağzı Termik Santrali'nde elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Taş kömürü yatakları Batı Karadeniz bölgesinde, Zonguldak çevresinde Ereğli'den Amasra'ya kadar bir bölge içerisinde bulunur.

Ülkemizde çıkartılan taş kömürü düzenli yataklar şeklinde değildir. Dağınık bir şekilde küçük parçalara ayrılmıştır. Bazen bu damarlar çalışılmayacak kadar incelmektedir. Bu yüzden taş kömürü zor çıkartılır. Bundan dolayı üretimi de düşüktür. Demir-çelik endüstrisinin ihtiyacını karşılayamadığı için ithal edilmektedir.

Linyit

Mat görünümüne sahip, esnek malzemeleri ile taşkömürünün yumuşak olarak ilk evresi olan linyit düşük karbon seviyesine sahip olup yüksek nem oranıyla düşük enerjilidir. Ülke genelinde yaygın halde bulunmaktadır. Neredeyse bütün bölgelerde coğrafi olarak bulunan linyit rezervleri birçok ilde bulunmaktadır. Türkiye'de linyitin üretimi devlet tarafından desteklenmektedir. Isı değeri bakımından oldukça düşüktürler. (Balat, 2010). Türkiye'nin en büyük linyit rezervleri Afşin-Elbistan havzasında bulunur. Yaklaşık 4,8 milyar ton rezervi ile bu saha aynı zamanda en büyük linyite dayalı termik santrallere (2.795 MW) sahiptir. Ayrıca Konya-Karapınar (1,8 milyar ton), Afyon-Dinar (941 milyon ton), Eskişehir-Alpu (902 milyon ton),

Manisa-Soma (720 milyon ton), Ankara-Çayırhan (366 milyon ton) önemli linyit rezervlerine sahip bölgelerdir. (TKD, 2013).

Antrasit

Nem oranı yüksek olan en üst derecedeki kömürdür ve yüksek karbon ve enerji içeriğine sahiptir.

Türkiye'nin Petrol Kaynakları

Yer altından çıkarılmış, sıvı hidrokarbondan oluşan, rengi koyu ve kendisine has kokusu olan doğal yanıcı bir yağdır. Günümüzde en önemli enerji kaynaklarından biri halindedir. Petrol, organik oluşum ile oluşan kaynak kayacın yeraltına doğru çökmesi sonucunda oluşmaktadır ve bu kütle yeraltında doğal radyoaktivite ile ısınmaktadır. Bu kütle gereken ölçüde yeraltına doğru çökmesi sonucu ısının da etkisiyle; çeşitli fiziksel ve kimyasal dönüşüme uğrayarak petrol ve doğalgaz haline dönüşmektedir. (Avcı, 2009).

Petrol önemi bakımından dünyamızda, tüketim bakımından kullanılan en büyük enerji kaynağı durumundadır. Bu yüzden petrol zamanımızda uluslararası alanda askeri, ekonomik ilişkiler, siyasal pozisyonlarda çok önemli bir enerji kaynağıdır. (Şahin, Doğanay, & Özcan, 2007)

Ülkemizden çıkarmış olduğumuz petrol, ihtiyacımızın çok az bir yüzdelik dilimini karşılayabildiğinden ithalat ürünlerimiz arasında yer almaktadır. Ülkemizde üretilen petrolün büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Petrol sahalarından Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından çıkarılarak karşılanmaktadır.

İthalatı ise büyük miktarlarda S. Arabistan, Irak, Kazakistan, İran, Rusya ve Azerbaycan gibi ülkelerden yapılmaktadır.

Dışarıdan ithal ettiğimiz ve Güney Doğudan çıkartılan petrol Ataş (Mersin), Batman, Orta Anadolu (Kırıkkale), Aliağa (İzmir), TÜPRAŞ (İzmit) rafinelerinde işlenmektedir.

İthal edilen ham petrol bu rafinelere tankerler ve boru hatlarıyla taşınır. Günümüzdeki yapımı tamamlanan en önemli boru hatlarından biri Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattıdır. Tamamlandıktan sonra BTC boru hattı sayesinde Kazakistan ve Azerbaycan'dan çıkarılan petrol Türkiye üzerinden taşınarak dünya piyasalarına sunulmaktadır.

Türkiye'de Doğalgaz

Doğalgaz organik kökenli yanıcı bir maddedir ve petrol rezervlerinin çevresinden çıkarılır. Çıkarıldıktan sonra sıvılaştırılmış bir şekilde gemilerle veya boru hatlarıyla taşınarak diğer ülkelere ulaştırılır. Doğalgaz temiz çevre politikaları sayesinde çevre kirliliği yaratmadığı için dünyada kullanılmasına gayret edilebilen önemli bir yakıt türüdür. Konut ısıtılmasında ve sanayide kullanılmaktadır. Termik santrallerde elektriğe çevrilir. 2006 yılında Türkiye'nin elektrik ihtiyacının %44'ü doğalgazdan elde edilmiştir. (Coğrafya Sitesi, 2014)

Türkiye'de çıkartılan doğalgaz Siirt, Trakya bölgesinde Hamitabat ve Mardin'de çıkarılmaktadır. Türkiye'de ki doğalgaz rezervleri yeterli miktarda olmadığından dolayı ağırlıklı olarak Rusya'dan ithal edilir.

Radyoaktif Mineraller (Nükleer Enerji)

Atom çekirdeğinin parçalandırılması sonucu açığa çıkan büyük enerjidir. Bunlar toryum ve uranyumdur. Ülkemizdeki en önemli toryum yatakları Eskişehir- Sivrihisar'da bulunmaktadır. Uranyum yatakları ise Yozgat (Sorgun) ve Manisa'da (Salihli) bulunmaktadır. Fakat bunlar işletilmemektedir.

Fransa, Belçika, İsveç, Hindistan, Pakistan gibi ülkeler elektrik üretiminin büyük bir bölümünü nükleer enerjiden sağlamaktadır.

2.1.2. Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Yenilenebilir enerji kaynakları başlığı altında su gücü (hidroelektrik enerji), güneş enerjisi, rüzgâr gücü, jeotermal enerji çeşitleri incelenecektir.

Su Gücü (Hidroelektrik Enerji)

Temiz, ucuz ve yenilenebilir enerji kaynağıdır. Akarsuların hızlı bir şekilde akması ve oldukça yüksekte düşmesi sonucu tribünleri çalıştırarak elektrik üretilmesidir. Ülkemizde akarsuların gücünden faydalanılır. Ülkemiz Avrupa’da ki önemli hidroelektrik santrallerine sahip ülkelerden biridir. Bu alanda Rusya ve Norveç’ten sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

2006 yılında elektrik üretiminin %28’i HES’lerden sağlanmıştır. Buna rağmen Türkiye mevcut hidroelektrik potansiyelinin %32’sini kullanabilmektedir. Hidroelektrik üretimi ağırlıklı Fırat Havzası’ndan sağlanmaktadır. Diğer hidroelektrik ürettiğimiz bölgeler ise Doğu Karadeniz, Kızılırmak Havzaları, Çoruh ve Dicle’dir.

Güneş Enerjisi

En önemli yenilenebilir enerji kaynaklarından biridir. Ülkemiz dünyadaki diğer ülkelere kıyasla güneş enerjisi sağlama bakımından potansiyeli yüksek şanslı ülkelerden biridir. Birçok bölgemizde güneşi yeterli sürede ve oldukça fazla günde alacak düzeydedir.

Güneş enerjisini potansiyel olarak sağlama bakımından en önemli bölgelerimiz Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgemizdir Güneşlenme süresi bakımından ise en düşük bölgemiz Karadeniz bölgesidir. Ülkemizde güneş enerjisi genelde su ısıtılmasında kullanılmaktadır. Güneş enerjisi doğal ve sağlıklı zararsızdır.

Rüzgâr Gücü

Çevreyi kirletmeyen, ucuz ve sürekliliği olan enerji kaynaklarından biridir. Türkiye’de ticari anlamda ilk rüzgâr santrali Çeşme (İzmir)’de 1998 yılında kurulmuştur. Rüzgâr santralleri genel olarak pahalı bir yatırım şeklidir. Pahalılığı nedeniyle Türkiye’de çok fazla tercih edilmemektedir. Bu sebepten dolayı da rüzgâr gücüyle çalışan santraller yeterli miktarda değildir. Potansiyel bakımından en zengin bölgelerimiz Ege, Marmara ve Doğu Akdeniz kıyılarıdır.

Jeotermal Enerji

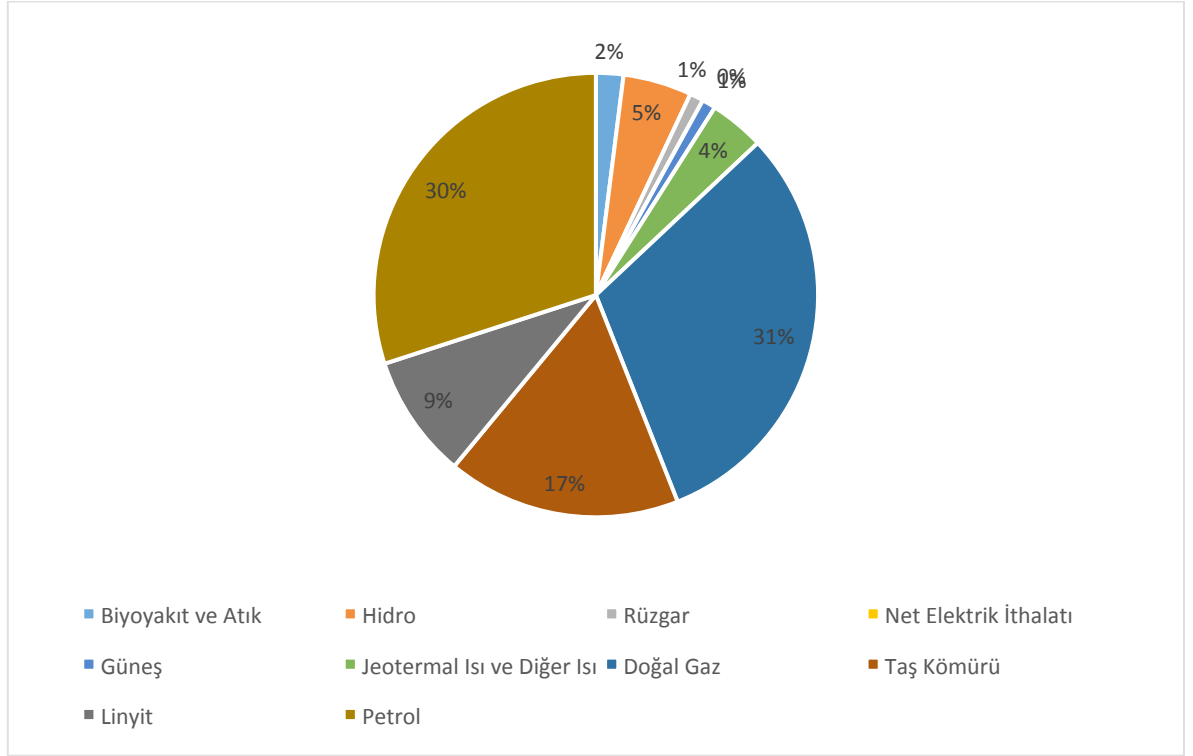
Dünyada bazı bölgelerde yer kabuğu içinde bulunan kayalar aşırı oranda ısınır. Oluşturdukları bu yüksek sıcaklıklar sebebiyle basınç oluştururlar. Bu sıcaklıktan ve basınçtan oluşan su ve bu sudan oluşan buhar ve gaz gibi maddeler bir enerji oluştururlar. Bu enerjiye jeotermal enerji denmektedir. Burada oluşan akışkan aşırı sıcaktan dolayı çevresindeki yeraltı sularına göre daha fazla türlü tuzlar, erimiş mineraller ve gaz içerebilmektedir. (Canik, Çelik, Arıgün, 2000)

Jeotermal enerji oldukça geniş bir alanda kullanılmaktadır. Bu enerjiden elektrik üretilmektedir. Bunun haricinde endüstriyel alanlarda (kâğıt hamurlarının işlenmesi), kimyasal maddelerin elde edilmesinde, soğuk havalarda oluşan buzlanma ve kar çözmede, tarımsal ürünlerin kurutulmasında, sera ısıtımında, bölge ısıtımında, kaplıca kullanımlarında yüzmeye ve banyo amaçlı kullanılmaktadır. (Külekcı)

2.2. Türkiye Enerji İhtiyacını Nereden Nasıl Karşılıyor?

Türkiye’nin enerji tüketimi bakımından dışa bağımlılığı gün geçtikçe artmaktadır. Ülkemizin birincil enerji gereksiniminin %76’sı ithalatla karşılanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda dışa bağımlılık daha da artacak gibi görünmektedir. İnşa edilen yeni santrallerin neredeyse

tamamı ithal edilen doğalgazla sağlanmaktadır. Kalan santrallerde ithal kömür ile işlenmektedir.

Şekil 1. Türkiye Birincil Enerji Tüketimi, 2015 - Birincil Enerji Arz: 129,26 Milyon ton petrol eşdeğeri (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017)

Türkiye'nin enerji talebinin en büyük kısmı olan doğalgazın (%31) neredeyse tamamını (%99) ithal etmektedir. İkinci sırada yer alan petrol ise ülkemizin enerji kaynağı gereksiniminin %30'unu karşılarken bu kaynağında %93'ü ithal edilmektedir. Üçüncü sırada yer alan enerji kaynaklarımızdan olan kömürün de (%'26 taşkömürü ve linyit) ithalattaki payı hızla yükselmektedir. (Necdet, 2017; 92)

Türkiye neredeyse tükettiği enerjinin dörtte üçünü ithalatla karşılamaktadır. Dünyada enerjide dışa bağımlılıkta en yüksek ülkeler arasında yer almaktadır. (Şekil 1)

Türkiye açısından ithal ettiğimiz en büyük enerji kaynakları olan petrol, doğalgaz ve kömürü hangi ülkelerden ne oranda ithal ettiğimizi inceleyeceğiz.

Petrol İthalatı

Türkiye 2016 yılında 24,96 milyon tonu ham petrol, 15,11 milyon tonu ürün olmak üzere toplamda 40,07 milyon ton ham petrol ve petrol ürünü (motorin, fuel oil, havacılık ve denizcilik yakıtları vb.) ithal etmiştir.

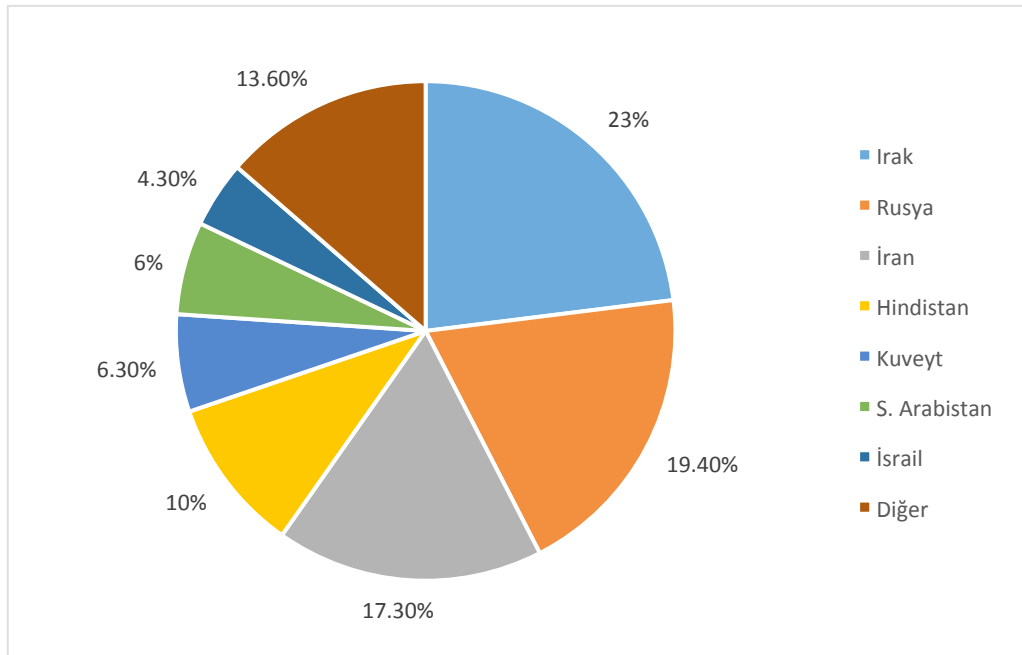
Toplamda en fazla ham petrol ve petrol ürünleri ithal edilen ülkeler Rusya Federasyonu, İran ve Irak'tır. Ham petrol ve petrol ürünleri ithalatımızda, 2016 yılında bu ülkelerin payları, sırasıyla Irak'tan %23, Rusya'dan %19,4, İran'dan %17,3, Hindistan'dan %10, Kuveyt'ten %6,3, Suudi Arabistan'dan %6, İsrail'den %4,3 ve diğer ülkelerden %13,6 şeklindedir.

Sadece toplamda en fazla ham petrol ve petrol ürünü ithal ettiğimiz ülkelerden yapılan ithalatın toplam payı toplam petrol ithalatının (ham petrol ve ürünleri) %59,7'sini oluşturmaktadır. (EPDK, 2016).

Türkiye veriler incelendiğinde en önemli ithalat kaynaklarından biri olarak petrol görünmektedir. İthal ettiği petrolü ulaşım, ısınma, elektrik üretimi gibi alanlarda kullanmaktadır. Alternatif kaynaklarda yeterli enerji üretilmediği için temiz çevre ve ucuz maliyet dostu kaynaklar yerine özellikle petrol tercih edilmektedir. Bu sebeple de en büyük ithal ürünlerinden biri olmaktadır.

Petroldeki bu dışa bağımlılık sebebiyle Türkiye bütçesi sürekli olarak açık vermektedir. Ekonomik anlamda bu bağımlılık sorun yaratmaktadır.

2016 yılında yapılan ham petrol ve petrol ürünleri ithalatının ülkelere göre dağılımı aşağıdaki şekilde yer almaktadır. (Şekil 2)

Şekil 2. Ham Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatı

Kaynak: EPDK- Petrol Sektör Raporu, 2016.

Doğalgaz İthalatı

Türkiye 2016 yılında tükettiği en büyük enerjiyi (%31) doğalgaz ile karşılamaktadır. Tükettiği bu enerjinin de %99'unu ithalatla karşılayabilmektedir. Tükettiğimiz enerjinin en fazla payı neredeyse tamamı ithalatla karşılanabilmektedir. Elektrik üretimimizde en yüksek paya sahip olan enerji kaynağı doğalgazdır. Bu durum ekonomik güvenliğimiz açısından ve enerji arz güvenliğimiz bakımından önemli bir risk unsurudur. Doğalgaz ithalatımızın en yüksek payı %53 ile Rusya'dan yapılmıştır. Daha sonra Cezayir ve Nijerya'dan ithal edilmiştir.

Gaz ithalatımızı dört boru hattı ile sağlamaktayız. Bu boru hatlarının ikisi Rusya'dan iki ayrı hat ile ve diğer hatlar da Azerbaycan ve İran'dan gelen iki ayrı boru hattı ile sağlanmak-

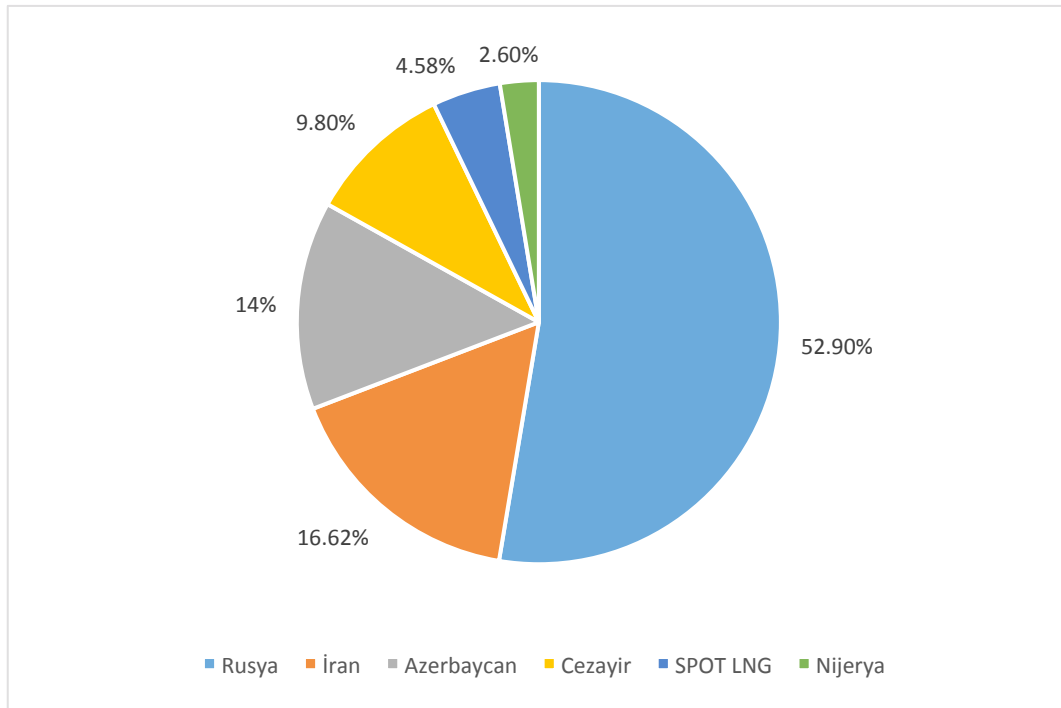
tadır. Bunun haricinde gemiler ile de Nijerya ve Cezayir'den de LNG alım anlaşmaları ile sağlanmaktadır.

Rusya'dan iki boru hattı ile alınan doğalgazın bir tanesi gaz Rusya'dan çıktıktan sonra Ukrayna daha sonra Moldova ve Romanya'ya ulaştıktan sonra Bulgaristan üzerinden geçerek ülkemize ulaşmaktadır. Bu hatta Batı Hattı veya da Trans Balkan Hattı da diyebiliriz. İkinci boru hattı ise Rus gazını Karadeniz'in altından geçirek ülkemize ulaşması sağlanmaktadır. Bu hatta da Mavi Akım boru hattı denmektedir.

Üçüncü boru hattı ise İran'dan gelip Doğu Beyazıt'tan ülkemiz sınırlarına girmektedir. Bu hat Ankara'ya kadar ulaşmaktadır ve Türkiye'nin kullandığı en pahalı gazlardan biridir. Son boru hattı ise Azerbaycan Şah Deniz alanından üretilen gazın geçtiği Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattıdır.

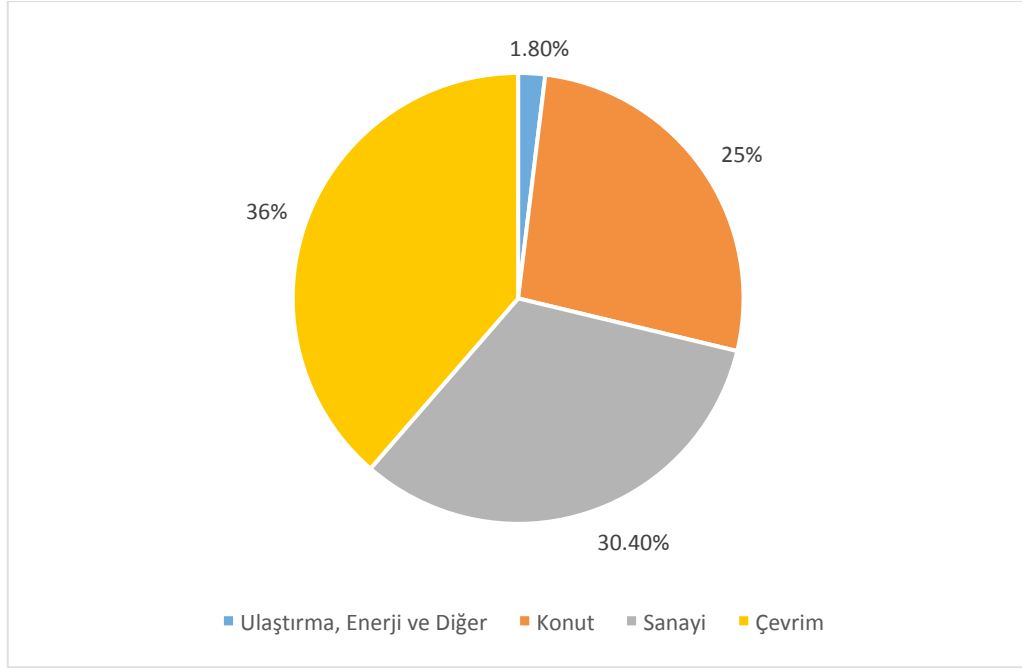
Türkiye'nin en önemli problemlerinden biri de doğalgaz depolama kapasitesinin sınırlı olması hatta yetersiz olmasıdır. Türkiye'de var olan yeraltı doğalgaz depo kapasitesi 2,66 milyar metreküptür.

2016 yılında doğalgaz ithalatının ülkelere göre dağılım tablosu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Şekil 3)

Şekil 3. Ülkelerden Gaz İthalatı (Pamir, 2017)

Doğalgaz tüketiminde en büyük payı Çevrim Sektörü almıştır (%36). Çevrim sektörünü sanayi sektörü (%34) ve konut sektörü (%25) izlemiştir. Doğalgaz tüketiminin sektörlere göre dağılımı aşağıdaki şekilde yer almaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Doğalgaz Sektörel Tüketim (EPDK, 2016)

Kömür

Taş kömürü haricinde yerli kömürlerimizin ısı değeri düşük, kükürt oranı yüksek olduğundan kömüre dayalı inşa edilen santrallerin çoğunda çevre kirliliği bakımından kömür kullanımına karşı tepkiler olmuştur. Ülkemizde kömür rezervleri her ne kadar yüksek olsa da son yıllarda doğalgaz ve petrol ithalatına ek olarak hızlı bir şekilde artan kömür ithalatı da eklenmiştir. Son yıllarda enerji anlamında dışa bağımlılığımız zaten yüksekken kömür ithalatı cari açığı büyüten yeni bir kalem olarak ortaya çıkmıştır. Kömür ithalatında dışa bağımlılığımız doğal gazla olduğu gibi en yüksek oranda Rusya'yadır (32,8). Daha sonra Kolombiya (32,9), Güney Afrika (14,4) ve ABD (5,8)'dir. Ülkemizde ise taş kömürü üretimi TTK tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kömür ithalatındaki artışın sebeplerinden biri de son yıllarda enerji ve elektrik sektöründe olduğu gibi kömür alt sektörlerinde de kamu ağırlıklı bir yapıdan özel sektör ağırlıklı yapıya dönüşümesidir. Ülkemiz 1973 yılından beri ithalat yapmaktadır. 2000 yılına kadar 10,5 milyon tonun altındayken 2000'li yıllardan sonra ise 21 milyon tonun üzerine çıktığı görülmektedir. 2015 yılının sonunda ise 34 milyon ton civarındadır. Kömür tüketim %17,1 oranında artarken üretim %10,1 azalmış, ithalat ise bu dönemde %143,8 artış göstermiştir. Bu gidişin mutlaka durdurulması gerekmektedir.

3. Türkiye ve Büyük Enerji Şirketleri

Bu başlık altında Türkiye ile İş Yapan Büyük Enerji Şirketleri ve Türkiye Enerji Fırsatları ve Riskleri incelenecektir.

3.1. Türkiye ile İş Yapan Büyük Enerji Şirketleri

Türkiye’de iş yapan büyük enerji şirketleri olan Shell, BP, Gazprom, Total Sa incelenecektir.

Shell

Shell Türkiye’de 1923 yılından beri faaliyette bulunmaktadır. Bu faaliyetler perakende satış, ticari filo, toptan akaryakıt, madeni yağlar üretim ve pazarlama, enerji ve gaz, kimya satışları, denizcilik satışları, havacılık satışları, doğalgaz ve petrol arama şeklindedir. 2006 yılında TÜRCAS petrol ile ortak olmuştur. %70 oranında hissesine sahip olduğu Shell & Turcas Petrol AŞ’yi kurdu. Bu şirket ile her gün beş yüz binden fazla motorlu taşıta 1015 adet Türkiye’nin dört bir yanına yayılmış akaryakıt ikmali yapıyor. Shell Akdeniz’de madeni yağ üreterek Derince ’de ki tesislerinde madeni yağ üreterek 58 ülkeye ihracat yapmaktadır. (Shell)

BP

BP akaryakıt dağıtım ve pazarlama alanlarında, madeni yağ üretim dağıtım ve pazarlama, havacılık alanlarında dağıtım, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı sayesinde Azeri petrolerini Ceyhan Termalinden dünya pazarlarına ulaştırmaktadır. Bu hattın %30’ünün ortağı ve ana işletmecisidir. Bu boru hattının toplam uzunluğu 1768 km’dir. Bunun 1078 km’si Türkiye sınırları içerisindedir. Bu boru hattı Türkiye’ de 10 il ve 331 köyden geçmektedir. Kapasitesi ise günlük 1,3 milyon varildir. (BP)

İkinci bir projesi de Güney Gaz Koridoru Projesi’dir. Bu projeyle Hazar Denizi’nin Azerbaycan kısmında bulunan doğalgaz sahasından Türkiye üzerinden Transit Geçerek Avrupa pazarına satılması planlanan boru hattıdır. Bu proje ile Türkiye’ye 6,2 milyar metreküp gaz satılmaktadır. 10 milyar metreküpünde transit olarak Avrupa’ya satılması planlanmaktadır. (BP)

Gazprom

Türkiye Almanya’dan sonra Gazprom’dan en fazla doğalgaz alan ülkedir. 2013 yılında 26,7 milyar metreküp doğalgaz satın alınmıştır. Rusya’dan bu doğalgaz Mavi Akım ve Trans-Balkan Gaz Boru Hatları aracılığıyla Türkiye’ye aktarılmıştır. Karadeniz’in altından geçen Mavi Akım aracılığı ile Türk tüketiciler 2003 yılından beri yılda yaklaşık 16 milyar metreküp Rus doğalgazı kullanmaktadır. Mavi Hat sayesinde Rusya Türkiye’nin toplam doğalgaz tüketiminin %60’ını karşılamaktadır. Bu sayede de Türk ekonomisinin güvenilir bir tedarikçisi haline gelmiştir.

Total Sa

Total Oil 1992 yılından beri Türkiye’de faaliyet göstermektedir. Nisan 2016 tarihinde Demirören Holding tarafından satın alınmıştır. Türkiye’de 451’i aşan istasyon dağıtım ağı bulunmaktadır. Akaryakıtta %5,7’lik Pazar payı ile Türkiye’nin beşinci büyük akaryakıt şirkettir.

4. Türkiye’nin Enerji Politikasında Komşu Ülkeler

Türkiye’nin enerji politikaları çevresinde komşu ülkeler ile olan ilişkileri ve bu çerçevede yürüttüğü enerji politikaları incelenecektir.

4.1. Balkanlar

Balkanlar Türkiye için geliştirdiği enerji politikalarının en önemlilerinden biridir. Enerji üretildikten sonra enerjinin taşınması ve bu taşınan enerjinin pazar sorununun sonlanabilmesi

için Avrupa ülkelerine çıkmasını sağlayan en önemli bölgedir. Kısacası Avrupa ülkelerine geçişi sağlayan kapıdır.

Yunanistan

Yunanistan ile Kıbrıs ve Ege Adaları sorunları sebebiyle yıllardır süre gelen problemler nedeniyle hiçbir zaman yumuşak bir diplomasi olmamıştır. Bundan dolayıdır ki iki ülke arasında ticari yakınlaşmalar pek fazla gündeme gelmemiştir. Son zamanlarda yapılan ikili görüşmeler ile bir takım ticari ve enerji anlaşmaları yapılmıştır. Bu projeler ekseninde AB, Yunanistan ve Türkiye arasında 7 Temmuz 2000 tarihinde Brüksel’de İNOGATE programı çerçevesinde gerçekleştirilen toplantıda doğalgaz boru anlaşması yapılmıştır. (İşcan, 2002: 1)

Türk BOTAŞ ve Yunan DEPA şirketleri arasında doğalgaz alım satım anlaşması yapılmış, her iki ülkenin de başbakanları 3 Temmuz 2005 tarihinde Edirne’nin İpsala ilçesinde bir araya gelerek doğalgaz boru hattı projesini imzalamışlar ve aynı zamanda da temel atma töreni düzenlemişlerdir. İmzalanan bu antlaşma sonucunda da temeli atılan Türkiye-Yunanistan doğalgaz boru hattı 18 Kasım 2007 yılında hizmete açılmıştır. İmzalanan anlaşmanın Türkiye için iki açıdan önemi vardır. İlki Mavi Akım ile Rus doğalgazının iç piyasada kullanma şansına sahip olmuş İran ve Azerbaycan doğalgazını da Avrupa’ya transfer etme şansını yakalamıştır. Böylelikle hem ticaretini geliştirmiş hem de AB’ e üye olabilmek için avantaj sağlamıştır.

Bu boru hattı sayesinde Yunanistan’a yılda 3,2 milyar metreküp, İtalya’ya ise 8,3 milyar metreküp doğalgaz ulaştırılması planlanmaktadır. Yunanistan, enerji alımında çeşitlilik yaratmak için Güney akım projesini kendine bir alternatif yol olarak gördüğü için Türkiye üzerinden gelecek bu boru hattını desteklediğini açıklamasına rağmen yine de Güney Akım Projesi’ni onaylamıştır. Güney Akım projesinin oluşması Türkiye’nin Doğu-Batı köprüsü olma hedefini etkilemesi ve NABUCCO projesine Avrupa ayağına zarar vereceği için Türkiye açısından olumsuz görülmektedir. Aynı zamanda Yunanistan’ın Rusya’yla Burgaz Dedeğaç boru hattı anlaşması imzalamasında Türkiye aleyhindedir. Çünkü bu proje ile Türk boğazlarının önemi kaybolacak ve Rusya’nın başka bir yol ile Akdeniz’e ulaşması sağlanmış olacaktır.

Bulgaristan

Türkiye ve Bulgaristan kültürel ve tarihsel olarak bir geçmiş paylaşmaktadır. Bulgaristan ile olan ekonomik iş birlik yanında Avrupa’ya açılan ikinci önemli kapımızdır. Bulgaristan enerji ihtiyacını %60’ı kömür olmak üzere nükleer enerji santralleri ile karşıladığından enerjiye bağımlılığı fazla olmayan bir ülke konumundadır.

Rusya ile yapılan antlaşmalar ile Güney Akım projesi ve Yunanistan’ın da dahil olduğu Burgaz Dedeğaç Doğalgaz Boru Hattı projeleri ile enerji ihtiyacına kaynak oluşturmaya çalışmaktadır. Bulgaristan’a enerji çeşitliliği yaratan bu proje Rusya’ya Türk boğazlarından tankerlerle geçiş maliyetlerini azaltıcı alternatif bir taşıma yolu olarak görülmektedir. Uzun seneler süren taraflar arasındaki uyuşmazlık ise projenin %51’lik hissesinin Rus Hükümeti’ne kalan %49’luk hissenin ise Yunanistan ve Bulgaristan’a eşit oranda verilmesi ile sorun çözülmüştür. Bu hat ile Rusya ve Kazakistan’da çıkarılan petroleri tankerler ile denizyolu vasıtası ile Burgaz’a getirilecek boru hattı sayesinde de Dedeğaç limanına getirilecek oradan da dünya pazarlarına ulaşması sağlanacaktır. Bu projenin asıl amacı da BTC’ye alternatif olması düşünüldüğünden planlanmıştır.

4.2. Ortadoğu

İstikrarsızlık coğrafyası da diyebileceğimiz bu bölge Türkiye’nin komşusudur. Büyük enerji kaynaklarına sahip olmasından dolayı stratejik bir konumdadır. Siyasi dengesizlikler

yüzünden ve dünyadaki büyük uluslararası güçlerin enerji kavgalarına adres olmuş dünyanın en fazla petrol rezervlerine sahip bölgesidir.

Suriye

Suriye'nin kuruluşundan itibaren Türkiye ile sorunları hiç bitmemiştir. Bu sorunlar terörün desteklenmesi, Hatay problemi ve su kaynaklarının kullanılması ve paylaşılması gibi sebeplerden ötürüdür. Son dönemlerde yapılan karşılıklı ticaret anlaşmaları ekonomik anlaşmalar iş birliği anlaşmaları gibi birtakım anlaşmalar ile ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır.

ABD'nin Irak'ı işgali olası Kürt devleti kurulması, ekonomik ve siyasal kriz gibi endişeler Suriye devletini Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. Türkiye Mısır'dan çıkarılan doğalgazı Ürdün ve Suriye üzerinden geçirerek Arap Doğalgaz Boru Hattı projesini oluşturmaya çalışmıştır. Fakat oluşan ve birçok Arap devletini etkisi altına alan Arap Baharı, Suriye'yi de etkilemiş bu etkileme neticesinde başlayan iç savaş nedeniyle bu yaklaşma çabaları sona ermiş ve yerini çözülemeyen küresel problemlere bırakmıştır. Suriye'de oluşan bu kaos yüzünden İran, Çin, Rusya, ABD ve Türkiye'nin kutuplaştığı bir rekabet ortamı meydana gelmiş, hatta soğuk savaş durumu oluşmuştur.

ABD süper güç olma ideolojisi ve İsrail'in güvenliği için Suriye'de kendine uygun bir rejim oluşturma gayreti içindedir. Rusya ise Akdeniz'de oluşturmuş olduğu gücü kaybetmemek için bölgeye var gücüyle ağırlığı koymuştur. Suriye'deki problemlerin devam ederek İran'a da çatışmaların sıçramasından endişe duymaktadır. Suriye'de ki gerilimin azalması için Rusya AB ülkelerini doğalgaz ile sıkıştırmakta ve bu kozunu en etkin şekilde kullanmaya çalışmaktadır.

İran ise mezhepsel yakınlığı olduğu Suriye'de yönetimin aynı şekilde devam etmesini istemektedir. Bu sayede de kendine oluşturabileceği bir müttefik ile petrolünü dünya piyasalarına sunabilecektir. Türkiye ise bu durumdan oldukça rahatsızlık duymaktadır. İyi ilişkiler kurabileceği yeni bir yönetim şeklinin oluşması gerektiğini şiddetli bir şekilde savunmaktadır. Kurulacak yeni yönetimin ülke güvenliğinin ve bölgedeki hâkimiyetini koruyabilmesini savunmaktadır.

Bu konuda Türkiye Suriye'deki kaos ortamını yaratan ülkelerle görüşmeler yaparak bu süreçten en az zararla çıkarak maksimum fayda sağlamaya çalışmaktadır.

İran

İran bölgedeki yönetim şekli, jeopolitik konumu ve enerji kaynaklarının çeşitliliği ve zenginliği en farklı konseptteki ülkesi durumundadır. Bağımsızlık sonrası İsrail ve ABD karşıtı politikaları ile ABD ile sürekli gergin bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu gerginlik ile Rusya'yla yakınlaşmıştır.

Dünyada enerji kaynakları incelendiğinde; dünyanın üçüncü büyük petrol kaynakları, ikinci büyük doğalgaz kaynakları buradadır. Enerji ticaretinde Rusya ve Suudi Arabistan'ın ardından dünyanın en fazla petrol satan üçüncü ülkedir. Bağlı bulunduğu OPEC örgütünde doğalgaz kaynakları bakımından birinci, petrol kaynakları bakımından ise ikinci ülkedir. Petrol sattığı ilk beş ülke Asya'da bulunmaktadır. Bunda en büyük etken Çin'in enerji talebinin sürekli artması, Hindistan ve Japonya'nın da enerji de talep artırmasıdır. ABD'nin uyguladığı ambargoda bir sebeptir.

İran petrol ve doğalgazı Hürmüz Boğazı'ndan dünya pazarına sunmaktadır. Türkiye enerji merkezi ve koridoru olma hedefi İran'ın enerji politikasıyla çatışmaktadır. İran'da enerji kaynaklarının geçiş yolu olmadan aktif bir rol almak istemektedir. Bu konuda Hazar Denizi'nden

çıkarılan doğalgaz kaynaklarının kullanımı ile ilgili bölge ülkeleriyle arasında sürekli sorunlar yaşamasına rağmen Türkmenistan ile yaptığı doğalgaz anlaşması, Kazakistan ile oluşturmak istediği demiryolu projesi Türkiye'nin Orta Asya'daki etkinliğini azaltma çabaları olarak görülmektedir. Çin ve Rusya ile ortak oluşturduğu enerji politikalarında Türkiye'nin Ortadoğu'da etkili olma ihtimaline de engel olmaya çalışmaktadır.

Petrol ve doğalgaz açısından son derece zengin olan İran, Türkiye'nin en önemli pazarlarından biridir. 1996 yılında Türkiye ve İran yaptıkları bir anlaşma ile yıllık on milyar metreküp doğalgaz alımı konusunda anlaşmışlardır. Yapılan bu anlaşma ile doğalgaz ihtiyacımızın yaklaşık %20'sini İran'dan karşılamaktayız. İran'la olan rekabet düşünüldüğünde Türkiye için bu enerji bağımlılığı daima bir tehdit unsuru olmuştur.

İran'ın nükleer güç sahibi olmasını istemeyen ABD ve AB ülkeleri arasında Türkiye arabuluculuk rolü üstlenmiştir. İran'ın nükleer güç sahibi olması Türkiye için bir tehdit olmadığı düşünülmektedir. Böylece Türkiye kendi nükleer gücünü oluştururken kendine de meşru bir zemin hazırlamış olmayı düşünmektedir. Aynı zamanda İran ve Avrupa arasında bir enerji koridoru yaratmayı ve bu düşünceden de ucuz enerji elde etmeyi istemektedir. İran ve Türkiye, Irak-Suriye politikasında farklı düşünceye sahip ülkelerdir.

Irak

Irak dünya petrol rezervlerinin %11'ine sahip bir ülkedir. Bu konumuyla Türkiye enerji politikalarının temel unsurlarından biridir. Türkiye ve Irak 1977 yılında Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı oluşturarak ilk petrol boru hattı projesini hayata geçirmişlerdir. Bu boru hattı sayesinde Türkiye önemli bir gelir kaynağı sağlamıştır. Bölgedeki sıkıntılar terör sorunu, su sorunu gibi problemler nedeni ile enerji ticaretinin kapasitesinin altında oluşmaktadır.

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Irak petrollerinin Akdeniz'e ulaştırılması Suriye veya İsrail üzerinden yapılması çalışmaları Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın önemini azaltma riskini taşımaktadır. ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra yeni Irak düzeninin oluşmasının ardından Musul ve Kerkük bölgeleri üzerinden oluşturulan eylemler ve oluşturulmuş olan bölgesel Kürt yönetimi 30 yıldır PKK ile mücadele eden Türkiye'nin önünde yeni bir boyut oluşmasını sağlamıştır.

Enerji politikalarında en önemli etkenlerden enerji güvenliği konusunda bölge ülkelerindeki istikrarsızlığa rağmen Türkiye'nin bu yönde güçlü konumda olması iyi bir alternatif ve stratejik ortak olmasını ön plana çıkarmıştır.

4.3. Kafkasya

Kafkasya tarih boyunca Ortadoğu'dan sonra enerji savaşlarına en fazla ev sahipliği yapan bölge olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın bölgedeki etkinliğini kaybetmeme çabaları, Çin'in bölgede ki boşluktan yararlanma çabaları, ABD ve Batı dünyasının bu fırsatlardan yararlanmak için devreye girmesi ve Türkiye'nin de bu bölge hakkında oluşturduğu enerji politikaları düşünüldüğünde bu bölgenin de Ortadoğu'dan ayrılamayacağı görülmektedir.

Azerbaycan

Orta Asya'nın önemli devletlerinden biri olan Azerbaycan 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan bir devlettir. Azerbaycan Ermenistan ile Dağlık Karabağ problemini aşamadan önce komşumuz idi. Şu anda bu ülke ile olan önemli ikili ilişkilerimiz ele alındığında komşu ülke olarak değerlendirilebilir.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki temel iş birliği alanı enerji olmaktadır. Türkiye Azerbaycan'ı kardeş bir millet olarak görmekten öte Orta Asya'da da stratejik bir ortak olarak görmektedir. Küresel güçlerin Orta Asya'da enerji için diplomatik rekabet içinde bulunduğu ortamda Orta Asya'nın kilidini açacak anahtar olarak Azerbaycan görülmektedir.

Orta Asya ülkeleri her ne kadar SSCB'den bağımsızlığını kazansa da şu anda Rusya'nın kontrolü altında bir dış politika izlemektedirler. Bu da bu bölgede bulunan önemli doğalgaz ve petrol rezervlerini etkilemektedir. Bu bölgedeki petrol kaynakları Kuzey güzergâhından dünyaya sunulmaktadır. Azerbaycan petrolü Rusya'nın kontrolündeki Bakü- Novoro Siysk Petrol Boru Hattı güzergâhından ile Rusya'ya geldikten sonra deniz yolu kullanılarak dünya devletlerine satılmaktaydı. İşte bu yüzden de Azerbaycan Rusya'nın etkisinden kurtulmak için enerji yollarını farklı güzergâhlar kullanarak çeşitlendirmek çabası içindedir. Azerbaycan bu çeşitlendirmeyi sağlamak için yüzyılın antlaşması denilen Bakü- Subsa petrol boru hattının oluşturulması için Gürcistan ile 1996 yılında Rusya'nın tüm engelleme çabalarına rağmen bir anlaşma imzalamıştır. Böylelikle Azerbaycan Rusya'ya alternatif olarak bir enerji hattına sahip olmuş ve Azerbaycan petrolünü dünya piyasalarına "Azeri Light" olarak dünya piyasalarına sunma hakkına sahip olmuştur.

Türkiye'de oluşturduğu enerji politikalarında hedef olarak enerji merkezi ve enerji koridoru olmaya çalışmaktadır. Bu hedefi için Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinin petrol ve doğalgaz kaynaklarına ulaşmaya çalışmaktadır. İşte bu hedefte de Azerbaycan Türkiye için en önemli kilide sahip ülkelerden biridir. Azerbaycan ise Türkiye'nin jeostratejik konumundan faydalanan enerji kaynaklarının güzergâhı ile ilgili çeşitlilik oluşturma çabasıdır. Oluşturulan iki önemli "BTE ve BTC" boru hattı projeleri ile ucuz enerji sağladığımız gibi Avrupa'ya da transferini gerçekleştirerek enerji ticareti yapabilmekteyiz.

Var olan projeler dışında Türkiye ve Azerbaycan yeni ve çok daha stratejik öneme sahip projeler için de işbirliği içerisindedirler. Bu projeler doğrultusunda Trans- Hazar (THGH) doğalgaz Boru Hattı ile Nabucco Gaz Boru Hattı gibi projeleri sayabiliriz. Bunun haricinde 2012 yılında da iki ülkenin Cumhurbaşkanı İ. Aliyev ve R. T. Erdoğan tarafından da Trans Anadolu Doğalgaz (TANAP) boru hattı projesi de imzalanmıştır. Bu proje de Türkiye'den TPAO ve BOTAŞ, Azerbaycan'dan ise devletin petrol şirketi olan SOCAR ortak olarak çalışacaktır. Bu projenin 2018'den 2026 yılına kadar dört aşamada tamamlanması planlanmaktadır. Bu proje tamamlandığında yaklaşık 35 milyar metreküp doğalgazın Bulgaristan'a ulaştırılması ve oradan da Yunanistan'a geçirilmesi ile Avrupa'ya ulaşması sağlanacaktır.

Azerbaycan ve Türkiye bir dönem Türkiye'nin komşu ülkeler ile sıfır sorun politikası nezdinde Ermenistan ile yaklaşması yüzünden gerilse de Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargo ile ve Dağlık Karabağ probleminde Azerbaycan'a desteğiyle tekrar düzelmıştır. İşte bu aşamada bölge kaynaklarından sağlanacak petrolü en kısa yol olan Ermenistan güzergâhından geçmesi planlanmasına rağmen Azerbaycan ve Türkiye vazgeçerek Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını faaliyete geçirmiş ve güzergâhın yaklaşık 320 kilometre uzamasına rağmen bu hattı tercih etmişlerdir. Bu hat aynı zamanda Ermenistan'ın enerji kaynakları için tam bir bağımsızlık olarak görülmektedir.

Gürcistan

Gürcistan, Rusya ile Türkiye'nin arasında kalan bir tampon bölge olarak görülmektedir. Gürcistan da SSCB'nin dağılması ile 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Türkiye bütün komşu ülkelerinde olduğu gibi kendi istikrarı için Gürcistan'ın da toprak bütünlüğünün düzgün olması için uğraşmaktadır. Her ne kadar Gürcistan yer altı kaynakları bakımından önemli bir

seviyede olmasa da jeopolitik konumu sayesinde önemli bir stratejik konuma sahiptir. Bölgedeki Orta Asya'da bulunan ülkeler içinde Karadeniz'e kıyıları olan tek ülke konumundadır.

Bölgedeki İran politikaları Azerbaycan'ın Ermenistan ve Dağlık Karabağ sorunu Orta Asya ülkelerine ulaşımı engellediği için Gürcistan buraya ulaşmada büyük öneme sahiptir. Gürcistan birçok boru hattında doğu-batı enerji koridoru açısından büyük öneme sahiptir. Bu projeler ile Gürcistan'ın enerjide Rusya'ya bağımlılığı da kırılmıştır. Gürcistan'dan geçen boru hattı projeleri BTE, BTC ve BTK olarak oluşturulmuştur.

Ermenistan

Doğu sınırındaki komşumuz Ermenistan da diğer Orta Asya ülkeleri gibi 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmıştır. Fakat Ermenistan çok önemli enerji kaynaklarına sahip olmadığı için daima Rusya'nın etkisi altında kalmıştır. Rusya'da sürekli Ermenistan'ı tampon ülke olarak kullanarak ve İran'ı da sürekli ittifak içine alarak bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşmak amacındadır.

Ermenistan İran'dan doğalgaz alarak bunun karşılığında İran'a elektrik vermektedir. Enerji üretimini İğdir'a 35 km mesafede bulunan teknik ömrünü tamamlamış ve Türkiye için büyük bir tehdit oluşturan Metsamor Nükleer Enerji santralinden sağlamaktadır. Türkiye ve Ermenistan ile enerji anlamında hiçbir ilişki ve ticaret bulunmamaktadır. Hatta boru hatları için Gürcistan'dan daha yakın olmasına rağmen hiçbir boru hattı projesinde de yer almamıştır.

5. Türkiye'de Petrol ve Doğalgaz Arama Çalışmaları

Bu bölümde Türkiye'de petrol ve doğalgaz arama çalışmalarını kara, deniz ve yurt dışı arama çalışmaları olarak ayrı başlıklar altında incelenecektir.

5.1. Arama Çalışmaları

Türkiye 2006 yılına kadar geçen süreçte 72 yılda toplamda 1300'e yakın arama kuyusu, 1400'e yakın üretim kuyusu, 550'ye yakın tespit kuyusu, 100'e yakın istikşaf kuyusu ve 40'a yakın enjeksiyon kuyusu açarak toplamda yaklaşık 3500'e kuyu açmış olup 6,5 milyon metre civarında sondaj yapmıştır. Açılan arama kuyularında ise ancak 100 civarında petrol sahası bulunmuştur. 40 doğalgaz sahası keşfi yapılmış fakat bunun da yaklaşık 5 adeti karbondioksit gazından oluşmaktadır.

Kara Arama Çalışmaları

Türkiye karada petrol ve doğalgaz aramacılığında genellikle Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına yakınlığı sebebiyle de Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılmıştır. Güneydoğu Anadolu bölgesinden sonra ise Trakya bölgesi tercih edilmiştir. 72 yılda açılan arama kuyularının %57 civarı Güneydoğu Anadolu bölgesinde, %27'si Marmara bölgesinde ve %10 civarı da Akdeniz bölgesinden oluşurken kalan %6'lık kuyu sayısı da diğer bölgelerimizde açılmıştır. Tabii bunun en büyük sebebi de yapılacak yatırımların sondaj çalışmaları anlamında yaratacağı maliyetlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin jeolojik ve jeofizik açısından zorluğundandır. Zaten bu istatistiklere bakıldığı zaman ülkemizde ki jeolojik açıdan riskli bölgelerde çok fazla arama faaliyeti yapılmamıştır.

Türkiye'de yapılan arama çalışmalarının büyük bir kısmı TPAO tarafından gerçekleştirilmektedir. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ülkemizde daha az aranmış kara bölgelerinin şirketlere teknolojik açıdan ek teşvikler verilerek arama çalışma faaliyetlerinin daha da yükselmesi beklenilebilir.

Deniz Arama Çalışmaları

Genel olarak denizde petrol arama işlemleri son derece pahalıdır. Fakat yine de Türkiye son zamanlarda Batı ve Doğu Karadeniz’de petrol ve doğalgaz aramalarına hız vermiştir. Türkiye’de ilk defa Hopa-1 kuyusu ile Doğu Karadeniz’de 1500 metre derinlikte ilk kuyumuz açılmış ve test edilmiştir. Bu kuyu ekonomik anlamda doğalgaz ve petrol üretme de “petrol ve gaz emareli” kuyu olarak tanımlanmıştır. Bu sayede bu bölgede yapılacak herhangi bir arama çalışmalarında bölgenin doğalgaz ve petrol açısından kaynak olabileceği düşünülmektedir. İkinci bir gelişme de Batı Karadeniz’de oluşturulan projenin pozitif gelişmesi her ne kadar tükettiğimiz doğalgazın büyüklüğü ile kıyaslanmasa da bu bölge de ekonomik olarak doğalgaz keşfi yapılmıştır. Ekonomik olarak önemli olan bu kuyu Türkiye petrolleri A.O, Madison Oil Turkey İnc (Toreador Resources) ve Stratic Energy şirketlerinin oluşturduğu ortak konsorsiyum tarafından bulunmuştur. Kuyunun adı Ayazlı-1 kuyusu olarak verilmiş, açılan kuyulardan üretim aşamasına geçilmiştir. Bu sayede bağlantılar ile gaz karada toplanmış Aksa enerjinin iletme hatları vasıtasıyla kara bölgesinde proses tesisleri kurulmuştur. Buradan üretim gerçekleştirildikten sonra ise sadece bu sahadan Türkiye’nin yılda kullandığı gaz üretiminin %50’si karşılanabileceği düşünülmektedir. Buradaki bu olumlu gelişme sayesinde ise dünyada ki doğalgaz ve petrol arama şirketlerinin Batı Karadeniz bölgesine ilgisi artmaktadır. Bu sayede milli şirketimiz Türkiye petrolleri AO ile Brezilya’ya ait milli şirket olan Petrobrash Oil And Gas B.V şirketi ile ortaklık oluşturularak Orta Karadeniz’de de arama çalışmalarına başlamıştır.

Yurt Dışı Arama Çalışmaları

Türkiye yurt dışındaki petrol ve doğalgaz arama ve üretme çalışmalarını TPAO vasıtasıyla yapmaktadır. Uluslararası yapılan bu faaliyetler Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kuzey Afrika’da oluşturulmaya çalışılmıştır. Orta Asya ülkelerinden Kazakistan’daki faaliyetlerinde %49 hisseye sahip olan TPAO Kazaktürkmunay Ltd şirketi ile ortaklık kapsamında proje ve faaliyetlerini devam ettirmektedir. Yine TPAO vasıtasıyla Hazar bölgesinde büyük petrol şirketleri ile konsorsiyumlar oluşturularak proje ve faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunları uygun taşıma güzergâhları oluşturularak dünya pazarlarına taşıma gayreti içindedirler. Bunun haricinde TPAO dışında yurt dışında bazı Türk firmaları da petrol arama ve üretme faaliyetleri içindedirler. Bunlardan bazıları Azerbaycan’da petrol üretimi yapan Atilla Doğan, petrol arama ve üretme çalışmaları içinde bulunan TPAO Kazakistan’da, genel enerji ve Pet Holding Irak’ta, Çalık enerjinin de Türkmenistan’da faaliyet çabaları içinde olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’de petrol ile alakalı her türlü arama, sondaj, üretme, rafinaj, taşıma ve pazarlama işlemleri 6327 sayılı yasa ve 3803 sayılı kararname ile 1954 yılında kurulan TPAO tarafından yürütülmektedir. Bu kurum bir devlet teşekkülü olup Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’na bağlıdır. 1993 yılında Ditaş özelleştirme kapsamına alınmıştır. Günümüzde ise İGRAŞ TPAO’nun bağlı ortaklığı Libya-Türk, Kazaktürkmunay, TÜMAŞ ve TPİC TMO’nun iştirakleridir. TPAO’nun amacı ülkenin petrol ve doğalgaz gibi yeraltı kaynaklarının belirlenmesini sağlayarak bu yerli kaynaklardan faydalanılmasını sağlamakla beraber aynı zamanda yurt dışında da petrol aramak ve üretimini sağlamaktır. Bu doğrultu da TMO petrol ile alakalı çeşitli ortaklıkların kurulmasına vesile olmuştur. Bunlar PETKİM, İPRAŞ, TÜMAŞ, İGRAŞ, İPRAGAZ, DİTAŞ, ADAŞ, Kıbrıs Türk Petrolleri, BOTAŞ, TPİC, Kazaktürkmunay, Isılitaş, Libya Arap-Türk şirketleridir. TPAO yurtiçi faaliyetlerin haricinde yurt dışında da petrol ve doğalgaz aramaları için 1988 yılında TPİC’i kurmuştur. Bu doğrultuda TPİC zengin petrol ve doğalgaz rezervleri bulunabilecek riskin az olarak görüldüğü bölgeler olan Avusturalya, Endonezya, Pakistan ve Mısır’da küçük hisseler ile ortak olup petrol ve doğalgaz arama faaliyetlerine katılmıştır. TPAO ise daha çok Orta Asya Cumhuriyet’lerinde ki petrol ve doğalgaz yatakları ile ilgilen-

miştir. Böylece Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan'da petrol ve doğalgaz arama ve üretme çalışmaları yapmıştır.

1993 yılında Kazakistan ile anlaşma yapılarak Kazaktürkmunay Ltd. Sti kurulmuş ve %49 hissesi TPAO'ya ait olmuştur (TMMOB, 2017). Aynı yıllarda Azerbaycan ile de anlaşmalar yapılmış son yıllarda da çalışmalar iyice artırılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Azerbaycan'ın Güneşli Derinsu ve Çıralı-Azeri bölgelerinde yabancı şirketli konsorsiyumlar oluşturmuştur. Şu anda bu konsorsiyumdaki TPAO'nun payı %6,75'tir. TPAO Azerbaycan'da ki Şah Denizi atlı projeye ise %9 payla katılmıştır. Bu projede BP ve STAT OİL şirketleri de TPAO ile ortak katılmıştır (TMMOB, 2017). 1996 yılında ise TPAO Türkmenistan'da DELTA OİL COMPANY ve UNOCAL Türkmenistan Ltd. şirketleri ile denizlerde ve karada petrol ve doğalgaz arama ve üretme konuları hakkında işbirliği anlaşması yapmıştır. Bu ortaklıklar dışında ve ülkelerdeki anlaşmaların haricinde Irak, Cezayir, Hindistan, Tunus ve Libya'da da petrol ve doğalgaz arama ve üretme konuları hakkında da temaslarını sürdürmektedir.

6. Sonuç

Türkiye bütün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi günlük yaşamın her alanında enerjiye ihtiyacı olan bir ülkedir. Fakat bu enerji ihtiyacında büyük çapta dışa bağımlı olan bir ülkedir. Oldukça fazla olan bu dışa bağımlılık ülkemize ekonomik açıdan zor durumlara düşürmektedir. Bu probleme önlem alınabilmesi için yenilenebilir enerjiye ve yerli kaynaklarını arttırması zorunlu bir hale gelmektedir. Türkiye enerji tüketim açısından en fazla ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları çoktan aza doğru doğalgaz, petrol, kömür ve yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Bakıldığında Türkiye tükettiği enerjinin neredeyse tamamını (%85) fosil enerji kaynaklarından sağlamaktadır. Buna karşılık bu kaynakları sağlayabilmek için neredeyse tamamını ithal etme suretiyle sağlamaktadır. 2013 yılında Türkiye'nin yılsonunda yaptığı ithalatın neredeyse %25 civarı enerji kaynaklarına ayrılmıştır. İthal edilen bu enerji kaynakları genellikle elektrik üretiminde kullanılmıştır. Elektrik üretiminde ise ithal edilen doğalgaz kullanılmaktadır. Elektrik üretmek için kullanılan diğer enerji kaynaklarımız ise kömür ve hidroelektrik santrallerinden sağlanan yenilenebilir enerji olmuştur. Böyle bir tabloda enerji fiyatlarının neden arttığı gayet net bir şekilde görülmektedir. Ülkemizde oluşturulacak enerji politikalarında öncelikli amacın yerli kaynaklara yönelmesi olması gerekmektedir. Diğer bir amaç da hem temiz hem de sonsuz olarak kabul edilmiş olan yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek olacaktır. Bir başka konu ise nükleer enerji santralleri kurulması olmalıdır. Fakat bu enerji kaynağını yaratma ile ilgili de farklı fikirler savunulmaktadır.

Sonuç olarak da bu makalede enerjinin önemi, Türkiye açısından enerji kaynaklarının üretim ve tüketim karşılaştırması, rezervlerinin yetersizliği, enerji kaynakları açısından dışa bağımlılığı, enerji açığını azaltabilmek için komşularıyla olan ilişkileri, oluşturulmuş ve oluşturulmak istenen ülke enerji politikaları açıklanmıştır. Nihayet anlaşıldığı gibi Türkiye doğalgaz ve petrol gibi fosil enerji kaynaklarında yeteri kadar rezerve sahip olmamasına ve üretmemesine rağmen kömür yatakları açısından ve ülkemizin coğrafi konumu sayesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının bol miktarda olduğu ender ülkelerden biridir. Ne yazık ki Türkiye kendisi için şans olan coğrafi konumundan kaynaklı yenilenebilir enerji kaynaklarını ve linyit rezervlerini tam anlamıyla kullanma ve değerlendirme açısından yeterli miktarda kullanamamakta bu yüzden de ihtiyacı olan enerjinin %80'ini ithalat yoluyla gidermek istemektedir. Türkiye coğrafi olarak elinde bulundurduğu konum haricinde bulunduğu bölge açısından da önemli bir ülkedir. Etrafındaki bölge ülkeler için de son derece önemlidir. Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin tam merkezinde, geçiş yolu üzerindedir. Orta Asya ve Ortadoğu petrollerinin uluslararası pazarlara ulaşabilmesi için güçlü bir Türkiye'ye ihtiyaçları vardır. Bu jeopolitik konumumuzu

kullanarak etrafımızdaki petrol ve doğalgazı üretmesek de çeşitli anlaşmalar ile daha iyi bir hale getirilebilecek konum oluşturulabilir. Var olan petrol ve doğalgaz boru hatlarının haricinde yeni oluşturulacak boru hatları ile Orta Asya’da ve Ortadoğu’da üretilen önemli enerji kaynakları Kafkaslar üzerinden getirilip yurdumuzdan geçirilerek Balkanlar’a ulaştırılabilir, buradan da Avrupa ülkelerine ulaşması sağlanabilir. Bu ulaşım sayesinde ülkemiz için önemli olabilecek avantajlar sağlanabilir. Bu sayede tamamen dışa bağımlı enerji kaynaklarımızdan bir miktar iyileştirme sağlanabilir.

Bu değerlendirmeler neticesinde ekonomik büyümemizi çıkmaza sürükleyen enerji ithalatına dikkat etmeliyiz. Bunun için enerji tutumuna her birey olarak dikkat etmek zorundayız. Bu yüzden de ülkemiz kendisi için var olan mevcut potansiyeli iyi yönde değerlendirerek enerji maliyetini azaltıcı çareler düşünmelidir. Bu anlamda da yenilebilir enerji kaynaklarının ve linyitin enerji üretimindeki paylarını yükseltecek çözümler bulmalıdır. İthal ettiğimiz doğalgaz ve petrolün yarattığı çevre sorunları ve yeterli miktarda üretilmemesi nedeniyle ve zaman içinde de tükenecek olmasından dolayı bu kaynaklara olan bağımlılık düşürülmelidir.

Türkiye uyguladığı dış politikadaki önemli stratejik projeler ile var olan enerji savaşında olma gayreti içindedir. Bu projeler nezdinde İtalya, Bulgaristan ve Yunanistan’ın katılımıyla oluşturulan doğalgaz boru hattı projesi ile Türkiye’nin AB pazarına girmesi sağlanmıştır. Gürcistan ve Azerbaycan ile birlikte oluşturulan proje ile BTC ve BTE Boru Hattı Projeleri oluşturulmuş, Türkiye’nin Orta Asya pazarına ulaşması sağlanmıştır. Aynı zamanda tarih boyunca kültürel bir bağımız olan bu bölge ülkeleriyle de sıcak temaslar kurulması sağlanmıştır. Bu oluşturulan projeler Rusya’nın bölgedeki hâkimiyetini azaltacak olması sebebiyle de AB ve ABD tarafından da desteklenmiştir. Bu projelerin bir başka önemi de Rusya’nın haricinde bölge ülkelerine alternatif dünya pazarları oluşturmasıdır. Bu projeler sayesinde de Türkiye hedeflediği merkez ve enerji koridoru ülkesi olma hedefini sağlaması açısından da önemlidir. İran’la geçmişten beri gelen rekabet ABD’nin İran’a uyguladığı ambargo ile iyi ilişkiler halini almıştır. İran ile Türkiye arasında hem İran hem de Türkmen doğalgaz ve petrol boru hatları mevcuttur. İran’ın Nabucco projesine destek vermesi de ikili ilişkiler anlamında önemli bir adımdır. Dünyanın en büyük petrol rezervlerinin bulunduğu Musul ve Kerkük petroleri Irak ile olan politikalarımızın en önemli noktasıdır. Türkiye’nin bölgedeki en güvenilir ülke konumunda olmasından dolayı Irak Türkiye ile ekonomik-stratejik ortaklık kuracak ülkelerdendir. Bu anlamda Türkiye’nin enerji merkezi yapmaya çalıştığı Ceyhan, Irak Petrollerinin dünya pazarına açılacağı çok önemli bir lokasyondur. Suriye’de ki iç savaş nedeniyle ilişkilerimiz kötü durumdadır. Doğu Akdeniz’de ki lokasyonun öneminden dolayı Suriye’nin ülke bütünlüğü Türkiye için çok önemlidir. Ermenistan ile ilişkilerimizde ise Dağlık Karabağ sorunu çözülmediği sürece bir normalleşme görülmemektedir. Türkiye bölgesindeki gelişmeleri, bölge ülkeleri ve dünya siyasetini en önemlisi dünyadaki enerji teknolojileri ve kaynaklarını olabildiğince iyi analiz etmeli ve anlamalıdır. Amaçları doğrultusunda geliştirmiş olduğu konumunu sürekliliğini kalkındırması için enerji politikalarını yansıtarak ilerlemiş ülkeler seviyesine çıkacak yolu bulmalı ve geliştireceği teknolojiler sayesinde projelerini oluşturarak ve bölgedeki güçlü konumunu kullanarak uluslararası ortama milli bir güç unsuru olacak şekilde servis etmeli ve bu konjonktür içinde daima yerini almalıdır.

Kaynakça

- Avcı, Ö. (2009). Türkiye-Avrupa Birliği Enerji Üretim ve Tüketiminin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*. Adana.

- BP. (2019). Hakkımızda. https://www.bp.com/tr_tr/turkey/hakkımızda.html Erişim: 28.04.2019.
- Canik, B., Çelik, M., & Arıgün, Z. (2000). Jeotermal Enerji. Ankara: A.Ü.F.F. Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.
- Capik, M., Çavuşoğlu, İ., & Yılmaz, A. (2012). Present Situation and Potential Role of Renewable Energy in Turkey. *Renewable Energy*, 1-13.
- Coğrafya Sitesi. (2018). Türkiye’de Enerji Kaynakları. <http://coğrafya.sitesi.Web.tr> Erişim: 14.04.2019
- Energymag.com. (2016). Dünyanın En Büyük Enerji Şirketleri. www.energymag.com/Dünyanın-En-Büyük-Enerji-Şirketleri, Erişim: 29.04.2019
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Kömür Sektör Raporu (Linyit). www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Sektör_raporu_TKI_2012.pdf, Erişim: 31.03.2019.
- EPDK. (2016). Petrol Piyasası 2016 Yılı Sektör Raporu. Ankara: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu.
- EÜAŞ. (2013). 2012 Yıllık Rapor. Ankara. <http://personel.klu.edu.tr>, Erişim: 31.03.2019
- İşcan, İ. H. (2002). Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye. *Avrasya Etütleri*.
- Kaya, İ. S. (2012, Mayıs 11-12). Uluslararası Enerji Politikalarına Bir Bakış: Türkiye Örneği. *Uluslararası Enerji Hukuku Sempozyumu*, 285. Mersin: Çağ Üniversitesi.
- Külekcı, Ö. C. (2009). Yenilenebilir Enerji Kaynakları Arasında Jeotermal Enerjinin Yeri ve Türkiye Açısından Önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 83-91.
- Necdet, P. (2017). Enerjinin İktidarı. İstanbul: Hayy Kitap
- Oral, M., & Özdemir, Ü. (2017). Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye: Fırsatlar ve Riskler. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 948-959.
- Şahin, C., Doğanay, H., & Özcan, N. (2007). Türkiye Coğrafyası (Fiziki, Beşeri, Ekonomik, Jeopolitika). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Şahin, C., Doğanay, H., & Özcan, A. H. (2007). Türkiye Coğrafyası (Fiziki-Beşeri-Ekonomik-Jeopolitika). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Sarıkaya, S. (2009). Mikro Hes Sektör Raporu, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Sektörel Analiz Raporu. Bitlis & Muş & Hakkari & Van: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı.
- Shell. Türkiye’de Shell. www.shell.com.tr/Türkiyede-Shell, Erişim: 28.04.2019 TKİ. (2013).
- TMMOB. (2017). TPAO Genel.
- TUREP. (2014). Türkiye Rüzgar Enerjisi İstatistik Raporu. Ankara: TUREP.
- Turgut, K. (2011). Neden Nükleer Enerji. *İdarecinin Sesi*, 63.
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (2014). Integrated Energy Planning For Sustainable Development. https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/42/067/42067676.pdf Erişim: 18.04.2019.

Submission: 29.06.2019
Acceptance: 23.07.2019

Hilafet'ten Terör Teşkilatlanmasına Dönüş: IŞİD

Sarkan Salman Abubaker¹

Hilafet'ten Terör Teşkilatlanmasına Dönüş: IŞİD

The Return of ISIS from Caliphate to a Terrorist Organization

Öz

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahale ettiği 1980'li yıllar, Selefilik gibi İslam'ın en radikal yorumu ile hareket eden cihadi örgütlerin ortaya çıktığı dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde birçok Selefi grup ve örgütler tarafından önce Sovyetler Birliği'ne daha sonra A.B.D. ve Batılı ülkelere karşı küresel bir cephe oluşturularak cihat adına savaş ilan edilmiştir. Daha sonra bu küresel cepheye liderlik yapan El Kaide terör örgütünün kurucusu Usame bin Ladin'in yardımı ile günümüzde dünyanın en tehlikeli ve aykırı terör örgütü konumuna gelen ve IŞİD olarak da bilinen İslam Devleti örgütünün 1999 yılında kuruluşunun ilk adımı atılmıştır. Dünyada tek bir Müslüman devletin dahi olmadığı inancına sahip olan ve yeniden hilafeti öncelikle Ortadoğu'da daha sonra da tüm dünyada canlandırmayı amaçlayan IŞİD, 2003 Irak işgali sonrasında bölgede kendini göstermesiyle birlikte, 2011'de ve ardından devam eden süre içinde, Irak'ın batı bölgelerinde ve Suriye'nin doğusunda geniş bir coğrafyayı işgal edip bu alanlarda hilafeti ilan etmeyi başardı. Ayrıca IŞİD gerçekleştirdiği işgaller neticesinde insan gücü, askeri yeterlilik, mali kaynaklar ve propaganda yönünden yalnızca hâkim olduğu bölgelerde değil aynı zamanda tüm dünyaya korku salan bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bu makale IŞİD'in uzun yıllar uğraş verdiği yapılanma süreci içerisinde öncelikle oluşum kuruluş ve devletleşme aşamaları aktararak tartışılmıştır. Akabinde uluslararası alanda devletlerin IŞİD ile nasıl bir mücadele ve stratejik yöntemler uyguladıklarına değinilerek örgütün son halinden bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: IŞİD, İslam Devleti, Irak, Suriye, Mezhep, Mezhepsel Savaş, Terör, Terörizm

Abstract

1980s are remembered for the Soviet Union invasion of Afghanistan and it is also the period when Islamic jihad organizations that act with the most radical Islamic movements like Salafism emerged. In this period, many Salafist groups and organizations declared jihad creating a global front first against Soviet Union then against USA and Western countries. Later on, the Islamic State organization (also known as ISIS) had taken its first steps in 1999 which has later become the most dangerous and outrageous terror organization in the world in recent years with the help of Al-Qaeda's founder Usame Bin Ladin who was the leader of this global front. ISIS believed that there is not a single Muslim State in the world existed and aimed to start a khilafat movement first in Middle East then in the whole world. After 2003 Iraq Invasion, ISIS emerged in the region. In 2011 and in the ongoing period, it managed to establish khilafat after invading a wide area including western regions of Iraq and eastern side of Syria. Besides, ISIS has become a threat that spreads fear not only in the regions it has been ruling, but also in all over the world in terms of manpower, military sufficiency, financial resources and propaganda as a result of its invasions. This study investigates the period between 2003 to 2017, when ISIS established khilafat which was an important period in Iraq's political history and, it analyses the importance of local conditions for the organization's emergence, its gathering such strength and its expansion. After that, the last stage of the organization has been mentioned by discussing how the states have implemented a strategy against ISIS.

Keywords: ISIS, Islamic State, Iraq, Syria, Sect, Sectarian Violence, Terror, Terrorism

1. Giriş

Terörizm unsurlarını fazlasıyla içinde barındıran IŞİD'in örgütsel manada tarihsel geçmişi, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Irak işgali hatta daha da gerisine, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesine kadar uzanmaktadır (Kirdar, 2011, s. 2). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni oluşan milliyetçi Arap devletlerini mürtet (din dışı) saymakta ve İslam kurallarına uygun

¹ Research Assistant. Salahaddin University. Faculty of Law and Political Science. sarkan.salman@ifu.edu.krd, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-0656>

hareket etmemekle itham eden Selefiler, İslam'ın eski öz haline dönmesini ve gerek duyulursa bunun için cihat yapılmasını savunmuşlardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi üzerine "cihat" kavramı artık "silahlı direniş" olarak ifade edilmeye başlanmış ve işgalden sonra işgale karşı çıkanlar Afganlara destek olmak maksadıyla farklı ülkelerden pek çok Müslüman gönüllü olarak Afganistan'a gitmişlerdir (Çiftçi, 2017, s. 47).

1980 Mayıs-Haziran aylarında Usame bin Ladin, Filistin Müslüman Kardeşler Örgütü önderi Abdullah Azzam ile beraber Afgan direnişine gönüllüler toplamak ve bu gönüllülere hem mali hem de lojistik yardım sağlamak amacıyla "Mekteb el Hidamat (MAK)" (Hizmet Bürosu) olarak isimlendirilen bir yapı kurdu (Cinoğlu, 2009, s. 287). MAK kısa bir süre zarfı içerisinde, ABD, Suudi Arabistan ve Mısır başta olmak üzere 50 ülkede pek çok şube açmıştır. Bu dönemde ABD ve Avrupa ülkeleri bu girişimleri olumlu bir şekilde karşılayıp desteklemişlerdir.

MAK isimli yapılanmaya katılan gönüllüler için bin Ladin tarafından bilgisayar ortamında "El-Kaide" adlı bir veri tabanı oluşturulmuştur (Güçyetmez, 2017). Bu gönüllüler Sovyetler Birliği'nin 1988 yılında Afganistan'dan çekilmesi üzerine dağılmaya başlamışlardı. Bin Ladin bu gönüllülerden oluşan yeni gücü bir araya getirmek için yeni bir yapı kurarak El Kaide terör örgütünü oluşturdu (Ebrari, 2014, s. 7-8). Bu tarihten sonra El Kaide Amerikan karşıtı bir yapıya dönüştürüldü.

El Kaide zaman ilerledikçe farklı örgütlerle de ortaklık kurup gücünü geliştirmiştir. Bu işbirliğinin en açık kanıtı 23 Şubat 1998 yılında, Londra'da Arapça olarak çıkarılan "El Kudüs El Arabi" gazetesinde yayımlanan fetvadır. Dünya İslam Cephesi adına verilen bu fetvada Usame bin Ladin, Mısır Cihat Örgütü lideri Ebu Yasir Rifai Ahmed Taha, Pakistan Cemiyet-ül Ulema idarecisi Şeyh Mir Hamza ve Bangladeş Cihat Hareketi lideri Fazlul Rahman'ın imzaları yer almaktaydı (Bozan, 2016, s. 13). Haçlılara ve Yahudilere karşı cihat çağrısında bulunan fetvada kısaca "ABD tarafından İslam'ın mukaddes topraklarının bulunduğu Arap Yarımadası'nın işgal edildiği, zenginliklerinin sömürüldüğü, Yahudilere destek verildiği, Kudüs'ün işgal edilerek oradaki Müslümanların katledildiği" anlatılmaktaydı. Ayrıca "El Aksa Camii ve Mekke'yi işgalden kurtarmak ve ordularını İslam topraklarından söküp atmak için ister sivil ister asker olsunlar Amerikalıları ve onların müttefiklerini, hangi ülkede mümkünse orda öldürmek, her Müslüman için farz olduğu" belirtilmekteydi (Polat, 2006, s. 36). Nihayet bin Ladin, 1998 yılında Küresel İslami Cephe'yi oluşturarak, ABD, İsrail ve ortaklarına karşı cihat ilan etmişti. 1998 yılından sonra farklı ülkelerde ABD Büyükelçiliklerine, askeri kurum ve gemilerine terör girişimlerinde bulunmuştu. Ayrıca ilk terör faaliyeti 7 Ağustos 1998 yılında Tanzanya ve Kenya ülkelerinde bulunan ABD elçiliklerine yapılmıştı (Saymaz, 2017, s. 34). Girişimde hedeflenen askerlerin ölmesiyle sivil halkın hayatlarını kaybetmiş olması El Kaide'nin tabanında bir şok yaratmış oldu. Ancak Iraklı Memduh Mahmut Selim'in, İbn Teymiyye'ye atıfta bulunarak vermiş olduğu fetvada, Dar-ül Harpte devam eden cihatta sivil halkın da öldürebileceğini duyurması üzerine, örgüt için meşruiyet problemi çözülmüştür (Çiftçi, 2017, s. 47). Fetvaya göre; "ölen masum siviller cennete giderek mükâfat görürken, masum olmayanlar ise hak ettikleri cezayı bulmuş olacaktırlar" (Bal & Özeren, 2010, s. 354).

Bin Ladin tarafından küresel bir anlam yüklenen "cihat", ABD'nin Irak topraklarına girmesinin ardından buraya da sıçramıştır. 2003'teki ABD ve Koalisyon güçlerinin işgalinden sonra baş gösteren Sünni kesimin ayaklanması, Zerkavi liderliğinde El-Kaide unsurlarının ayaklanmanın destekçisi konumuna gelmesine sebebiyet vermiş ve sonra İŞİD'in oluşum sürecini de beraberinde getirmiştir (Acun, 2014, ss. 1-2).

2.1. Ebu Musab el-Zerkavi ve "Tevhid ve Cihad Örgütü" (1999-2003)

IŞİD'in oluşturulmasında büyük bir rol oynayan Ebu Musab el-Zerkavi, 1966 yılında Ürdün'de doğmuştur. Zerkavi'nin asıl ismi Ahmet Fadıl el Khalayleh'dir. Belediye çalışanı bir baba ve dindar bir annenin dokuz evladından biriydi. Üyesi olduğu Bani Hasan aşiretinin bütün asilliğine rağmen Zerkavi on iki yaşından itibaren suça bulaştı (Saymaz, 2017, s. 35-36). "Geçmişi oldukça karanlık, liseden terk, öğrenciliği parlak olmayan, alkol ve uyuşturucu bağımlısı olarak polis kayıtlarında yerini alan Zerkavi", gençlik yıllarında birçok defa hapis cezası alıp hükümlü olarak cezaevinde kalmıştır. Onlu yaşlarının sonlarına doğru vücudunda bulunan dövmeleeri, bıçağı, yumrukları ve içkiciliğiyle ismini duyurmuştu (Benjamin, 2017).

Çocuğunun bir daha asla kurtulamayacağı yer altı dünyasına doğru yönelmesinden endişelenen annesi, Um Sayal, oğlunu Amman'daki Ali bin Hüseyin Camisi'nde verilen din derslerine kaydını yaptırdı. Zerkavi içkiden kurtulup cuma günleri Kuran sohbetlerine katılmaya başlamıştı. Bu dönemlerde Afganistan, Bosna ve Çeçenistan'a ait propaganda görüntülerini (mücahitlerin esir edilip ceza ve işkenceye maruz kaldığı ve bu nedenle Allah'tan merhamet dileyip insanlara intikam ve cihat çağrısında bulunuyorlar) sürekli olarak izlemişti (Weiss & Hassan, 2016, s. 2-3). Sonunda Afganistan'a gönüllü arayan bir imamın çağrısını kabul ederek Ebu Musab ez-Zerkavi takma adını almıştır.

Zerkavi, Sovyet-Afgan mücadelesinin gönüllülerine destek olmak için Ürdün'den yola çıkarak Pakistan'a gitmiştir. Hayatında ilk defa yurt dışına giden Zerkavi, Afganistan'ın Khost ve Kardez kentlerindeki çatışmalarda bulunmuştur. İslami yasalarla yeni tanışan ve bu sebeple bir geçiş sürecinde olan Zerkavi, Peşaver'de Selefi düşüncelerinin etkisinde kaldığı Şeyh Ebu Muhammed el-Makdisi ile tanışmıştır. Makdisi² bu tarih itibarıyla Zerkavi'nin akıl hocası olarak kabul edilmiştir (Boz, 2014, s. 7).

1993'te Sovyet işgalinin sona ermesi ile Zerkavi, el-Makdisi ile beraber Ürdün'e geri dönmüştür. 1989-1992'de Afganistan'da bulunan Zerkavi, bin Ladin ile tanışmış olmamasına rağmen el-Kaide'nin ideolojisinden çokça etkilenmiştir. Bu sebeple Ürdün'de Müslüman olarak kabul etmediği Ürdün yönetimine ve kraliyet ailesine karşı eylemler gerçekleştirmiştir (Kirdar, 2011, s. 3). Zerkavi, Kral Hüseyin'e karşı gerçekleştirdiği eylemler nedeniyle Ürdün istihbarat görevlileri tarafından takip edilmeye başlanmıştır. 1993'te bir sinema salonuna yaptığı saldırı neticesinde tekrar gözaltına alınmıştır. Hapishane, Selefi ve şiddet yanlı cihat anlayışı açısından, kendisini geliştirmeye elverişli bir ortam olmuştu (Şenol, S. Erdem, & E. Erdem, 2016a, s. 279).

Zerkavi, 2009'a kadar hapisteye kalmayı beklerken, Kral Hüseyin'in 1999 yılında ölmesiyle babasının yerine geçen Kral Abdullah aynı yıl ilan etmiş olduğu aftan faydalanarak 1994'te haptisten çıkmıştır. 1999'da ise bir kere daha Afganistan'ın yolunu tutarak Kandahar'da bin Ladin ile görüşmüştür (Saymaz, 2017, s. 37). Fakat bu görüşme olabildiğince kötü geçmiş. Bin Ladin, Zerkavi ile birlikte gelenlerin, Ürdün İstihbaratı (GID) tarafından gönderilen ajan olduklarından şüphe duymuştu (Yiğit, 2016, s. 128). Ayrıca, eski hükümlülerin dövmeleleriyle, Zerkavi'nin dinle daha az ilgilendiği günlerde biriktirdiği ancak cezaevinde hidroklorik asitle silmeyi denediği dövmeleeri, bin Ladin'de rahatsızlık uyandırmıştı. Fakat bunların tümünden daha önemli olan, Ladin'i rahatsız eden, Zerkavi'nin kibiri ve "katı görüşleri" olmuştu (Weiss &

² El Makdisi, 2006'da Amerikan bombardımanı ile öldürülen Irak El Kaidesi lideri Ebu Musab el Zerkavi'nin ruhani lideri ve cihat kuramcısıdır.

Hassan, 2016, s. 13). Ancak Zerkavi'nin Ürdün'de uyguladığı eylemleri yakından takip edip ve yetenekli olduğu kanaatine varan, El-Kaide'nin güvenlik sorumlusu ve yakın merkez terör savunucusu Had Saif el-Adel, Zerkavi'nin kendisine ait bir eğitim kampı oluşturması amacıyla bin Ladin'i 5.000 dolar verilmesi için ikna etmiştir (Kirdar, 2011, s. 3). Böylelikle 1999'un son aylarında Ebu Musab el Zerkavi, Afganistan'ın batısında yer alan ve İran sınırı civarındaki Herat kampında "Tevhit ve Cihat" (TCÖ) ismi ile örgütün kurulmasında ilk adımı atmıştır. Bu örgüt mensuplarının çoğu Avrupa'ya gönderilen Ürdün, Filistin ve Suriyeli İslamcı militanlardan oluşmaktaydı (Hashim, 2014).

2001 yılında ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine koşulların ağırlaşması sebebiyle, Zerkavi örgütü ilk başta İran'a sonra Irak'ın kuzeyine taşınmıştı. Bu bölgede İslamcıların kurduğu Ensar el-İslam örgütü ile temasa geçmişti. Ensar el-İslam örgütü aynı zamanda el-Kaide ile de işbirliği içerisindeydi (Okumuş, 2014, s. 115).

TCÖ, 2003'de ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile dağılan Irak ordusundan geriye kalan silah, teçhizat ve cephane ile güçlenerek işgale karşı direnişini arttırdı. Ayrıca uluslararası ağ bağlantısı aracılığıyla direnişe destek vermeleri için diğer yabancı ülkedeki savaşçılara çağrıda bulunmuştu (Bilgi Adamlar Kurulu Raporu, 2015, s. 16-18). Bu çağrıdan kısa bir süre sonra işgalci güçlere karşı direnişe destek vermek için Irak'a çok sayıda yabancı savaşçı gelerek ve Zerkavi'nin kurduğu TCÖ'ye katılmışlardır. Bu savaşçıların bazıları Afganistan, Çeçenistan, Keşmir, Bosna gibi cephelerde daha önce deneyim sahibi olan savaşçılardır. Bir kısmı ise Arap ve İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen gençlerden oluşmaktaydı. Ayrıca bu savaşçılar Irak'ın Sünni yoğunluğa sahip bölgelerinde de bulunuyorlardı (Acun, 2014, s. 1-2). Bu şekilde Irak el-Kaidesi'nin temelleri de bu aşamada atılmıştır.

Zerkavi'nin Irak'a geçiş nedeni, ABD'nin Irak'ı işgal edeceğini önceden tahmin etmiş olmasındır. ABD'nin Irak'ı işgal etmesindeki sebepleri arasında, Zerkavi'nin Irak'ta etkili bir oluşum göstermesi bir çeşit paradoksa neden olmuştur (Gürler & Özdemir, 2014a, s. 117). Bu süre zarfında, El Kaide lideri bin Ladin, birçok kez Zerkavi'nin Kandahar'a geri dönmelerini ve tam anlamıyla El Kaide askeri olabilmesi için bağlılık yemini etmesini istemişti. Zerkavi, bin Ladin'in bu teklifini her seferinde reddetmişti (Weiss & Hassan, 2016, s. 15). Böylece, Zerkavi 2004'e kadar el-Kaide'ye dâhil olmayarak kendi bağımsız savaşını yürütmüştür.

2.2. "İki Nehir Topraklarındaki el-Kaide" (Irak El-Kaidesi) (2004-2006)

2003'ün Mart ayında ABD'nin, Irak'ta saldırıyı başlattığı gün Sargat Köyü bombalanmaya başlanmıştı. Fakat Zerkavi, ABD'den önce hareket ederek cihadın merkezi olarak kabul ettiği başkent Bağdat'a varmıştı. 7 Ağustos 2003'te Zerkavi, Bağdat'ta bulunan Ürdün büyükelçiliği önünde bomba yüklü araç patlatarak Ürdün ile yarım kalan hesabını kapatmıştı (Taştekin, 2016, s. 89). Çok sayıda sivil halkın hayatını kaybettiği bu saldırı, sivillere yönelik gerçekleştirilen ilk saldırıydı. Bu olaydan iki hafta sonra Şiilerin yoğunlukta olduğu Nəcəf'te bulunan İmam Ali Camisi'nde iki ayrı bombalı araç patlamıştı. Bu patlamada hemen hemen 85 insan hayatını kaybederken, 500'e yakın kişi de ağır yaralanmıştı (Weiss & Hassan, 2016, s. 30-31). Zerkavi'nin bir sonraki eylemi, ABD'ye karşı gerçekleştirilecekti.

Philadelphia'dan, Bağdat'ta iletişim cihazları tamiratı işi kurmak için gelen Nicholas Berg, 10 Nisan 2004 yılında kaybolmuştu. Berg'in kaybolmasından iki gün sonra görüntüleri internete görünmeye başlanmıştı. Turuncu geniş kesim bir tulum giymiş ve bağlanmış bir pozisyonda yerde oturuyordu. Berg'in giymiş olduğu bu tulum, Irak'ta ABD'li askerlerin işkence

ettiği Ebu Gureyb Cezaevi'nde bulunan mahkûmların tulumlarına benziyordu. Görüntülerde başları kapalı beş cihatçı Berg'in arkasında ayakta dururlarken ortalarında bildiri okuyan ise Zerkavi'ydi. Bu bildiri: "Bizlerden ceset üstüne ceset, tabut üstüne tabuttan başka bir şey göremeyeceksiniz" tehditlerini içeriyordu (Saymaz, 2017, ss. 38-39). Zerkavi bildiriye okuyup bitince kılıcını çekip Berg'in kafasını gövdesinden ayırdı.

El Kaide'nin Suudi şubesi tarafından yayınlanan *Cihadın Sesi* dergisinin Ağustos-Eylül 2004 sayısında, Abdurrahman bin Salim el-Şemmeri, özellikle Zerkavicilerin bir Mısırlının başını kesmesine referansla yazdığı övgü yazısına yer verdi: "Ey katillerin şeyhi Ebu Musab Zerkavi, Allah'ın yardımıyla ve onun izinde yürüdüğü yolda devam et, putperestlere karşı savaşan mücahitlerle, münafık, isyancı ve işbirlikçilere karşı cihadın askerleriyle birlikte, ona (Suudi krallığın birliklerinden hiçbir askere) acımayın." Zerkavi'nin markası, ona yeni bir isim kazandırmıştı: "Katillerin Şeyhi" (Weiss & Hassan, 2016, ss. 32-33).

Tevhit ve Cihat Örgütü, Irak'ta ABD'ye karşı gerçekleştirdiği saldırılarla birlikte adını daha da güçlendirdi. Burada örgütün yayılma ve gücünü artırma yönünde bazı temel stratejileri vardı: ABD ile silahlı mücadelede bulunmak; Iraklı güvenlik kuvvetlerinin birlik olup güçlenmesinin önüne geçmek ve insanları bunlarla işbirliğinden alı koymak; ülkede uygulanan ekonomiyi yeniden yapılandırma sürecine zarar vermek ve ülkede yaşayan Sünni-Şii mezhepleri arasında bir arbede çıkartmak. Bu stratejiler örgütün güçlenmesine katkı sağladı (Erkmen, 2014). Bunlarla birlikte TCÖ'yü Irak'ta bulunan diğer isyancı gruplardan farklılaştıran en önemli özelliği uyguladığı taktiklerdi. Çünkü bu örgüt, ABD ve müttefiklerine karşı alışılmış silahlarla ve gerilla taktikleriyle savaşmak yerine daha çok bombalı araçlar kullanılarak uygulanan intihar bombası saldırıları gerçekleştirmiştir (Okumuş, 2014, s. 117).

2004 yılının Nisan ayında ABD ve Iraklı direnişçiler arasında yaşanan ve *Birinci Felluce Savaşı* olarak isimlendirilen bu çarpışmalardan sonra, El Kaide için Zerkavi ve örgütünün direnişteki rolü ve önemi artmıştı. Irak'ta yaşananlarda direnişçilere önderlik yapan Zerkavi, savaş sonrasında kendisine Felluce İslami Halifeliği'nin Emiri olarak bağlılık yemini eden mücahedeçilerle gücüne güç katmıştı (Todenhöfer, 2015, s. 14). Örgüt etkinliğinin artması ile birlikte Iraklılar arasında daha da yaygın bir hale gelmişti. El Kaide'nin daha önceleri birleşme tekliflerini defalarca reddeden Zerkavi, 2004 Ekim ayında El Kaide'nin lideri bin Ladin'in yaptığı son birleşme çağrısını kabul etmiştir (Kirdar, 2011, s. 3).

Zerkavi'nin Irak'a cihadı örgütlemek için bin Ladin tarafından gönderilen bir mücahit olduğu zannediliyordu. Aksine, bin Ladin ve çevresindekiler arasında en başından beri stratejik ve ideolojik farklılıklar mevcuttu. İki lider arasındaki en önemli görüş ayrılığı, Bin Ladin cihadın başarılı olabilmesi için önceliklerinin yerel güçlere yardım sağlayan "uzak düşman" yani ABD olması gerektiğini ileri sürerken, Zerkavi ise asıl baş edilmesi gerekenin "yakındaki düşman" olduğunu dolayısıyla Ortadoğu'daki rejimlerle savaşılması gerektiğini savunuyordu (Erkmen, 2014). Zerkavi için "uzak düşman" Amerika, açık ve anlaşılırdı; yabancı bir güç olması sebebiyle elbet bir gün çekip gidecekti. Ancak "yakın düşman", yani Rafiziler "Şiiler", sinsi ve pusuda bekliyorlardı; yılan gibi yaklaşıp akrep gibi sokacaklardı. Burada Zerkavi yanlıları tarafından özellikle, onüçüncü yüzyıl İslam düşünürü İbn Teymiyye'nin "Şiilere karşı uyanık olun, onlarla savaşın, onlar yalancındır" emiri hatırlatılıyordu. Zerkavi Şiiler için, "İran'dan beslenen Rafizilerin gün geçtikçe Irak'tan Suriye ve Lübnan'a kadar Rafizî devleti kurma ve Körfez ülkelerine yayılma umutları büyüyor" ifadelerini kullanmaktaydı (Weiss & Hassan, 2016, s. 14).

Ocak 2004'te Zerkavi, bin Ladin'e göndermiş olduğu mektupta Şiiler hakkında: "... Şiiliğin putperestlikten farksız olduğunu, Sünniliği yok etmek için ABD ile ahlsız ortaklık kur-

duklarını savunuyordu; onlar çağlar boyunca ihanetin mezhebi oldular” diyerek Şiiiler’in katledilmesi için El Kaide liderine işbirliği teklifinde bulunuyordu. Fakat bin Ladin, kendisini "Müslümanların birleştiricisi" olarak gördüğü için Zerkavi'nin bu teklifini reddediyordu (Saymaz, 2017, s. 43). Burada Zerkavi yandaşları, El Kaide'nin Şiiilere ılımlı tutumlarının arkasında farklı sebepler arıyorlardı. Bunlardan biri, Tahran yönetiminin, 11 Eylül 2001 sonrası, Amerikan bombardımanı başladığında 500'e yakın militan ve ailelerinin Afganistan'dan İran'a geçişine ses çıkartmamış olmasıydı. İkincisi ise, Usame bin Ladin'in annesi Hamide İbrahim'in (Aliye Ganem) Suriyeli bir Alevi aileden gelmiş olduğu iddiasıydı (Taştekin, 2016, s. 91). Ancak bütün bunlar, asla El Kaide'nin Şiiileri mürtet olarak kabul eden Selefilik'in bu bakış açısından vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Sadece iki lider arasındaki öncelik sıralaması farklıydı. Zerkavi ve bin Ladin arasında ideolojik ve stratejik farklılıkların olmasına rağmen, Zerkavi, Bin Ladin'e biat etmiştir (Haşimi, 2015, s. 24). Bin Ladin Aralık 2004'te, Zerkavi'nin bağlılık yemini kabul ederek; kendisine "asil kardeşim" olarak hitap ediyor ve "tüm cihatçı gurupları, Zerkavi'yi Irak'taki El Kaide'nin Emiri olarak kabul eden tek bir standart altında birleşmeye" çağrıda bulunuyordu (Weiss & Hassan, 2016, s. 38).

Usame bin Ladin ve Zerkavi'nin o süreçte Irak'ta işbirliği kurmalarını stratejik ve jeopolitik menfaatlara bağlamak olasıdır. 2000'li yılların başlarında Afganistan'da kendisine bağlılık yemini etmesini isteyen Usame bin Ladin'in teklifini geri çeviren ve yalnız başına hareket etmeyi tercih eden Zerkavi, Irak'ta direniş ciddi bir boyut kazanmaya başlayınca, kendisine finansal olarak destek çıkabilecek güçlü bir kişiye gereksinim duymuştur ve bin Ladin'e bağlılık yemini etmiştir. Öte yandan Şiiilere olan aşırı düşmanca davranışlarından ve İslamiyet ile örtüşmediğini varsaydığı tutumlarından dolayı eleştirdiği Zerkavi'nin bağlılığını kabul eden bin Ladin ise, Irak'ta eylemde bulunacak El-Kaide direnişçilerinin burada güçlenmiş ve adını duyurmuş bir yönetici tarafından idare edilmesi kendi örgütü için daha yararlı olacağını düşünmüştür (Gürler & Özdemir, 2014a, s. 117). Dolayısıyla Zerkavi'nin Usame bin Ladin'e bağlılık yemini ettiğini açıklaması tek taraflı değil, karşılıklı bir adım olmuştur.

Zerkavi'nin bin Ladin'e bağlılığını açıklamasından sonra örgütün adı "İki Nehir Topraklarındaki El Kaide Örgütü" (Mezopotamya'da El Kaide Örgütü) kısa adıyla "Irak El Kaidesi" (IEK) olarak değişti (Friedland, 2015, s. 15).

Irak el-Kaidesi, disiplini ve kullandığı profesyonel saldırı taktikleri ile kısa bir zaman içinde Irak'ta güçlü bir silahlı örgüt haline geldi. El-Anbar şehri başta olmak üzere Sünni kesimin yoğunlaştığı bölgelerde ABD ve Irak güvenlik kuvvetlerini çıkararak kendi adına büyük bir zafer elde etmişti (Bilgi Adamlar Kurulu Raporu, 2015, s. 17). Bu dönemde başkent Bağdat'ın Azamiye, Nazimiye, Ebu Garib bölgelerini içine alarak hükmettiği alanları genişletmiş oldu.

2.3. Irak el-Kaidesi'nden Mücahitler Şura Konseyi'ne

Irak El-Kaidesi (IEK) oluşmaya başladığı ilk zamanlardan beri Şiiilere karşı acımasız bir şiddet politikası izlemiştir. İslam'ın Selefilik mezhebini özümseyen ve bu mezhep anlayış ile radikalleşen Zerkavi'nin, Şiiilere yoğun şiddet içerikli davranış ve düşüncelerinden de tahmin edilebileceği gibi Irak El-Kaidesi'nin işgal güçlerinden sonra en büyük düşmanı Şiiiler olmuştur (Çiftçi, 2017, s. 41).

Irak'taki 2005 seçimleri öncesi Zerkavi, Şii adayları ve seçmenlerini demokrasi ve seçim yanlısı olmaları nedeniyle İslam'a aykırı davrandıkları gerekçesiyle eleştirip kâfir olarak nitelendirmiştir. Bunun üzerine Zerkavi 2005 seçimlerini boykot ederek demokrasiye karşı savaş ilan etmiştir. Ayrıca Sünni kesimden gelen Zerkavi yanlıları da, demokrasiyi destekleyen diğer

Sünnileri eleştirip seçimleri boykot etmiştir. Böylelikle iktidar olmaları kolaylaşan Şiiiler ile yönetimden ve demokrasiden uzaklaşan Sünniler arasında mezhepsel anlaşmazlıklar artmaya başlamıştır (Gürler & Özdemir, 2014a, s. 120-121).

Siyaset hayatından dışlanan Sünniler, direnişin temelini oluşturmalarına rağmen çok az Sünni politikacı kısıtlı da olsa siyasal hayatta çabalarını devam ettiriyorlardı. Ancak IEK, kontrol altına aldığı alanlarda, hükümet ve işgalciler ile ortaklık kuran Sünni kesimin ileri gelenlerine suikastlar gerçekleştirerek ülkeyi iç savaşa doğru sürükledi. Örgütün Şiiilere yönelik saldırıları Sünni kesime bir süre sonra büyük bir baskı yaratmaya başladı. Fiziki baskıların yanı sıra siyasetten de dışlanan Sünnilerin, Irak El Kaidesi'nin tabanını oluşturacağı ümit ediliyordu (Erkmen, 2014).

Zerkavi'nin stratejisinde ilk başta istenilen gelişmeler yaşanmasına rağmen sonraları örgüt için bütün bu gelişmeler, stratejik bir sorun haline geldi. Sorunların nedenleri ise şunlardır:

İlk olarak, IEK'nin Şiiilere doğrudan saldırması, El Kaide'nin merkezi liderliğinin kabul edildiği bir strateji olmamıştı. Bin Ladin'in³ ve El-Kaide'nin ikinci büyük ismi olan (bugünkü lideri) Eymen ez-Zevahiri'nin, Şiiilere yönelik saldırıları herhangi bir yararı olmadığını hatta El Kaide'nin düşüncesine genel manada zarar verdiğini düşünmekteydi (Hunt, 2015). Bu kapsamda Zevahiri, bombalı araçların Şii camilerinde infilak ettirilmesine, Şii çocuklarının öldürülmesine, şoförlerin boğazlarının kesilmesine ve bu görüntülere itiraz etmişti (Saymaz, 2017, s. 46). Ayrıca Zevahiri, "Amerikalıların bize saldırdığı bu dönemde, İranlılar ve bizim birbirimize zarar vermememiz gerekiyor" diyerek Zerkavi'ye uyarıda bulunuyordu. Ancak Zerkavi bu uyarıların hiçbirini ciddiye almıyordu (Weiss & Hassan, 2016, s. 68). Asıl sorun Irak El Kaidesi'nin doğrudan Şiiileri hedef alıp El Kaide tarafından reddedilmiş olması değildir. Sünni Araplar arasında Irak El Kaide destekçileri ile ülkedeki mezhepsel çatışmayı istemeyen Sünniler asıl sorunu teşkil ediyordu. Irak El Kaidesi'nin Şiiilere yönelik bu tutumunu, laik milliyetçi Araplar ile büyük Sünni Arap aşiretlerinin bir kısmı hoş karşılamıyorlardı. Örneğin 2005 seçim ve referandumunda örgütün baskıları sebebiyle siyasetten daha da uzaklaşan Sünni Arap aşiretleri Zerkavi ve örgütüne karşı tepki göstermeye başlamışlardı (Erkmen, 2014).

İkincisi ise Zerkavi yerel halkın desteğini sağlayabilmek için ılımlı bir politika izleyeceğine tutum ve davranışlarını daha da sertleştirmiştir. Özellikle Sünni Arap kesiminde, Irak El Kaidesi'nin Iraklılardan değil yabancı ülkelere gelenler ile teşkilatlandırıldığını düşünenlerin sayısı her gün daha da artıyordu. Hatta dini referanslı yerel guruplar dahi IEK'ye tepki göstermeye başlamıştı. Bu tepkiler neticesinde iki önemli gelişme baş gösterdi:

Birincisi, 2005 yılı sonlarında ülkede yapılan seçime Sünni Arap kesiminden katılım artmıştır. Yılbaşında gerçekleştirilen seçimde IEK, Sünni Arapların katılımını engellemeyi başarırken, yılsonu seçimlerinde engelleme çabalarında başarıya ulaşamadılar (Erkmen, 2014). İkincisi ise, 2006 Ocak ayında örgütün merkezi liderliğinin kararıyla İslamcı ideolojiyi benimseyen beş Sünni direniş gurubu ile birleşerek "Mücahitler Şura Konseyi'ni" ilan etmişlerdir (Lister, 2014, s. 8). Ancak sivillere yönelik sert şiddet içerikli tutumlarından ve radikal İslami doktrinlerden dolayı Iraklı Sünni milliyetçilerin ve seküler grupların bu çatı organizasyona katılımı zayıf kaldı. Bu nedenlerden dolayı örgütün bu çabaları başarısızlıkla neticelenmişti (Okumuş, 2014, s. 117).

³ Usame bin Ladin, 1 Mayıs 2011'de Amerikan özel güçleri tarafından Pakistan'ın Abbotabad şehrinde öldürüldü. Bin Ladin'den sonra örgütün başına Eymen ez-Zevahiri geçmiştir. Bakınız: "Usame bin Ladin öldürüldü".(02.05.2011). BBC.https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/05/110502_binladin_update (Erişim tarihi: 12.04.2018).

2.4. Irak İslam Devleti (2006-2013)

2006'da Zerkavi'nin ABD'nin hava saldırısında öldürülmesi ile İŞİD'in o dönemdeki ismiyle Irak İslam Devleti (İİD)'nin başına, Ebu Hamza el-Muhacir lakaplı Ebu Eyyub el-Mısri getirilmiştir (Boz, 2014, s. 9). Mısri, el Kaide'nin ikinci büyük isimlerinden olan Eymen el Zevahiri'nin yakınıydı. Zevahiri ve Mısri, Mısır'da bulunan İslami Cihat Örgütü'nde beraber çalışmışlardı (Çiftçi, 2017, s. 49). Afganistan'da patlayıcılar konusunda uzmanlaşmış bir militan olarak yetişen el-Mısri, bomba yüklü araçlarla eylemler planlamıştı (Kirdar, 2011).

Şii kesim son zamanlarda etkilerini iyice hissettirmeye başlayıp ABD kuvvetleri ile ortak hareket ederek Sünnilere karşı eylemler gerçekleştirince örgütün ilk hedefi durumuna gelmişlerdir (Acun, 2014, s. 3). Ebu Hamza el-Muhacir, Mücahitler Şûra Konseyi'ne (Meclis Şûra el-Mucahidin fi al-Irak), Sahabelerin Askerleri (Cund El-Sahaba), Fatihler Ordusu (Ceş El-Fatihin), Ebu Ömer El-Ensari liderliğindeki Muzaffer Mezhep Ordusu (Ceş El-Taife El-Mansura) gibi bir kaç yerel grubu da dahil ederek 2006'ın sonlarında "Irak İslam Devletini" (İİD) ilan etmişti. Örgütün liderlik konumuna Ömer el-Bağdadi, savaş bakanlığına el-Mısri getirilmişti. Bir kabine kurularak devlet teşkilatı yapılandırılmaya başlanmıştı (Demirci, 2017, s. 2) ve Irak'ın Sünni yoğunluklu bölgelerinde (El Enbar, Kerkük, Neyneva, Diyala, Selahaddin, Babil ve Vasi) devletin ilanı ile alakalı duyuru yapılmıştı.

Duyuru yapılan bölgede bulunan direnişçi gruplar ve yerli halkın çoğunluğu İİD'ye kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Çünkü güney Şiilerin ve kuzey Kürtlerin yaşadıkları yerlerde zengin petrol rezervleri mevcuttu. Kurulan Sünni devletin bulunduğu konum itibarıyla zengin yer altı kaynaklarından mahrum kalması ve halkın ekonomik sıkıntıya düşmesi söz konusuydu. Zaten yaşanan çatışmalar sebebiyle ekonomik yaşam durma konumuna gelmiş, birçok işyeri kapanmıştı (Bilgi Adamlar Kurulu Raporu, 2015, s. 18). Ayrıca İİD, hâkimiyet kurduğu yerlerde İslam'la ilgili kendi anlayış ve yorumlarını hukuk kuralları olarak uygulamaya şart koşmuştu. Bu durumun olumsuz etkilerini yaşayanların başında Sünni kesim gelmekteydi. Erkeklerin sakal bırakması mecbur tutulmuş, kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığı yapılmış, alkollü içecek satışı ve kullanılmasının men edilmesi gibi birçok kurallar yürürlüğe girmiştir. Ayrıca bu kurallara karşı gelen ya da uymayan kişiler ya çok ağır bir biçimde cezalandırılıyor ya da öldürülüyordu. Tüm bunlarla birlikte İİD, 2007'de terör eylemlerinde patlayıcı yüklü araçlar ve canlı bombalar kullanarak faaliyetlerini arttırmıştı (Gürler & Özdemir, 2014a, s. 123-124). Sünni halkta ekonomik buhran, endişe ve bıkkınlık zirve noktalara ulaşmıştı.

Yaşanan bu olumsuz gelişmeler neticesinde, ABD 2007 yılında Irak'a olan tutumunu değiştirerek yeni bir strateji uygulama kararı almıştı. Bu strateji doğrultusunda Irak'a daha fazla askeri güç getirilmiş, sert savaş uygulamalarının yerine halka dönük yumuşak güç kurallarına geçiş yapılmıştı (Demirci, 2017, s. 2). Sünni yerlerde aşiretler vasıtasıyla bir takım direniş grupları kurularak "Sahva" (uyanış) Konseyi kurulmaya ve direnişi zayıflatmaya çalışılmıştır (Yılmaz, t.y.). Atılan adım sayesinde hemen hemen Irak İslam Devleti ve Ensar el-İslam dışında diğer gruplar silahlarını bırakıp maaşa bağlanmış ve ABD güçleri ile beraber hareket etmeye başlamıştır (Todenhöfer, 2015, ss. 15-16).

ABD'nin bu "yeni stratejisi" Irak'taki direniş gruplarını çöktürmeyi başarmıştı. ABD bu siyaseti ile 100.000 kişilik bir silahlı kuvvet meydana getirdi ve elde edilen bu güç ile askerlerin yanında savaşta yer almaya başlamıştı (Bilgi Adamlar Kurulu Raporu, 2015, s. 18). Bu çatışmalar İİD'nin giderek güç kaybetmesine ve aynı zamanda militan sayısının azalmasına sebep olmuştu. İİD'nin 15.000 kişiye yaklaştığı düşünülen savaşçı sayısının, 2011 yılında

1.000 kişiye kadar düştüğü iddia ediliyordu. Militan sayısının düşüşüyle saldırı sayısında da doğru orantılı olarak azalma yaşanmıştı. Örneğin 2006'da 34.000'den fazla insan ölümlerine, 2011 yılında bu sayı 2700'e kadar gerileme göstermişti (Gürler & Özdemir, 2014b, s. 2). Fakat 2011'den sonra Irak'ta meydana gelen gelişmeler IEK'nin yeniden canlanmasına imkân sağlamıştır.

2.5. Irak İslam Devleti'nin Yeniden Canlanması

2010 yılında Irak güvenlik kuvvetlerinin ABD destekli operasyonu neticesinde el-Mısri ve İİD başı Ebu Ömer el-Bağdadi Selahaddin şehrinde öldürülmüştür. Bu olaydan sonra İİD'nin liderlik ekibinde yeniden bir değişiklik olmuş ve örgütün başına Ebu Bekir el-Bağdadi getirilmiştir (Hashim, 2014, s. 7). Ebu Bekir el-Bağdadi'nin liderliğe getirilmesinin ardından örgütün Irak ve çevresinde etkinliği artmıştır.

Hitabet gücü yüksek olan Bağdadi'nin karizması ve yoğun şiddet içerikli yöntemlere başvurma, cihatçı militanların Bağdadi'ye ve örgütüne olan bağlılıklarını ve gücünü arttıran önemli unsurlar olmuştur. Bunlarla birlikte bölgede meydana gelen önemli değişiklikler de örgütün gücünün artmasında neden olmuştur. Bu gelişmeler ise Irak'tan ABD'nin çekilmesinden sonra tekrar baş gösteren Sünni direniş ve Suriye'de iç savaşın çıkmasıdır (Lewis, 2013, s. 9-10).

2011 yılında ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle ortaya çıkan güç boşluğunu tamamlamaya çalışan Irak Başbakanı Maliki, Şii egemenliğini kuvvetlendirdi ve çok sayıda üst düzey Sünni siyasetçiyi hükümetten dışlamaya hatta çeşitli gerekçelerle tutuklamaya başlamıştı. Özellikle ABD'nin Sünni kesimle kurduğu Sahva Konseyinden yardımlarını esirgemeye başlamıştı (Lister, 2014, s. 10-11). Bu durumu fırsata çeviren Ebu Bekir el Bağdadi örgütü geliştirerek eylemlerine ivme kazandırmıştır.

İİD'nin halk kesiminden yardım almaya başlamasıyla Sünni şehirlere daha sağlam yerleşme olanağı bulmuştur. Irak hükümeti bölgeye tam hâkim olamadığı için İİD ikinci doğuşunun öncesindeki zamanda elinde bulundurduğu Selahaddin, Anbar, Ninova ve Diyala gibi Sünni şehirlerde tekrar güç kazanıp taban desteğini almayı başarmıştır (Çiftçi, 2017, s. 51).

2.6. Duvarları Yıkma Harekâtı

Temmuz 2012'de Bağdadi, "cihadi besleyen" ve "mücahitlere evlerini açan" aşiretlerin önde gelenlerine övgüler yağdırdığı bir konuşmasında, söylediklerinde hiçbir tedirginlik duymadan "Duvarları Yıkma" (Breaking the Walls) olarak adlandırdığı harekâtı açıklamıştı (Lister, 2014, s. 11). Jessica D. Lewis (2013, s. 7)'e göre bu harekât iki temele dayanıyordu. İlki; bombalı araçlarla veya canlı bombalarla eş zamanlı hareket ederek bombaların infilak ettirilmesi, ikincisi ise; cezaevlerine baskınlar gerçekleştirerek hükümlülerin kaçırılmalarına yardımcı olmaktır.

Harekât ilanı ile iki gün gibi kısa bir süre içerisinde 100'den fazla can kaybı ile neticelenen bombalı eylemler uygulanmıştır (Çiftçi, 2017, s. 51). Lewis, İİD'nin hayata geçirdiği saldırıları farklı gruplara ayırmıştır. Bu ayrıma göre, hafif silahlarla gerçekleştirilen eylemler, roketatar ve havan topu ile uygulanan saldırılar, el yapımı patlayıcılarla düzenlenen girişimler, intihar eylemcilerinin kendilerini patlatması, bombalı araçların uzaktan infilak ettirilmesi ve yine bomba yüklü araçlarla gerçekleştirilen intihar eylemleri örgütün temel saldırı çeşitlerini oluşturuyordu (Lewis, 2013, s. 11-12). Bu eylemlerden en ölümcül ve en etkili olanı kuşkusuz bomba yüklü araçlarla gerçekleştirilenlerdi. Ayrıca öncelikli olarak Irak güvenlik güçleri ve siyasetçi-

lerini hedef alan bu saldırılar İİD'nin imzası haline gelmişti (Lewis, 2013, s. 7). 2011 ve 2012 yılları arasında ABD hükümetine göre, Irak'ta intihar bombalamaları sayısı ayda beş-on civarındayken, Bağdadi'nin başlatmış olduğu Duvarları Yıkma harekâtı ile son üç ayda yaklaşık otuz bombalamaya ulaşmıştı.

Duvarları Yıkma operasyonunun diğer planı açısından gerçekleştirilen çok sayıda hapishane baskını ile deneyimli savaşçı mahkûmların İİD taraflarına katılmaları sağlanmış ve bu harekâtlar örgütün gücünü arttırmasında temel unsur olmuştur. Örneğin, Eylül 2012'de Tikrit'teki Taşfırat Hapishanesinde gerçekleştirilen saldırıda, yaklaşık yüz mahkûm kaçırılmış (Weiss & Hassan, 2016, ss. 110-111), 21 Temmuz 2013'te gerçekleştirilen en kapsamlı ve sonuncu olan baskın Ebu Garip ve Tacî hapishanesine yapılmıştır (Cockburn, 2014, s. 74). Ebu Garib'e yapılan baskın esnasında 10 küsur bombalı araç infilak ettirilmiş, 100'den fazla roketatar ve havan topu ile hapishane kuşatılmış ve intihar bombacıları da devreye girerek acımasız bir saldırı gerçekleştirilmiştir. El-Kaide'ye yakınlığı ile bilinen kaynaklara göre, saldırıda 100'den fazla güvenlik gücünün hayatını kaybettiği iddia edilse de Irak yetkililerine göre can kaybına uğrayan güvenlik mensubu sayısı 25'tir (Gürler & Özdemir, 2014a, s. 129). Böylelikle baskın neticesinde 500'den fazla tutuklu kaçırılmış ve İİD'ye katılımlarını sağlayarak önemli ölçüde savaşçı sayısını artırmıştır (Cockburn, 2014, s. 74).

Jessica Lewis "Duvarları Yıkma" operasyonunun dört aşamalı olduğunu ifade etmiştir: İlk aşama, 2012'nin Temmuz ayında harekâtın planı ile başlamış ve 2012 Eylül'de bitmiştir. Bu aşama bombalı araçların eş zamanlı olarak ülke çapında patlatılması ile çeşitli cezaevi baskınları, İİD'nin askeri güç ve yeteneklerini kanıtama aşamasıdır. İlk seferde dört hapishaneye saldırılmıştı. İkinci aşama, hapishane saldırıları ile kaçırılan tutukluların İİD'ye katılmalarını sağlamak amacıyla stratejik bir ara verme sürecinden sonra Kasım 2012'de saldırılarını tekrar başlatma sürecidir. Bu süreçte de bomba yüklü araç faaliyetleri ve hapishane baskınları sürdürülmüştür. Fakat bu kez, Irak sınırıyla Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin yarı-özerk bölgeleri hedef alınmıştı. Üçüncü aşamada, Irak güvenlik güçlerini hedef alan bombalı araç saldırılarının, Bağdat ve civarında yer alan bölgeye dönüşü yer alıyordu. Dördüncü ve son aşamada ise örgütün etkinliği çitanın son noktasına ulaşmıştı. Bu aşamada bombalı saldırıların sayısında dört kat artış yaşanmış ve çoğunlukla Şiiler hedef alınmıştı. 2013 yılının Mayıs ayı ile beraber Irak'ta şiddet doruğa ulaşmış ve son beş yılın en kanlı ayları yaşanmıştır (Çiftçi, 2017, s. 51). Duvarları Yıkma operasyonu 21 Temmuz 2013'te, yukarıda da sözü geçen Ebu Garip Hapishanesindeki baskın ile son bulmuştur (Lewis, 2013, s. 7).

Bağdadi'nin Duvarları Yıkma operasyonu başarılı bir şekilde sonuçlandı. Böylelikle örgüt bütün dünyaya adını duyurarak hapishaneden kaçırdıkları militanları da kendi bünyelerine katarak gücünü zirveye çıkarmıştı. Hızla gelişen ve etkinliğini arttıran İİD, Suriye'deki iç savaşın oluşturduğu kargaşayı iyi bir biçimde değerlendirerek Suriye topraklarına doğru ilerleyerek yayıldı ve İŞİD adını almış oldu (Yılmaz, t.y.).

2.7. Suriye İç Savaşı ve Irak Şam İslam Devleti'nin El Kaide ile Yol Ayrımı

17 Aralık 2010'da Tunus'ta baş gösteren, Mısır'da Tahrir Meydanı'nda devam eden Arap Baharı, kısa bir süre zarfı içerisinde pekçok ülkeye sıçramış ve Mübarek, Kaddafi gibi birçok otoriter liderin görevlerinden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Arap Baharı'nın Suriye'deki etkileri ise 2011'de hissedilmeye başlamıştı. 15 Mart 2011'de başlayan başkaldırıları, Nisan ayında ülke geneline yayılmıştır (Bozan, 2016, s. 10). Suriye iç savaşı İİD için de büyük bir

avantaj sağlamıştır (Yılmaz, t.y.). Örgüt için bu iç savaş, Irak'ta kurmayı amaçladığı İslam Devleti'nin Suriye'yi de kapsamı açısından büyük bir şans yaratmıştı (Cülük, 2015).

Suriye'de Beşar el Esad'a karşı isyanlar başlayınca Ebu Bekir el Bağdadi, örgütün Musul yetkilisi Ebu Muhammed el Colani'yle beraber 8 kişiyi 2011'in Temmuz-Ağustos ayları arasında İİD'in cephe kolunu örgütlemeleri maksadıyla Suriye'ye yolladı. Bu kişiler Suriye'ye Haseke civarından giriş yaptıktan sonra Nusra Cephesi'nin (Cephet en-Nusra) kurulmasını organize etmişlerdi (Taştekin, 2016, s. 172). Henüz örgüt resmi olarak kuruluşunu açıklamadan, Colani'nin adamları 2011 yılının sonlarında Şam'da bombalı araçlarla birçok saldırı gerçekleştirdi. 2011 Kasım'dan 2012 Aralık'a kadar geçen sürede Suriye'de 600'den fazla eylem gerçekleştirilirken bunlardan 40'ı intihar saldırısıydı (Saymaz, 2017, s. 51). Cihadi Selefilere Suriye'deki krizin ilk zamanlarında orada bulunmalarına rağmen Nusra Cephesi ancak 24 Ocak 2012'de resmi olarak ilan edilebilmişti.

Nusra Cephesi kısa süre zarfında büyük çaplı eylemler gerçekleştirerek Suriye rejimine karşı ciddi bir direniş göstermiştir (Demirci, 2017, s. 3). Bu örgüt, 4 Mart 2013'te Suriye'nin yer altı rezervleri açısından zengin olan şehri, Rakka'yı, kontrol altına almıştır (Boz, 2014, s. 16). Bir süre sonra muhalif güçlerin en kudretli gruplarından biri konumuna gelmiş, çok sayıda yabancı savaşçıyı bünyesine kazandırmış ve güçlü ekonomik desteği sağlamayı başarmıştır. Saldırılarda Suriye rejiminin bıraktığı pek çok silah ve cephane ile daha da güçlenerek sadece Suriye'de değil dünyaya ismini duyurarak büyük bir üne kavuşmuştur (Dursunoğlu, 2014).

Suriye'ye akın gerçekleştiren yabancı savaşçılarla gelişen Nusra Cephesi ile Irak'taki İİD arasında ideolojik ve taktiksel ayrılıklar yaşanmaya başlanmıştı (Friedland, 2015, s.10). Nusra, yabancı militanları kendi yanlarına çekmeyi başarsa da etkinliğini Suriye ile sınırlayıp bu bölgedeki diğer örgütlerle işbirliği eğilimini koruyordu. İİD ise Sünni kesim üzerinden ideolojik keskinliğini sürdürerek Nusra'nın esnek duruşundan rahatsız olmuştu (Taştekin, 2016, s. 179). Sonunda, Bağdadi Nisan 2013'de vermiş olduğu bir mesajda; İİD'nin, Suriye El-Kaidesi olan Nusra Cephesi ile aynı uğurda savaşığı için bir araya gelerek örgütün ismini "Irak-Şam İslam Devleti" (İŞİD) olarak değiştirildiğini ilan etmiştir (Lister, 2014, s. 13). İŞİD bu ilan ile Nusret Cephesi'nin, İŞİD adına Suriye'de İslami bir devlet kurmak adına savaşan uzantıları olduğunu ifade ederek etkin olduğu alanlara Suriye'yi de dâhil etmeyi ve eylemlerini her iki ülkeye de yaymayı amaçlamıştır (Friedland, 2015, s. 11). Ancak El-Kaide'nin merkezi lideri Eymen ez-Zevahiri bu karara tepki göstermiş ve bu değişikliği kabul etmemiştir. Bağdadi'nin duyurusundan sonra Nusra Cephesi lideri Colani'ni, Nusret Cephesi'nin Eymen ez-Zevahiri'ye bağlılığını açıklayarak Irak İslam Devleti'ne saygı duymanın yanı sıra Bağdadi'nin ilanı ile ilgili kendilerinin haberi olmadığını ifade ettiği bir ses kaydı yayınlamıştır (Todenhöfer, 2015, s. 20).

İŞİD ile el-Nusra Cephesi arasındaki gerginliğe çözüm bulmak için El Kaide'nin merkez teşkilatı ile ez-Zevahiri bu konuya el atmıştır (Okumuş, 2014, s. 122). Çıkan kararda "İŞİD'in Irak'ta, el-Nusra Cephesi'nin Suriye'de faaliyetlerine devam etmesi, her iki liderin bir yıl süre ile grupları başında kalmaya devam etmesi, bir yıl sonra Şura'nın tekrar toplanarak durumu değerlendireceği" belirtilmiştir. Ayrıca bu iki örgütün birbirleri arasında desteğin sürdürülmesi istenmiş ve Ahrar el-Şam'ın kurucularından Ebu Mus'ab es-Suri aralarındaki sorunları çözüme kavuşturmak için arabulucu olarak yetkilendirilmiştir (Dursunoğlu, 2014). Ancak 14 Haziran 2013'te el Bağdadi, Zevahiri'nin teklifini ve arabuluculuğunu kabul etmeyerek kararından vazgeçmeyeceğini açıklamıştı. Nihayetinde anlaşma ortamını yakalayamayan Zevahiri, 2 Şubat 2014'te İŞİD'le tüm bağlarını kopartmıştı (Rumman, 2014). Zevahiri, İŞİD'in artık el-Kaide ile herhangi bir bağlantısı olmadığı açıklamasını yaparak, İŞİD ile tüm bağlarının koparıldığını ve İŞİD'in eylemlerinden sorumlu olmadığını ifade etmiştir (Boz, 2014, s. 5). Açıklamada, "İŞİD'in kuruluşundan El-Kaide'nin haberdar edilmediği ve El-Kaide'ye danışılmadığı, eylem-

lerinde merkezden emir ya da tavsiye beklemeden hareket ettiği, merkezin bundan hoşnutsuzluğunu da önceden dile getirdiği ve dolayısıyla artık El Kaide ile İŞİD'in hiçbir bağı olmadığı" gibi sert ifadeler yer almaktaydı (Gürler & Özdemir, 2014b, s. 6). İŞİD'in sözcüsü el Adnani'nin 11 Mayıs 2014'te Zevahiri'ye verdiği cevapta, iki örgüt arasındaki farklılığı bir kez daha vurgulayarak: "Devlet, El Kaide'nin bir alt kolu değil, asla da olmadı. İslam Devleti'nin topraklarına ayak bastırıldığınızda yapacağınız şey ona biat etmenizdir. Bir emirlik ya da devletin bir örgüte biat etmesi doğru değildir" ifadelerini kullanmıştı (Taştekin, 2016, s. 183).

Bu açıklamaların kopma noktasına kadar gelmesi ise sahada yaşanan çatışmalarda gerçekleşmişti. Kendileri gibi olmayanları kafir kabul eden İŞİD, Nusra ile kopma sonrası Bağdadi'ye biat etmeyen bütün örgütleri tasfiye etmeye başlamıştı. Bağdadi, Nusra'yı feshettiğini ilan ederek militanlarının Nusra'yı terk etmesi ve İŞİD'e tabii olunması yönünde emir vermişti. El Nusra'dan ayrılanlarla birlikte on binlerce savaşıyı barındıran İŞİD, silahını Nusra'nın lideri Colani'ye doğrultmuştu (Cülük, 2015). The Soufan Group'un "Suriye'deki Yabancı Savaşçılar" konulu raporuna göre; İŞİD'in ilanından sonra Nusra Cephe'sinin %60 - %70'i ve Ahrar el Şam'ın %30-%40'ına⁴ denk gelen çok sayıda militanı İŞİD bünyesine katılmıştı (Ebrari, 2014, s. 18).

İŞİD, Rakka'yı El Nusra'nın elinden alıp "Irak Şam İslam Devleti Rakka Vilayeti" tabelasını asmıştı. Hemen ardından Haseke, Deyrizor ve 2014'te kuzeybatıda yer alan Kobani'nin bir kısmını işgal etmişti. Böylelikle Suriye-Irak sınırları ile özellikle petrol yataklarının mevcut olduğu bölgelere hâkim olmuştur (Saymaz, 2017, s. 52). İŞİD, bu bölgelerden sağladığı mali kaynak, silah⁵, mühimmat ve savaşçılarla⁶ güçlenmişti (Acun, 2014, s. 5). Örgüt elde ettiği bu güç ile Irak'ta ciddi boyutta operasyonlar gerçekleştirmeye başlamıştı.

2.8. Rakka'dan Musul'a İslam Devleti (2014 Yılı'nın Fenomeni)

İslam Devleti kurma amacını hayata geçirmek isteyen İŞİD'e, bu süre zarfında bölgede yaşanan iç karışıklıklar çokça fırsat yaratmıştı. Özellikle İŞİD'in Suriye ve Irak'ta saldırı düzenlediği alanlara bakıldığında, Irak'ın Batısı ile Suriye'nin Doğusu arasındaki bölgede bir devlet kurmak amacı net bir biçimde anlaşılmakta idi. Irak ve Suriye'de ortaya çıkan güç boşluklarına ek olarak liderlerin otorite gücünü koruyamaması ve devlet hakimiyetini yıpratması bölgede İŞİD'e otoriteyi ele geçirme imkanı yaratmıştır (Gürler & Özdemir, 2014a,

⁴ CNN'nin 2014'te yayınlanan haberinde, Amerika görevlilerine göre İŞİD'in Irak ve Suriye'de 20.000 ile 31.500 civarında militanı bulunduğu ifade edilmekteydi. Bu bilgi ve daha fazlası için bakınız: Karadsheh, J. Sciutto, J. & Smith, L. (2014, September). How foreign fighters are swelling ISIS ranks in startling numbers. *CNN*.<https://edition.cnn.com/2014/09/12/world/meast/isis-numbers/index.html> (Erişim tarihi: 18.4.2018).

⁵ İŞİD'in o süreçte elinde bulundurduğu silahlar arasında, "tanklar (tahminen 30 adet T-55, 5-10 adet T-72), çekili toplar (yaklaşık 20 km menzilli), BM-21 çok namlulu roketatar sistemleri, omuzdan atılan hava savunma füzeleri (SA-7 ve Stinger), anti-tank silahları (HJ-8 ve Spigot), zırhlı personel taşıyıcılar ve diğer hafif silahlar (M-16 vb.)" yer alıyordu. Örgütün elindeki bu silah ve cephaneyi temin etmekte faydalandı en büyük kaynağı, Irak ve kısmen de olsa Suriye ordusundan elde edilenlerden oluşturmaktaydı. Ayrıca Irak ve Suriye'deki istikrarsız yapının uygun zemini hazırladığı silah kaçakçılığı, örgütün bu bağlamdaki gereksinimlerini karşılayacak düzeydeydi (Aktaran Erdoğan & Deligöz, 2015, s. 14).

⁶ BM Güvenlik Konseyi'nin 2014'teki raporuna göre, Irak ve Suriye'de radikal örgütlerin (İŞİD, el Nusra gibi) bünyelerinde 80'den fazla ülkeden 15 bin yabancı militan mevcuttu. Yabancı savaşçıların % 60-70'i Orta Doğu ülkelerinden, %20-25'i ise Batı ülkelerinden gelmişti. Böylelikle İŞİD, 2014'te, aralarında dünyanın 80'den fazla ülkesinden gelen yabancı savaşçıların da dâhil olduğu binlerce savaşçısı ile el Kaide'nin önüne geçerek "dünyanın en tehlikeli cihatçı örgütü" durumuna gelmişti. Bakınız: Kap, D. (2015). AB ve Türkiye'nin İŞİD ve Yabancı Savaşçılara Mücadele Politikası. *İktisadi Kalkınma Vakfı*, (108), s.4.

s. 148). Irak İslam Devleti'nin Irak Şam İslam Devleti'ne dönüşmesinden sonra Bağdadi, Irak'taki görülen bu güç boşluğu istismar ederek Irak'ta etkisini daha da hissettirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla 2014 yılının ilk aylarıyla beraber saldırılarını arttırmaya başlamıştı (Yavuz, 2014). Anbar bölgesindeki çatışmalarda örgüt, Felluce ve Ramadi'nin bir bölümünü kontrol altına almıştı. Ayrıca IŞİD'in Bağdat'a çok yakın olan Felluce'de de hüküm sürmesi diğer Sünni şehirlere, Selahaddin, Ninova ve Diyala'ya, yönelik eylemlerinin şiddetlendirmesini de beraberinde getirmişti (Gürler & Özdemir, 2014b, s.7). Böylelikle örgüt, merkezdeki devlet kurumlarından Irak bayraklarını çıkartarak örgütün bayraklarını astırmıştır.

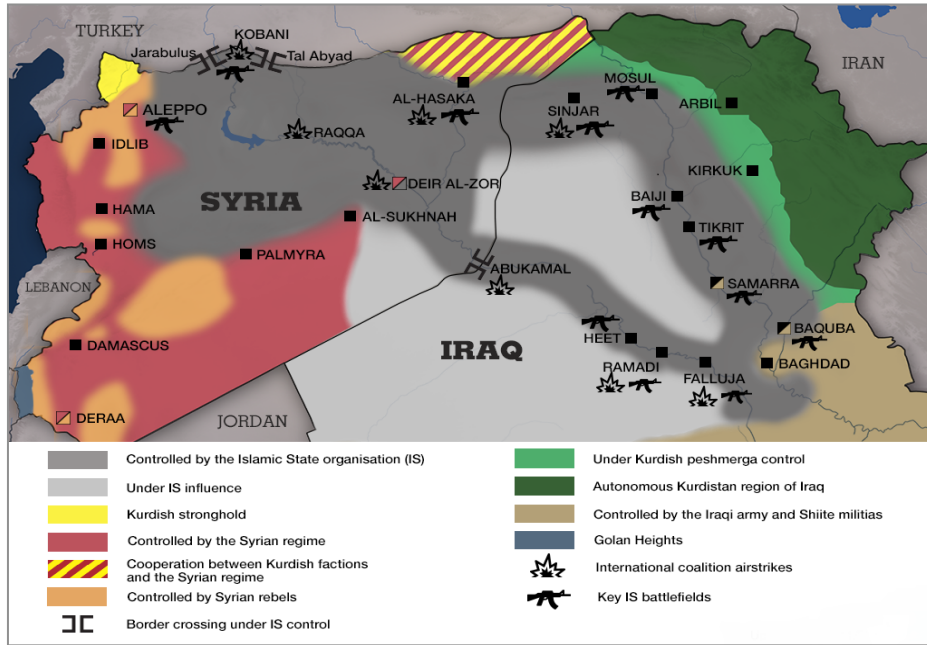
Irak merkezi güçlerinin bölgeyi bombalaması neticesinde Felluce ve civarında yoğun göç dalgası başlamıştı. IŞİD, Haziran ayı başlarında Samarra'ya saldırarak şehrin büyük kısmını işgal etmişti (Durukan, 2014). Bu şekilde IŞİD, Haziran 2014'ten itibaren şaşırtıcı bir şekilde sınırlarını genişleterek neredeyse hiç savaş yapmadan Irak'ın Sünni Arap bölgelerinin dörtte üçünü hâkimiyeti altına almıştı.

IŞİD, Suriye'nin Rakka şehriden eski işbirlikçilerini kovup burada emirliğini sağladıktan sonra en tesirli hareketini 10 Haziran 2014'te Irak'ın ikinci en büyük kenti olan, nüfusu iki milyonu geçen Musul'u ele geçirerek yapmıştı (Luizard, 2015, ss. 19-20). Irak ordusu, federal ve yerel polis dâhil kâğıt üzerinde 60 bin kişi gücündeki bir kuvvete karşı, 500 araçlık bir konvoyla yaklaşık 2 bin militanın Musul'a girerek kenti düşürmesi tüm dünyayı şaşırttı.⁷ Bölgede stratejik geçiş noktaları, ticaret yolları, su ve petrol kaynakları üzerinde bir kent olması nedeniyle Musul, IŞİD'in gücünü ve etkisini birkaç kat artırdı. IŞİD Haziran 2014'te 1 ay içerisinde Irak'ta geniş bir alana hükmetmeye başlamıştır (Cockburn, 2014, ss. 11-12).

Bu gelişmeler sonrasında, 29 Haziran 2014'te, Irak Şam İslam Devleti ve onun lideri Ebu Bekir el Bağdadi, Musul'da bulunan Nuri Camisinde (Selahaddin Eyyubi ikinci Haçlı Seferine katılmadan önce bu camide vaaz vermişti) bir Cuma hutbesinde hilafeti ve İslam Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Weiss & Hassan, 2016, s. 18). Bu yaşananların ardından örgütün adı Irak Şam İslam Devleti'nden İslam Devleti'ne (İİD) dönüştürülmüştür.⁸ Ebu Bekir el Bağdadi halife ve müminlerin emiri ilan edilmiştir.

⁷ IŞİD'in Musul'u ele geçirmesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti için bir krize neden olmuştu. Musul'un işgali esnasında IŞİD, T.C. Musul Başkonsolosluğu'ndaki başkonsolos ve konsolosluk görevlilerinin aileleri de dâhil olmakla birlikte 49 Türk vatandaşı ile 32 Türk kökenli tır şoförünü de rehin almıştır. Türk rehinelere ancak 20 Eylül 2014'te özgürlüklerine kavuşmuştur. Bakınız: Yeginsu, C. (2014, June). Militants Storm Turkish Consulate in Iraqi City, Taking 49 People as Hostages. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2014/06/12/world/middleeast/militants-seize-turkish-consulate-staff-in-mosul.html> (Erişim tarihi: 29.04.2018).

⁸ Tekrar hatırlatmak gerekirse, örgütün en yaygın kullanılan ismi günümüzde IŞİD olması sebebiyle bu çalışmanın dördüncü bölümünde de İslam Devleti (İD) ifadesi yerine IŞİD ismi kullanılmaya devam edilecektir.

Şekil 1. İŞİD'in 2014 Yılında Irak ve Suriye'de Etkili Olduğu Bölgeler Kaynak (France 24, 2014).

Halife Bağdadi İslam Devletinin ilan edilmesinden sonra, İŞİD'in dönemsel hedeflerini üç halkada belirlemiştir: Kısa vadede: İŞİD'in kontrol ettiği bölgelerde varlığını sağlamlaştırarak ve yeni bölgeler ele geçirmek olmuştur. Bunun için Sünni ve Şii arasında çatışma ortamı yaratarak Şii sivilleri nerede ve ne zaman olursa katletmektir. Şiilere uygulanan bu şiddet ile Sünnilerin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Orta vadede: Irak ve Suriye'de varlığını sağlamlaştırmak olmuştur. Uzun vadede: Komşu Sünni devletleri ele geçirecek genişlemeye hedeflemiştir (Friedland, 2015, s.15).

Halifelik'in ilanından bir gün sonra İŞİD, "Sınırları Kaldırmak" adlı yeni operasyonu ile Suriye-Irak sınır kapısını yok etmişti. Irak-Suriye sınırında Yarubiye/Til Koçer kapısının yıkılması, örgüt için "Sykes-Picot⁹ Anlaşması'nın" sona ermesi anlamını taşıyordu (Luizard, 2015, s.29). İŞİD, yayınladığı bir videoda Sykes-Picot Anlaşması ile sömürü ülkelerinin belirlediği Irak ve Suriye'yi ayıran sınırları "görünmez sınırlar" olarak ifade etmiş ve İslam Devle-

⁹ Sykes Picot Anlaşması: I.Dünya Savaşı sırasında, 1916'da Kut'ül Ammare Kuşatması sonrasında, İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı'nın 6. Ordusu karşısında bozguna uğramasından 17 gün sonra, İngiltere ve Fransa arasında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarının paylaşılmasını öngören Rusya'nın onayıyla imzalanan gizli anlaşma. Buna göre, Rusya'ya, Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı; Fransa'ya, Doğu Akdeniz Bölgesi, Adana, Antep Urfa, Mardin, Diyarbakır, Musul ile Suriye kıyıları; İngiltere'ye Hayfa ve Akka limanları, Bağdat ile Basra ve Güney Mezopotamya verilecektir. Fransa ile İngiltere'nin elde ettiği topraklarda Arap devleti kurulacaktır. 1917'deki Rus devriminden sonra Rusya anlaşmadan vazgeçmiş, Lenin gizli olan bu anlaşmayı dünya kamuoyuna açıklamıştır (Weiss & Hassan, 2016, s. 176). Ayrıca anlaşmayla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Luizard, P.J. (2015). *İŞİD Tuzağı*. (Y.Charles, Çev.) İstanbul: İletişim.

ti'ni ilan ederek bu sınırları yıktığını duyurmuş, akabinde de Ürdün ve Lübnan devletlerini de İslam Devleti'nin sınırlarına katılmasını amaçladığını ilan etmiştir (Belfast Telegraph, 2014). Çünkü Bağdadi'ye göre, Halifelik otoritesinin İslam Devleti bölgesine adım atması ile beraber bölgede mevcut olan tüm grup ve devletlerin yasallığı sona ermiştir ve böylelikle Bağdadi'nin hedefinde olan ülkeleri de İslam Devleti'ne dâhil olmaları gerektiğini söylemiştir.

Anlatıldığı üzere IŞİD'in 2011'e değin her ne kadar bölgenin istikrar şartlarına göre gücü ve toprak kazanım koşulları değişmiş olsa da, örgüt 2011-2014 yılları dâhilinde hızlı bir yayılma ve gelişme kat ederek hem Irak hem de Suriye'de paralel olarak önemli bir genişleme kaydetti. IŞİD Irak'ta sadece Sünni kesimin yoğunlaştığı bölgeleri işgal etmekle yetinmiyor, aynı zamanda Irak'ın başkenti Bağdat'ı da işgal edeceği yönünde tehditlerde bulunuyordu. Örgüt 2014'te bölgede İslam Devleti'ni ilan ederek sadece tehdit ettiği Ortadoğu'daki Müslüman olmayan (IŞİD'e göre) devletleri değil ayrıca tüm dünyaya da tehlike arz ediyordu. Özellikle 2014'ün sonlarında IŞİD savaşçı sayısı, mali zenginliği ve toprak hâkimiyeti açısından dünyanın en güçlü terör örgütü konumuna yükselmeyi başarmıştı.

3. Devletlerin IŞİD ile Mücadele Stratejisi

IŞİD'in lideri Ebu Bekir el Bağdadi, 29 Haziran 2014'te Musul'da hilafeti ve İslam Devleti'ni kurulduğunu ilan etmiştir. IŞİD'in hilafeti ilan etmesine kadar geçen sürede işgal ettiği coğrafi bölgeler, Irak'ın 1/3'ü ve Suriye'nin 1/3'ü kapsamaktaydı. IŞİD üyelerinin sayısı da sürekli yabancı savaşçıların hicretinden, aşiretlerin ve diğer grupların halifeye biat etmelerinden dolayı güç geçtikçe artmaktaydı. Petrol ve diğer kaynakların gelirlerinden dolayı da IŞİD kendi sınırlarını daha da genişletiyordu.

Bu örgütün yayılma politikasının tehlikeleri, 2014 yılında ABD liderliğinde birçok dünya ülkesinin birleşip uluslararası bir ittifak kurmalarını beraberinde getirdi. Bu ittifakın oluşturulmasının amacı da IŞİD'i kırılgan bir hale getirip yok etmek için güçlü bir strateji oluşturmaktır. Bu ittifakta göze çarpan önemli bir nokta da bazı Arap ve İslami devletlerin bu ittifak içinde yer almaları idi. Çünkü onların ittifak içinde yer almaları bu mücadelenin Batı ile İslam dünyası ya da Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında yaşanan bir savaş olmadığını göstermek açısından önem arz ediyordu.

IŞİD tarafından uygulanan şiddet, öldürme, sivil halkın cezalandırılması, kadın ve çocukların köleleştirilmesi gibi birçok suç, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) iki önemli karar almasına neden olmuştur. Bunlardan ilki 2170 karardı (Security Council Report, 2014). Bu karar: insan haklarını ihlal ettiği ve savaşın devam ettiği bölgelere yapılan insani yardımlara engel olmak gibi durumlardan dolayı örgüte karşı serzenişte bulunmak. Aynı zamanda, örgüt elemanlarına seyahat yasağı getirilmesi de bu kararın içinde yer almaktaydı. Ayrıca bu kararlar IŞİD için yapılan mühimmat ve silah yardımlarına abluka koyuldu. İkincisi ise 2178 karardır (Security Council Report, 2014). Bu kararlar Güvenlik Kurulu kendisine üye ülkelerden, genel olarak bölgedeki bütün terör örgütlerine ve özellikle IŞİD'e karşı sıkı tedbir almalarını talep etti. Bu tedbirlerden biri de üye ülkelerden örgüte katılım amacıyla kaçanları engellemektir.

Uluslararası Güvenlik Kurulu tarafından bu iki kararın çıkarılması, ABD için özel bir önem arz ediyordu. Çünkü bu kararlar ABD'nin IŞİD'e karşı çıkmak ve çok sayıda devletin katıldığı geniş çaplı bir ittifakın kurulması için uluslararası bir meşruiyet veriyordu. Bu kararların hemen ardından da ABD'nin o dönemdeki başkanı Obama, ülkesinin IŞİD'e karşı olan stratejisini açıkladı.

11 Eylül 2014'te ABD Başkanı Barack Obama, İŞİD'le mücadeleye yönelik dört boyutlu bir strateji belirtmiş, dört boyutta atılacak adımların tek hedefinin İŞİD'i önce gücünü kırmak, daha sonra tamamen etkisiz duruma getirmek olduğunu açıklamıştır. Obama'nın İŞİD'le mücadele tutumundaki boyutlar (Miller, 2014):

- *Birinci boyut: İŞİD'e karşı sistematik hava saldırıları.*
- *İkinci boyut: Sahada teröristlerle mücadele eden güçlere destek.*
- *Üçüncü boyut: İŞİD'e karşı ekonomik tedbirler, istihbarat paylaşımı ve yabancı savaşçıların katılımının engellenmesi.*
- *Dördüncü boyut: İŞİD'in tehdit ettiği Müslümanlara ve Hıristiyan azınlıklara insani yardım sağlanması.*

Obama 11 Eylül 2014'te İŞİD'e yönelik uluslararası birliğin kurulduğunu ilan ederken Aralık 2014'te Brüksel'deki zirvede koalisyona dâhil olan ülke sayısı kâğıt üzerinde 66'ya ulaşmıştı. Askeri harekâtlara katılan ülkeler Fransa, Britanya, Hollanda, Avustralya, Kanada, Ürdün, Fas, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile sınırlı kalmıştır. Çoğunun desteği insani yardım ve İŞİD'e karşı tedbir almaktan ibaretti (Taştekin, 2016, s. 30).

Brüksel şehrinde, aynı toplantıda, müttefik olan ülkeler kendilerini 5 görev hattında organize etme hususunda uzlaşmaya vardılar (Kathleen, 2016, ss.1-2):

1. ABD ve Irak tarafından denetlenerek gözetimi yapılacak askeri eğitim ve askeri yapılanma içine girip planlanacak hamlelere destek olmak.
2. Türkiye ve Hollanda gözetiminde gerçekleşen yabancı savaşçıların İŞİD'e katılmalarını engellemek.
3. İtalya, Suudi Arabistan ve ABD sorumluluğunda örgütün gelir kaynaklarının kurutulması.
4. Almanya ve Birleşik Arap Emirlikleri sorumluluğuna giren insani krize yönelik çözümler üretmek ve insani yardımları organize etmek.
5. İngiltere, ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından örgütün kendisi üzerinde araştırma yapmak.

ABD, doğrudan kara kuvvetlerini göndererek örgütle karşılaşmak istemiyordu. 2011 yılında Irak'tan güçlerini geri çeken ABD, aradan geçen beş yılın sonra yeniden bu topraklara ayak basmak istemiyordu (Bingöl ve diğerleri, 2014, s. 14). Bundan dolayı ABD'nin o zamanki başkanı olan Obama, İŞİD'e karşı, Irak Kara Kuvvetlerine havadan yardım edeceklerini bildirdi. Obama, "İŞİD ile mücadelede Amerikan kara güçlerinin muharip bir görevi olmaya çağını ve Irak'ta yeni bir kara savaşına girmeyeceklerini vurgulamıştır. Bununla beraber Irak ordusu ve Peşmerge'ye eğitim, istihbarat ve malzeme desteği vereceklerini ve bunların organize edilmesi amacıyla Amerikalı askeri danışmanların Irak'ta görev yapacaklarını" belirtmiştir. Irak'ın yanı sıra Suriye'deki İŞİD faaliyetleriyle mücadele için Esad rejimini muhatap almayacaklarını belirten Obama, bunun yerine Suriye muhalefetine askeri yardımda bulunacaklarını açıklamış ve Kongre'yi bu kararına destek vermeye çağırmıştır (Pirinççi, 2014, s.12).

Örgütün yayılmasını engelleme ve örgütün yok edilmesi amacıyla kara kuvvetlerinin kullanılması gerektiği konusunda sadece ABD değil, aynı zamanda uluslararası ittifakın içindeki bütün ülkeler de aynı düşüncede paylaşarak hava saldırısının tek çözüm olmadığı konusunda

fikir birliğine varmışlardır. Kara kuvvetleri de Irak ordusu ile Irak ve Suriye’de ABD’nin müttefiki olan Kürt’lerden ibaretti.

Uluslararası ittifakın dışında olmasına rağmen İran da bu örgüte karşı savaşıyordu (Pirinççi, 2014, s.18). İran güçleri Irak ordusu ve Şii milislerle omuz omuza IŞİD’e karşı mücadelede bulunduğu bilinmektedir (Erkmen, 2017). Ayrıca Irak merkezi hükümeti, ABD ve İran arasında birleştirici noktayken Suriye’nin durumu konusunda anlaşmazlığa düşüyorlardı. Çünkü ABD şu ana kadar Esat rejiminin kalmaması konusunda ısrarına devam etmektedir. İran ise tam tersine Esat rejiminin kalması için bütün imkânlarını seferber etmektedir.

ABD tarafından liderliği yapılan bu uluslararası ittifakın dışında Rusya da kendisi de dâhil olmak üzere İran, Irak ve Suriye’den oluşan dörtlü bir ittifak oluşturdu (BBC, 2015). Rusya’nın Irak’taki mücadeleye katılımı sadece istihbarat ve askeri bilgi alışverişi değil ayrıca Irak ordusunu da eğitiyordu. Fakat Suriye’de Suriye ordusu ile omuz omuza savaşıyordu. Bu da özellikle Suriye hükümetinin idaresi altında bulunan Lazkiye’de askeri üs kurulmasının talebinden sonra başladı (Özügürlü, 2016). Rusya bu bölgeye güçlerini yerleştirdikten sonra, IŞİD ve El-Nusra karargâhlarını ve merkezlerini bombalamaya başladı.

Genel olarak IŞİD ile mücadele stratejisi baştan itibaren temel bir mantığa dayanıyordu. IŞİD, ülkesi olan bir devlet kurmayı hedeflediği için öncelikle gelir kaynaklarının kurutulması, askeri kapasitesinin yok edilmesi, örgütün liderliği hedef alınarak yapısının çökertilmesi gerekiyordu. Böylece örgüt çevresine tehdit oluşturabilecek bir yapı olmaktan çıkarak terörle mücadele yöntemleriyle baş edilebilecek bir hale indirgenmiş olur (Erkmen, 2017). Bu mantık doğrultusunda, IŞİD’le mücadele örgütün gelir kaynaklarının kesilmesiyle başladı. Askeri kapasitesi ise 2015’lerin başından itibaren yoğun bir biçimde hedef alındı.

ABD’nin Bağdat, Erbil ve PYD’ ye, İran’ın Bağdat’a, Türkiye’nin Özgür Suriye Ordusu’na (ÖSO), Rusya’nın Şam’a sağladığı askeri yardım IŞİD’in aynı anda birçok cephede baskı altına alınmasına sebep olmuştu. Ayrıca ABD taktik ve stratejik hava operasyonlarıyla, Rusya Palmira’daki harekâtlarıyla, Türkiye Fırat Kalkanı’yla (Erkmen, 2017) IŞİD, 3 yıl öncesinde Ortadoğu’da bir iki istisna haricinde tüm devletlerin ordularını kolaylıkla bertaraf edebilecek nitelik ve niceliğe ulaşmış olmasına rağmen gerçekleştirilen bu harekâtlar neticesinde kaçınılmaz bir askeri mağlubiyet yaşamıştır.

2016 Şubat ayı itibarıyla Rus yetkililerine göre, IŞİD’in hâkimiyetindeki 209 petrol tesisi ve 2000 petrol tankı imha edilmiştir. Ayrıca Agence France-Press’in (AFP) Suriye İnsan Hakları Gözlemevi ve ISW’nin (Institute for Study of War) sayısal verilere dayandırdığı derlemeye göre Rusya’nın 30 Eylül 2016 itibarıyla bir yıllık harekâtının bilançosu şuydu: IŞİD’ten 2.746 savaşçı, İslamcı ve diğer muhalif gruplardan 2.814 militan hayatını kaybetmiştir (Taştekin, 2016, s. 338).

ABD Savunma Bakanlığı’nın ise 13 Eylül 2016’da yaptığı açıklamaya göre Koalisyon güçlerinin Irak’ta 9.805, Suriye’de 5.167 saldırı düzenlenmiştir. Toplam 14.972 saldırıdan 11.558’ini ABD, geriye kalanını da diğer koalisyon ortakları gerçekleştirmiştir. ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı’na (CENTCOM) göre 31 Mayıs 2016 tarihinden beri 1.620’si petrol tesisi olmakla beraber 26.374 hedef vurularak imha edilmiştir. Harekatların ABD hükümetine günlük maliyeti 11.7 milyon dolara ulaşıyordu (Taştekin, 2016, s. 338). Düzenlenen operasyonlar sonucunda IŞİD’in hem iktisadi hem de askeri gücüne önemli darbeler indirilmiştir.

Müttefiklerin hava harekâtları saldırısı sonucunda Peşmerge ve Irak ordusu (Şii milis güçlerinin yardımı ile) tarafından gerçekleştirilen operasyonlarla 2017’nin sonuna kadar Musul ve

Fırat¹⁰ vilayetleri İŞİD'ten tamamından temizlendi (Human Rights Watch Report, 2017). Daha sonra Irak Devleti'nin sınırları içindeki bütün bölgeler Bağdat hükümeti ve Bölge hükümetinin kontrolüne geri girdi. Tüm bu mücadelelere rağmen şu ana kadar da İŞİD'in eylemlerini tamamen sona erdirilebilmiş değil. İŞİD günümüzde de uyuyan hücreleriyle gizli bir şekilde Irak'ta terör faaliyetlerini sürdürmektedir. Irak istihbarat kurumunun bilgilerine göre, İŞİD sadece 2018'in 7. ayında Irak'ın batısı ve kuzeyinde 30'dan fazla saldırıda bulunmuştur (K24, 2018). Ayrıca örgütün bütün terör faaliyetlerinde güvenlik güçleri, ülkenin alt yapısı ve sivil halk hedef alınmaktadır.

4. Sonuç

Terör ve terörizm çağımızın en büyük sorunlarından biridir. Bu çalışma terör, terörizm, İŞİD, Irak, Suriye gibi pek çok farklı konuya odaklanarak son dönemlerde Irak'ta ortaya çıkan önemli bir terör sorununu incelemiştir.

Terör örgütlerinin devlet ya da uluslararası toplum üzerindeki yarattığı tehdit ve tehlike seviyesi, örgütün benimsediği ideolojisine bağlıdır. Bazı örgütler, kendilerini belirli bir yerel sorun ya da etnik ve kimlik sorunları ile sınırlandırmamaktadır. Hatta da tüm dünyayı kendileri açısından terörün faaliyet alanına dönüştürmek istemektedirler. Günümüzde bu örgütlerin en dikkat çeken örnekleri İŞİD ve El Kaide terör örgütleridir.

İŞİD bugün oluşan ve yeni ortaya çıkmış bir terör örgütü olmayıp kökenlerini 1980'lerdeki Sovyet-Afgan mücadelesine kadar dayandırabileceğimiz ve ilk olarak 1999'da Zerkavi tarafından İran sınırı civarlarında, Tevhid ve Cihad Örgütü olarak kurulan bir örgüttür. 2001 yılında Irak'ın kuzeyine yerleşerek ABD kuvvetlerine karşı savaşan uluslararası bir terör örgüt haline gelmiştir. Örgüt, 2004 yılında El-Kaide ile birleşerek Irak El-Kaidesi adıyla anılmaya başlamıştır. Örgütün kurucusu Zerkavi'nin ölümü ile liderlik konumuna Ebu Hamza el-Muhacir getirilmiş ancak Ekim 2006'da Irak İslam Devleti ilan edildiğinde liderlik Ebu Ömer el-Bağdadi'ye geçmiştir. 2007 yılından itibaren ABD'nin Sünni aşiretlerle beraber kurduğu Sahva Konseylerinin mücadelesi sonucunda gücünü yitirmeye başlayan İŞİD, 2010 yılında yönetim koltuğuna Ebu Bekir el-Bağdadi'yi getirerek örgütü yeniden etkin bir hale getirmiştir. ABD'nin 2011'de Irak topraklarından çekilmesiyle bölgede tekrar gücünü toparlamaya başlayan İŞİD, 8 Nisan 2013'te Irak Şam İslam Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu kararın El-Kaide tarafından kabul edilmemesi üzerine İŞİD'in El-Kaide ile olan bağlantıları kopmuştur.

Cihadi Selefi bir terör örgüt olarak İŞİD, diğer grup ve örgütlerden farklı olarak toprak kazanmayı ve devlet kurmayı kendisine hedef olarak belirlemiş ve sadece Batı ile değil özellikle Şii mezhebi ile mücadele etmeyi kendisine ilke edinmiştir. İŞİD 2011-2014 yılları arasında Irak'ın batı bölgelerinde ve Suriye'nin doğusunda geniş bir coğrafi alanı işgal edip 29 Haziran 2014'te tek başına İslam Devleti'ni kurduğunu ve hilafeti ilan etmiştir.

Hilafetin kuruluşundan sonra İŞİD'in üye sayısı; yabancı savaşçıların göçlerinden, aşiret ve diğer grupların da halifeye biat etmelerinden dolayı sürekli bir artış yaşamıştır. Petrol ve diğer kaynak gelirleri de İŞİD'e güç sağlayarak sınırlarını daha da genişletmesine olanak sağlıyordu.

¹⁰ "Fırat Vilayeti", Irak'ın batısında Anbar vilayetindeki sınır kasabaları El Kaym, Rawa ve Anah ile, Suriye'nin doğusunda Deyrizor vilayetini kapsayan bölge için kullanılan bir ifade. Bakınız: İŞİD'in Irak ve Suriye'deki son toprakları: "Fırat Vilayeti". (08.11.2017). *BBC*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41914181> (Erişim tarihi: 19.8.2018).

Bu örgütün yayılma politikası diğer ülkeler adına tehlike arz etmeye başladığı için 2014'te pek çok dünya ülkesi birleşip uluslararası bir ittifak kurulmasına sebebiyet vermişti.

Daha sonra IŞİD'e karşı koyma ve mücadele etme amacıyla birçok ülke geniş bir operasyon başlatmıştı. Bu operasyonla öncelikle örgütün gelir kaynaklarının kurutulması, askeri kapasitesinin yok edilmesi ve örgütün liderleri hedef alınarak tüm yapının çökertilmesine karar verilmiştir. Geçekleştirilen operasyonlar neticesinde Musul ve Fırat vilayetleri IŞİD'ten tamamen temizlenmiştir. Daha sonra Irak devleti sınırlarında olan yerler Bağdat ve bölge yönetiminin denetimi altına girmiştir. Geçekleştirilen tüm bu mücadelelere rağmen IŞİD'in etkinliği tamamen sona erdirilememiştir. IŞİD günümüzde de uyuyan hücreleriyle gizli bir şekilde Irak'ta terör faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kaynakça

- Acun, C. (2014). Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD). *SETA Perspektif*, (53), 1-6.
- Bal, İ. & Özeren, S. (2012). *Uzak doğudan Yeni Kıtaya Terör ile Mücadele*. Ankara: Usak Yayınları.
- BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41914181> (Erişim tarihi: 19.8.2018).
- Benjamin, Z. (2017). Zerkavi'nin hayatı. <http://elaph.com/Web/AkhbarKhasa/2007/4/225265.htm?sectionarchive=AkhbarKhasa> (Erişim tarihi: 4.04.2018).
- Bilgi Adamlar Kurulu Raporu*. (2015). Teör'ün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği. İstanbul.
- Bingöl, O. ve diğerleri. (2014). Suriye İç Savaşı'nda Askerî Durum. *Merkez Strateji Enstitüsü*, (6), 1-56.
- Boz, G., & Kuru, N. (2015). IŞİD'in Finansmanı. *Ankara Strateji Enstitüsü*, (6), 5-25.
- Bozan, F. (2016). Radikal Örgütlerin Ortaya Çıkmasında Batı Politikalarının Etkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2 (1), 1-17.
- Cockburn, P. (2014). *İslam Devleti'nin Yükselişi- IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*. (O. Akınhay, Çev). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cülük, A. (2015). IŞİD'in Dünden Bugüne Gelişimi ve Geçirdiği Dönüşüm. <http://akademikperspektif.com/2015/01/21/isisdin-dunden-bugune-gelisimi-ve-gecirdigi-donusum/> (Erişim tarihi: 12.02.2018).
- Çiftçi, E. (2017). IŞİD: Oluşum, Kuruluş ve Devletleşme Süreçleri. *Lectio Socialis*, (1), 45-57.
- Demirci, S. (2017). IŞİD'in Genişleyen Afrika Ağı: BOKO HARAM ve EŞ ŞEBAB Uzantısı. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi*, 1-17.
- Dursunoğlu, A. (2014). IŞİD'i ilga eden Zevahiri mi el-Cezire mi?. http://www.ydh.com.tr/YD387_isidi-ilga-eden-zevahiri-mi-el-cezire-mi-.html (Erişim tarihi: 20.04.2018).
- Durukan, N. (2014, Ocak). Irak bayrağı indirildi, şeriat bayrağı çekildi. <http://www.milliyet.com.tr/irak-bayragi-indirildi-seriat/dunya/detay/1817963/default.htm> (Erişim tarihi: 28.04.2018).
- Ebrari, M. (2014). (IŞİD Çerçeve Metni. *Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 5-38.
- Erdoğan, Ş. & Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 5-37.
- Erkmen, S. (2014). Irak'ta El Kaide'nin Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-doguve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/01/07/7368/irakta-el-kaidenin-dogusu-gelisimi-ve-bugunu> (Erişim tarihi: 8.04.2018).
- Erkmen, S. (2017). IŞİD'in 3 yılı: Örgüt şu an hangi noktada?. <http://t24.com.tr/haber/isisdin-3-yili-orgut-su-an-hangi-noktada,411745> (Erişim tarihi: 9.8.2018).
- Flawed Justice Accountability ISIS Crimes in İraq. (05.12.2017). *Human Rights Watch Report*. <https://www.hrw.org/report/2017/12/05/flawed-justice/accountability-isis-crimes-iraq> (Erişim tarihi: 12.8.2018).
- Friedland, E. (2015). The Islamic State. *Report prepared by Clarion Project*. 1-23.
- Güçyetmez, F. (2017). El Kaide'den DEAS'a Ağ Tabanlı Terör Organizasyonları. <https://www.stratejikortak.com/2017/05/el-kaideden-deasa.html> (Erişim tarihi: 2.04.2018).
- Gürler, R & Özdemir, Ö. (2014a). El Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 113-154.
- Hashim, A. (2014). The İslamic State: From al-Qaeda Affiliateto Caliphate. <http://www.mepc.org/islamic-state-al-qaeda-affiliate-caliphate> (Erişim tarihi: 8.04.2018).
- Haşimi, H. (2015). "الدولة الإسلامية في العراق والشام" Irak Şam İslam Devleti. Bağdat: Dar Alhikma. <http://www.mepc.org/islamic-state-al-qaeda-affiliate-caliphate> (Erişim tarihi: 8.04.2018).

- Hunt, E. (2015, November). Zarqawi's "Total War" on Iraqi Shiites Exposes a Divide among Sunni Jihadists. *The Washington Institute*. http://www.washingtoninstitute.org/policy_analysis/view/zarqawis-total-war-on-iraqi-shiites-exposes-a-divide-among-sunni-jihadists(Erişim tarihi: 12.04.2018).
- Irak, Suriye, İran ve Rusya İŞİD'e karşı Bağdat'ta koordinasyon merkezi kuracak (27.09.2015). *BBC*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150927_suriye_iran_irk_rusya_isbirligi (Erişim tarihi: 7.8.2018).
- Kap, D. (2015). AB ve Türkiye'nin İŞİD ve Yabancı Savaşçılara Mücadele Politikası. *İktisadi Kalkınma Vakfı*, (108), s.4.
- Kathleen J. McInnis. (2016). Coalition Contributions to Countering the Islamic State, *Congressional Research Service*, 1-13.
- Kidar, M. (2011). Al Qaeda in Iraq. *Center for Strategic and International Studies*, 2-15.
- K24 (2018). <http://www.kurdistan24.net/so/news/4c65c514-0418-4807-8ed9-86a28349318a>(Erişim tarihi: 12.8.2018).
- Lewis, J. D. (2013). Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign. *Middle East Security Report*, (14), 7-32.
- Lister, Ch. (2014, October). Cutting off ISIS' Cash Flow. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2014/10/24/cutting-off-isis-cash-flow/> (Erişim tarihi: 19.3.2018).
- Luizard, P.J. (2015). *İŞİD Tuzağı*. (Y.Charles, Çev.) İstanbul: İletişim
- Miller, Z. (2014). Full Text of Obama's Address on ISIS. *Time*. <http://time.com/3320666/obama-isis-speech-full-text/> (Erişim tarihi: 4.8.2018).
- Okumuş, E. (2014). *Ortadoğu ve İŞİD Gerçeği*. Ankara: Siyah Beyaz Yayınları.
- Özğürlü, M. (2016). Rusya'nın Suriye'deki bir yılı. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/09/29/rusyanin-suriyedeki-bir-yili/> (Erişim tarihi: 7.8.2018).
- Pirinççi, F. (2004). 2003 Savaş Sonrası Süreçte Irakta Siyasal Yapılanma. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Ortadoğu Semineri: Dünden Bugüne Irak*, (2), 1-21.
- Polat, İ. (2006). 11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi. Süleyman Demirel Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Rumman, M. (2014, Haziran). El Kaide ile İŞİD arasındaki anlaşmazlığın boyutları. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/el-kaide-ile-isis-arasindaki-anlasmazligin-boyutlari>(Erişim tarihi: 22.04.2018).
- 1985 Saymaz, İ. (2017). *Türkiye'de İŞİD*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.36.
- Security Council Report. (2014). https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2014-11/counterterrorism_9.php (Erişim tarihi: 29.7.2018).
- Şenol, D., Erdem, S. & Erdem, E. (2016a). İŞİD Terör Örgütünün İletişim ve Propaganda Teknikleri. *Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, 192-202.
- Taştekin, F. (2016). *Karanlık Çöktüğünde İŞİD: Din adına şiddetin dünü ve bugünü*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, s.89.
- Todenhöfer, J. (2015). *Inside IS – 10 Tage im Islamischen Staat. Islam Devleti'nde İŞİD ile On Gün*. (Ahmet Nareni, Almanca'dan Soranice'ye Çev.). Irak-Süleymaniye: Piremerd Yayınları.
- Video: Islamic state media branch releases "The end of Sykes-Picot". (1.7.2014). *Belfast Telegraph*. <https://www.belfasttelegraph.co.uk/video-news/video-islamic-state-media-branch-releases-the-end-of-sykespicot-30397575.html> (Erişim tarihi: 29.04.2018).
- Video: Turkey 'turns blind eye' to border-crossing jihadists. (2014). *France 24*. <http://www.france24.com/en/20141020-focus-turkey-syria-kobane-kurds-border-islamic-state> (29.04.2018).
- Weiss, M. & Hassan, H. (2016). *İŞİD Terör Ordusunun İç Yüzü*. (E. Kayhan, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları, ss.2-3.
- Yavuz, C. (2014). İŞİD Terör Örgütü mü Devlet Modeli mi?. <http://devlet.com.tr/makaleler/y61-ISID-TEROR-ORGUTU-MU-DEVLET-MODELI-MI.html> (Erişim tarihi: 25.04.2018).
- Yeginsu, C. (2014, June). Militants Storm Turkish Consulate in Iraqi City, Taking 49 People as Hostages. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2014/06/12/world/middleeast/militants-seize-turkish-consulate-staff-in-mosul.html>(Erişim tarihi: 29.04.2018).
- Yılmaz, Sait. (t.y). Küresel Terör, İŞİD ve Sonrası. https://www.academia.edu/8795997/Küresel_Terör_ve_İŞİD (Erişim tarihi: 11.07.2019).

Submission: 29.06.2019
Acceptance: 31.07.2019

İnsanlar Yaşadıkça

Sait Yılmaz¹

İnsanlar Yaşadıkça

Öz

Dünya değişir ama insanlar değişmez, bu yüzden açgözlülük ve bencilik hiç bitmez. Korkuyorsunuz ve en cesur işleri yaparken bile aslında hep kaçıyorsunuz. Dünyada bütün olaylar, açlık ve aşk tarafından yönetilir. Kadın-erkek ilişkilerini çözemediniz. İnsanlığın, bunaltı ve can sıkıntısından oluşan iki uç arasında sonsuza kadar mekik dokumaktadır. Toplumsal açıdan yan yana duran iki ayrı dünya var. Birinde iktidar savaşı hemen hiç değişmeden sürüyor. Diğerinde ise beklenti saygı görmektir. Dünya, nereye gittiklerini bilenlere aittir. İnsanlar, dünyaya sonsuz olasılıklar içeren bir yer olarak bakmayı hala öğrenememiştir. Keşifler çağının henüz daha en başındayız. Önümüzde hala keşfedilmeyi bekleyen muazzam bir sevgi menüsü var. Modern dürtüler insanları daha geniş bir yaratıcılığa çağırıyor. Bu makalede, insanın tarihini yani yaşadıkça değişmez yazgımızı ele alacağız.

Anahtar Sözcükler: İnsan, Kadın, Erkek, Sevgi, Toplum

From Here to Eternity

Abstract

The world may change but human beings not, for that reason greediness and egoism never ends. You fear and run even while acting courageously. Famine and love manages all the events in the world. You can't handle with male-female relations. Humanity is in a cycle between distress and boredom forever. There are two world from the point of society. At the first there is ongoing power competition. The other expects more respect from society. The world belongs to who knows where he/she goes. The man couldn't learn that the world is a place to ensure never-ending possibilities. We are already at the dawn of discovery age. There is a great menu of love to explore ahead. Modern incentives call the people to creativity. In that article, we will investigate the eternal fate of humanity.

Keywords: Human, Female, Male, Love, Society

*Kendi hayatını gerçekten yazabilirsen,
sonuna da sen karar verirsin.
Viking Atasözü*

1. Giriş

Hayatınız bir hiçten ibaret, halbuki başka türlü olabilirdi. İnsanlık tarihi boyunca pek çok insanın başına geldiği gibi; ailesiyle başa çıkamamış, kendini işine vermiş birisiniz. Hayatınız “iş” denilen, başkalarının hayatını kolaylaştırmak ve kazancını artırmakla geçiyor.

Küçük dünyanın dışında size elini uzatacak bir akıl hocasıyla karşılaşmadınız. Diplomasız, belgesiz ya da size bir kapı aralayacak bir şeyiniz olmadan öylece kalakaldınız. Erken evlendiniz, yeni bir hayat için bırakıp gitmeye hiçbir zaman cesaret edemediniz.

Hiçbir zaman bağımsız bir insan gibi yaşayamadınız, sesinize kulak verilmedi. Başkalarının mülkü gibi yaşadınız ve hayatı hiç olan modern bir kölesiniz; kudretsiz ve köşeye sıkıştırılmış. Yaşamınızda doğru insanları ve doğru şartları bir araya getiremediniz.

Bütün hayatınız çocuklarınızı okutmak ve bir ev sahibi olabilmek için geçti. Şimdi çocuklarınız işsiz ve bu yüzden emekli olamıyorsunuz. Hastalıklar da yakanıza yapıştı. Yaşadığınız tüm tecrübe ve hayal kırıklıklarının sonunda “hayat zaten böyle bir şeydir” diye düşünüp “hayatım bitti” diyorsunuz.

¹ Professor. Istanbul Esenyurt University, Department of Political Science and International Relations, Istanbul/TURKEY. saityilmaz@esenyurt.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7443-1856>

Kızların kız-kıza gezdiği bir dünyadan geliyorsunuz. Kendi hikâyenizin sıradan olmasına göz yumuyorsunuz. Hayatta tek bir ilişki (evlilik) türü ile yetinmek zorunda kaldınız. Bir müzeyi bekleyen sessiz bir fare gibi yaşadınız, kaderinize hapsoldünüz.

Kültürsüzünüz, konuşmayı beceremiyorsunuz. Yapmak istediğiniz hiçbir şey yok. Kapatıldığımız kafesten çıkmak için boşuna kanatlarınızı çırpıp duruyorsunuz. Hayatınız koca bir sıfır. Açlığın daimi olduğu bir dünyada, kıtlık ve fahiş fiyatlarla mücadele ediyorsunuz.

Geleceği kafasına takmayan, günü birlik yaşayan insanlardan oldunuz. Kendi eksenini etrafında turlayan küçük devlet memuru dünyasında yaşıyorsunuz. Zaten tüm tutkuları azgınlaşmasını diye budanarak bitkiye dönüşmüş bir insan olarak yetiştirildiniz.

Yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğdunuz, zengin oldunuz ama o birisi olmadınız. Toplumsal basamağın en altından en üstüne çıkmanız en az üç kuşak alır; bu yüzden sadece bir ara nesil olmayı kabullenmek zorundasınız. Yani siz bir hiçsiniz çünkü birisi olmak için erken bir başlangıç yapmanız gerekirdi.

İş yerinizdekilerin çoğu mutsuz ve mutlu olan birkaç kişi ise neredeyse işine din gibi sarılmış. Hâlbuki insanın işi ile ilişkisi aşk hayatı gibidir, sevmiyorsanız bırakmalısınız. Ailenizde biri işçi, diğeri temizlikçi, öbürü işportacı, sanki aileniz sonsuza kadar en kötü işlerde çalışmaya mahkum edilmiş.

Yaşamınızı belirleyen karşılaşmalar bu kadar düşük profilli, yüzeysel ya da rutin olmaydı, daha fazla kaliteli fikir alış verişini yapabiliydiniz, belki yaşamınız daha farklı olabilirdi.

Dünya değişir ama insanlar değişmez, bu yüzden açgözlülük ve bencillik hiç bitmez. Korkuyorsunuz ve en cesur işleri yaparken bile aslında hep kaçuyorsunuz. Kadın-erkek ilişkilerini çözemediniz. Bu makalede, insanın tarihini yani yaşadıkça değişmez yazgımızı ele alacağız.

2. İnsanın Tarih Yolculuğu

Dünyada bütün olaylar, açlık ve aşk tarafından yönetilir. En öncelikli ihtiyacımız ilk insanla başlayan her doğan çocuğun ilk anından itibaren ömür boyu devam eden açlık oldu. Mutlaka bir şey yemeli bunun için de hala çalışmalı ya da birikim sağlamalıyız.

İlk insanın (Homo Sapiens) ortaya çıktığı 70 bin yıldan öncesinden beri insanlar yiyecek ararken bir yerden başka yere göç etti, adeta yollarda yaşadı. İnsanların Doğu Afrika ile Çin arasındaki mesafeyi 10 bin yılda kat ettiği hesaplanıyor (Hariri, 2015, s. 67). İlk uygarlıklar yiyecek ve su için büyük nehirlerin etrafında kurulmuştu; Çin (Sarı Nehir), Hint (Ganj), Mezopotamya (Dicle-Fırat) ve Mısır (Nil).

M.Ö. 10 bin yılı civarında dünya 5-8 milyon dolayında avcı toplayıcıya ev sahipliği yapıyordu. M.S. 1. yüzyılda avcı toplayıcı nüfusu 1-2 milyona düşerken, çiftçilerin sayısı 250 milyonu buldu (Varansel, 2013, s. 34).

Tarım Devrimi, insanlığın elindeki toplam gıda miktarını kesin olarak arttırdı. Kalıcı yerleşimler tarlaların yanında kuruldu. Tarlalarının yanı başındaki evlerde yaşayan çiftçilerin “eve” bağlılıkları onları zihinsel olarak dönüştürdü ve benmerkezcilik oldukça belirgin hâle geldi.

Çiftçilik, büyük ölçekli siyasi ve sosyal sistemlerin kurulmasına yol açtı. Her yerde ortaya çıkan yöneticiler ve seçkinler, köylülerin emeğiyle üretilen fazla gıdayla beslenip, çiftçileri boğaz tokluğuna mahkûm ettiler. El konan bu yiyecekler, siyaseti, savaşları, sanatı ve felsefeyi canlandırdı. Kaleler, tapınaklar, anıtlar inşa edildi.

M.Ö. 10.000’de binlerce farklı insan dünyası vardı. M.Ö. 2000’de ise sayıları yüzlere inmişti. M.S. 700-970 yılları arasında asimile edilen halk toplulukları yeniden organize edildi; sermayesi elinden alındı ve üretime dâhil edildi. İnsanlar (artık köleler) ve hayvanların enerjilerinden sadece tarımda değil, savaşta da istifade edilmeye başlandı.

İnsanlar, gücün ne olduğunu keşfettiler; güç, başkalarına kendi istediğini yaptırabilmek demektir. Krallar, kendilerini Tanrı ya da onun yeryüzündeki temsilcisi ilan ettiler. Topraklarını işleyenler; asiller ve savaşçı çeteleri tarafından sindirildiler. Yaşamaları için mahsulün bir bölümünü onlara bırakmaları, diğer ülkelerin yağmalanmalarında kullanılmaya rıza göstermeleri gerekti.

Sermayenin zamanla birikimi, 13. yüzyıla gelindiğinde başka coğrafyalardaki lüks eşyalara artan talep neticesi yaşanan ticari değişim, ekonomik uzmanlaşmaya geçilmesine yol açtı. Bu aynı zamanda kasabalarda burjuva sınıfının doğmasına, alternatif sosyal seçenekler ile okumazmanın artmasına ve yeni dağıtım fikirlerine yol açtı.

Toplumun çoğunluğunu oluşturan bireyler, seçkinlerin sömürüsüne, yönetimin koyduğu ağır vergilere rağmen bir arada yaşamayı sürdürebilmelerini, ortak mitlere olan inançlara borçluydular. Mevcut bir hayali düzeni değiştirmek için ise alternatif bir hayali düzene inanmak gerekti. Ancak insanlar din, ırk, dil farkı gözetmeden ancak paranın etrafında birleşebildiler. Para pek çok yerde farklı zamanlarda icat edildi (Merriman, 2018, s. 88).

Orta Çağ'ın başında Batı Uygarlığı, kendi kendine yeterli malikânelerin etrafında organize olmuş, tamamen tarıma dayalı, ticaret veya sanayisi olmayan bir ekonomik sisteme sahipti. 1270-1420 arasında çatışma dönemine girildi ve Yüzyıl Savaşları, Kara Veba, dinsel büyük sapıklıklar ve ciddi sınıf çatışmaları yaşandı. Dönemin sonunda eski feodal-tarım düzenine dayanan yeni bir toplum yapılanması ile yeni bir genişleme süreci başladı.

İngiltere'de 1725 yılı civarında başlayan yeni Tarım Devrimi yiyecek üretimi, elli yıl sonra 1775'deki Sanayi Devrimi ise fabrika üretimi ile alakalıydı (Quigley, 1966, s. 16). Sanayi Devrimi ile Batı dünyası, kendini feodal ve dini etkiden kurtardı. Geçtiğimiz 250 yıl boyunca besinimizi çoğunlukla şehirlerde çalışarak sağladık. Bu süre atalarımızın avcı ve toplayıcılıkla geçirdiği on binlerce yılın yanında çok az bir süredir.

Yüzyıl	Dönem	Avrupa	Devlet-Toplum	Din-Bilim	Ekonomi-Politik	Felsefe		
M.Ö.3 milyon-3.000	Tarih Öncesi				Avcı-Toplayıcı Toplum			
M.Ö.8	Eski Çağ M.Ö. 3000 – M.S. 476	Antik Çağ M.Ö.750-323		Birinci Din Dönemi M.Ö.6000- M.S. 1300	Tarım Devrimi	Sokrates; İlk Kaynaklar		
M.Ö.7								
M.Ö.6		Eski Yunan M.Ö. 323-31	Polis (Şehir) Devleti			Aristoculuk (Erdemli Ahlak)		
M.Ö.5								
M.Ö.4		Batı Roma İmparatorluğu M.Ö.31- M.S.476	Cosmopolis (Roma)		Feodal Düzen	Pitagoreanizm Platonculuk Stoacılık		
M.Ö.3								
M.Ö.2						Orta Çağ: 476-1350	İmparatorluk Çağı	İslami Platoncular
M.Ö.1								
0	Doğa Kanunu Teorisi	İkinci Din (Metafizik) Dönemi 13.- 19. Yüzyıl	Yeni Platoncular (700-1300)					
1								
2	Rönesans (1300-1620)	İkinci Ticari Kapitalizm (1050-1270)	Aquinas'ın 5 Yolu (1225)					
3								
4	Yeni Çağ (1492-1789)	Reformasyon: 1517 Akıl Çağı - Aydınlanma (1550-1789)	Deneycilik					
5								
6	Modern Çağ (1800-1900)	Avrupa Uyumunu	Akılcılık Kartezyan-Şüphecilik					
7								
8	Post-Modern 1900-	Dünya Savaşları	İdealizm					
9								
10	Avrupa Birliği	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Kantianizm Pragmatizm Varoluşçuluk					
11								
12	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Westfalia (1648)	Mantıkçılık					
13								
14	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
15								
16	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
17								
18	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
19								
19	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
20								
20	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
21								
21	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
22								
22	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
23								
23	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
24								
24	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
25								
25	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
26								
26	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
27								
27	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
28								
28	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
29								
29	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
30								
30	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
31								
31	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
32								
32	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
33								
33	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
34								
34	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
35								
35	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
36								
36	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
37								
37	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
38								
38	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
39								
39	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
40								
40	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
41								
41	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
42								
42	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
43								
43	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
44								
44	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
45								
45	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
46								
46	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
47								
47	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
48								
48	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
49								
49	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
50								
50	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
51								
51	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
52								
52	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
53								
53	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
54								
54	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
55								
55	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
56								
56	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
57								
57	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
58								
58	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
59								
59	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
60								
60	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
61								
61	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
62								
62	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
63								
63	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
64								
64	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
65								
65	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
66								
66	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
67								
67	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
68								
68	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
69								
69	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
70								
70	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
71								
71	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
72								
72	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
73								
73	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
74								
74	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
75								
75	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
76								
76	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
77								
77	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
78								
78	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
79								
79	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
80								
80	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
81								
81	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
82								
82	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
83								
83	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
84								
84	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
85								
85	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
86								
86	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
87								
87	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
88								
88	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
89								
89	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
90								
90	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
91								
91	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
92								
92	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
93								
93	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
94								
94	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
95								
95	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
96								
96	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
97								
97	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
98								
98	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
99								
99	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	İkinci Bilimsel Devrim: 1550-1700	Modern felsefe					
100								

Tablo 1. İnsanın Tarihi

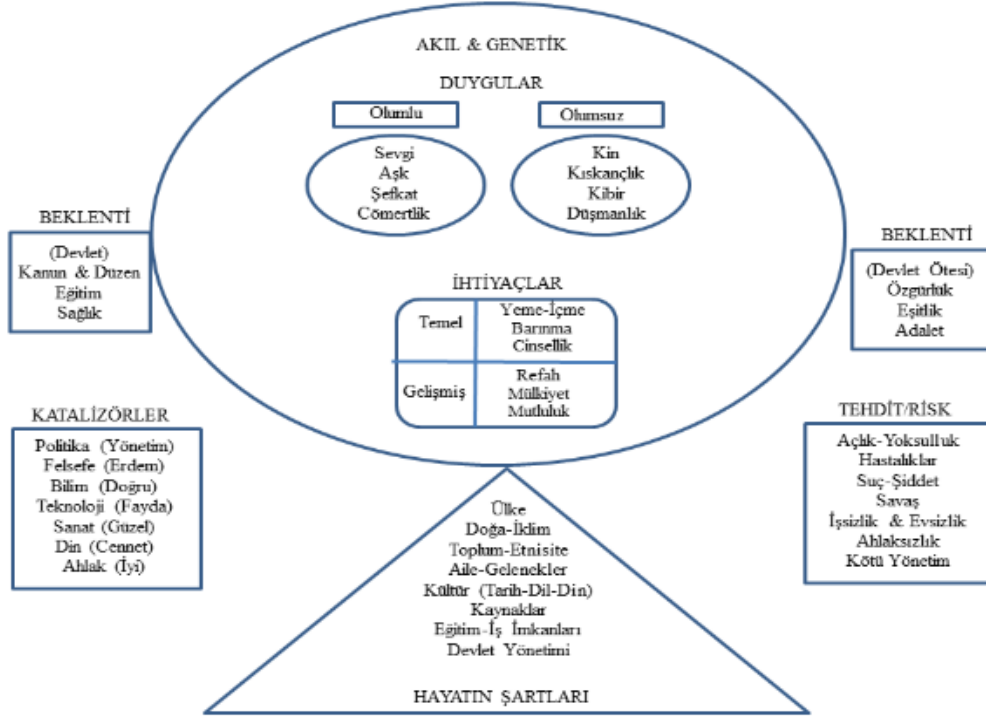
Geldiğimiz aşama Dördüncü Sanayi Devrimi'dir yani sanayi üretiminde insanın yerini büyük ölçüde robotlar alacak, fabrikalar karanlık olacaktır. Evimiz aynı zamanda işyerimiz ve okulumuz olacak, devlet düzeni gittikçe geri plana çekilirken, aile kurumu da önemini yitirmeye devam edecektir.

3. İnsanın Parametreleri..

Akıl, bizi diğer canlılardan ayıran özel bir kabiliyettir. İnsan akli ve beyni sayesinde bilgiyi depolayabilir, yararlı bir şekilde kullanabilir, yaratıcılık yeteneğini koyabilir. Kişiliğimizi etki-

leyen diğer bir etken genetik özelliklerimizdir. Bazı genetik özelliklerimiz 0-6 yaş arasında yaşanan şartlara göre daha etkin hale gelirken, bazı özelliklerimiz ise daha sinik kalabilir.

Duyularımız içinde; sevgi, aşk, şefkat, cömertlik, merhamet, erdemli olmak gibi insanı yücelten duygular yanında insanı felakete sürükleyebilen kin, düşmanlık, kıskançlık, kibir gibi duygularımız da bizi yoldan çıkarmaya hazırdır.

Şekil 1. İnsanlar Yaşadıkça

İhtiyaçlarımız, arzularımız, korkularımız arasında gider geliriz. İnsanlığın açlık ya da yeme-içme ihtiyacı en temel gereksinimdir ve bu fiziken gelişmesi insanlık var oldukça böyle olmaya devam edecektir. Bunun yanında barınma ve üreme (cinsellik) ihtiyaçları da temel gereksinimleri içinde yer alır.

İnsanoğlu ancak açlık ihtiyacı giderecek gıda depolamasını yaptıktan sonra başka işlere zaman ayırmaya başlamış ve böylece daha iyi bir yaşam (refah) peşinde koşarken; bilim, sanat, felsefe gibi uğraşlara zaman bulmuştur. Orta Çağ'ın feodal sisteminin yıkılması ile mülkiyet hakkına kavuşan insanlar, farklı mutluluk kaynakları aramaya yönelmişlerdir.

Modern dünyanın gelişimine yol açan temel hususların başında 1648'deki Vestfalya Anlaşması sonrası 'devlet' anlayışının ortaya çıkması ve Sanayi Devrimi sonrası kapitalizmle birlikte kitlesel üretim (fabrikalar) ve bilimsel buluşların getirdiği elektrik, araba gibi teknolojiler insan hayatını ve toplum yapısını oldukça değiştirmiştir.

İnsanlar farklı ülke, coğrafya, doğa, iklim, devlet, toplum yapısı içinde yaşasalar da devleti yönetenlerden kanun ve düzeni sağlamasını, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetleri yürütmesini beklemişlerdir.

Özgürlük, eşitlik ve adalet gibi beklentileri için gerektiğinde devlet ötesi kurumlara başvurmaya başlamışlardır. İnsan hayatını daha anlamlı kılmak için politika, felsefe, bilim, sanat gibi çeşitli disiplinler ortaya çıkmış; doğru, iyi ve güzel kavramlarını pekiştirmişlerdir.

İnsan hayatının geçirdiği evreleri şu şekilde özetleyebiliriz;

İnsan topluluklarının ancak savaş, göç ve diğer yollarla yeni gruplara katılarak ve acılara katlanarak yaşamlarını sürdürebilmeleri; geçmişte insanların çoğu huzur vaat ettiği ve komşularıyla uyum içinde yaşamalarını sağlamak için bir işgalci güce, otoriteye ve onun feodal beylerine itaat etti.

Hayatta başarılı olmanın yolunun askeri güçten, asil kan sahibi olmaktan ya da bir hami edinmekten geçmesi; insanlar geçmişte üç nedenle köle oldular (Theodore Zeldin, 2003, s. 17-21).

- Korkudan (ölmek, korunmak için hor görülmeye ve kullanılmaya razı olmak).
- Gönüllü (yoksulluk nedeni ile kendini köle gibi satanlar).
- Hırslı liderlerin (kral, padişah vb.) yanında robot gibi başkasına iradesine bağımlı olarak yaşamayı seçenler (günümüzün yönetici ve bürokratlarının ataları).

Günümüzde köleliğin yeni biçimleri ortaya çıktı çünkü özgürlük her zaman yorucu ve zorlu bir işti. Bugün insanlar sürekli seyahat etme ve kentlerin sıkışıklığı ve dumanından kaçmaya çalışırken, geçmişte Türk ve Moğol göçebeleri tıklım tıklım kentlere dolmuş insanlarla alay ediyordu.

Erkeklerin kadınlara duyduğu arzunun yüzyıllar içinde şekil değiştirmesi, kadınlar ve erkekler zamanla ilgi çekici konuşmalar yapmayı öğrendiler. Ancak, kadın-erkek ilişkilerinin kırılmasını sürdürüyor. Aşk, seksten ayrıldı ve yeni aşk biçimlerinin ortaya çıktı. Aile kurumundaki kriz devam ediyor, ebeveynler ve çocuklarının birbirlerinden beklentilerinin değişti.

Köklerini araştıran insanların yeterince derinlere bakmayı öğrenmesi; insanlar kan bağlarını keşfetti ve uluslara bölündü. Ulus-devlet anlayışı, dünya sisteminin merkezine oturdu. Ulusun ve toplum yaşamının düşmanlarını yok etmek, giderek daha güç hale gelmektedir.

İnsanların korkularından kurtulmak için yeni korkular icat etmesi; dertlerden kaçma sanatının gelişmesine rağmen nereye kaçacağını bilme sanatının gelişmedi. Bazı insanların yalnızlığa karşı bağımsızlık kazandı.

Karamsarlık; tüketim toplumu içinde her şeyi elde edebilme imkânı ve cinsel özgürleşmeye rağmen, zenginlerin bile hayata karamsar bakması, saygı görmenin kudretli olmaktan daha arzulanır hale gelmesi.

Zevklerin değişmesi; insanların kendi hayat tarzını seçmesine rağmen tatmin olamıyor. Merak, özgürlüğün anahtarı haline geldi. Gezgincilik ve seyahatin gittikçe artmaktadır. Mutfak sanatındaki ilerleme, seksteki ilerlemeyi geride bıraktı.

Merhamet; insanların merhamet duygusunu genellikle ailesine saklamaya devam ediyor. Herkes kendi sorunlarını kendi çözmelidir anlayışının merhametin önündeki en büyük engeldir. Merhamet hala yükselmekte olan bir yıldız olsa da hoşgörünün sorun çözmede yetersiz kalmaktadır.

Sevgi azlığı; yeryüzünden gelip geçen insanların pek azı herkesi sevdi. İnsan, etrafından uzaklaştıkça şiddeti azalan bir sevecenlik çemberi içinde yaşıyor. Sevgi-aşk-evlilik çelişkisi yüzünden, çok azı dışında insanların bir kaç hayat yaşayacak zamanı ıskalamaktadırlar.

4. Modernite ve İnsan

Modernitenin sosyal ve ekonomik koşulları 16. yüzyılda uluslararası ticaretin genişlemesi, Avrupa’da köylü nüfusun şehirleşmesi ve okur-yazarlığın sürekli artışı ile başlamıştı. Çağımızın yeni düzeni olarak tanımlanan post-modernite ise, kapitalizmin geleneksel eşya üretimi anlayışı yerine bilgi üretimine geçişi ile karakterize edilmektedir.

İnsanlık tarihinde yaklaşık 20 uygarlık ortaya çıktı ve bunların on dördü öldü ya da ölmek üzeredir. İşgalciler onların uygarlıklarını önce güç kullanarak dağıttı, düşünceleri ile kültürlerini değiştirdi ve sonunda yuttu. On iki ölen ya da ölmekte olan uygarlığın altısı Avrupalılar tarafından imha edildi ve Batı uygarlığı kültürü içinde erimekteler.

Geçmişteki kültürlerin çoğu, er ya da geç, onları tarihin çöplüğüne gönderecek acımasız imparatorluklara yem oldu. Ancak, imparatorluklar eninde sonunda yıkılırlar ve geride zengin ve kalıcı miraslar bırakırlar. 21. yüzyılda yaşayan herkes neredeyse bir imparatorluğun bakiyesidir.

Bir imparatorluğun kurulması ve sürdürülmesi, genellikle büyük kitlelerin katledilmesi ve geriye kalanların da zalimce bastırılıp yaşadıkları yerlerin kaynaklarının seçkinlerce sömürülmesi anlamına gelir. İmparatorluklar genellikle halkların kültür birikimlerinden mümkün olduğu kadar çok şey alan melez medeniyetlere dönüştüler.

Kapitalizm ve ulus-devletin birbirine ihtiyacı vardı ve bu da daha önceden var olan ideolojik ve askeri sistemlere eklemelendi. Böylece Weber’in ‘devlet’ tanımına gelindi yani belirli bir coğrafi alanda asker ve polisi kontrol eden örgütlenme. Devlet genişledikçe, onun düzenleyici rolü ve kapitalizm de genişledi.

İnsanlığı birleştiren “para” ve “devlet” kavramlarının yanında “din” her ne kadar bugün çoğunlukla, ayrımcılık, anlaşmazlık ve savaş kaynağı olarak görülse de, insanları birleştiren üçüncü unsurdur. Devlet, insan hayatının düzenlenmesi için tek çözüm oldukça, milliyetçilik ve din yaşamaya devam edecektir.

Batı	Ortaya Çıkışı	Doğu
Adem-Nuh-Hermes (İdris)	M.Ö.6.000-3.000	
Sümer Çoktanrıcılığı	M.Ö.4000	
Mısır Çoktanrıcılığı	M.Ö.3500	
Musevilik	M.Ö.2000-1800	
Yunan Çoktanrıcılığı	M.Ö. 1800-1500	Hinduizm
Zerdüştlük	M.Ö.1200 ya da M.Ö.600	
Roma Çoktanrıcılığı	M.Ö.700-500	Budizm, Konfüçyüsçülük, Taoizm
Hıristiyanlık	M.S.33	
İslam	M.S.622	

Tablo 2. Dinlerin Ortaya Çıkışı

Özlemine çektikleri saygıya kavuşmak için insanların en sık başvurdukları çare dine sarılmak oldu. Yönetenleri zorbalıkları, hakaretleri ve günlük hayatta karşılaşılan zorluklar dışı benliğe değip geçtiğinde, daha derinlerdeki inançların verdiği avuntu her şeye rağmen katlanmayı kolaylaştırıyordu. Dinin yetmediği yerde ise insanlık onurunun muhafazasına önem veren başka inançlar vardı; stoacılık, sosyalizm, liberalizm, feminizm vb.

Modern dönem devlet ve sınıf ilişkilerinin kökeninde ‘özel mülkiyet’ kurumu yatar. Öncesinde feodal lordlar, mülkiyetlerini korumak ve halkı sömürmek için devlete ihtiyaç duymuyorlardı. Mülkiyet hakkı ile birlikte bağımsız tüccar sınıfı ortaya çıktı. Böylece ekonomik ağ içinde bağımsızlık arttı. Tüccarlık ve sanat, uygarlık içinde bağımsız konumlar edindiler.

Modern dünyanın teorik çerçevesi olan serbest pazar, hegemonya, Batı kültürü (Modernizm), barış ve demokrasi gibi kavramlar dünya politikalarında ve Amerikan dış politikasında 20. yüzyıldaki değerini önemli ölçüde kaybetmektedir.

Devletlerarası ortam, kaba kuvvet ve gücün geçerli olduğu, gerçek ve geçerli bir hukuk düzeninin olmadığı, bir kaos ve düzensizlik ortamıdır. Dünya ülkelerinin sınırları, olması gereken hukuk açısından geçersizdir. Çünkü bütün barış anlamları silahların gölgesinde ve adaletsiz bir şekilde yapılmıştır.

Günümüzde dünya, siyasi parçalanmışlık hâlinde ve ekonomik, siyasi ya da iklimsel türden küresel sorunlar, ülkelerin tek başlarına halledebilecekleri boyutları çoktan aşmış vaziyettedir. Bu yüzden, “bağımsızlık” kavramı iyice gevşiyor. Ülkeler, uluslararası düzenin baskısı yüzünden iç meselelerini bile kendi uygun gördükleri biçimde yönetme imkânından uzaklaşıyorlar.

Tarihin bir sonraki aşaması, sadece teknolojik ve örgütsel dönüşümler değil, insan bilinci ve kimliği üzerinde de temelden etki eden dönüşümler içerecektir. Üstelik bu dönüşümler o kadar temelden olacaktır ki, bizzat “insan” kavramını bile sorgulatacaktır. İnsanı başka bir tür yaratığa çevirebilecek bilimsel projeler hızla devam ediyor.

Ölüme çare bulamayan insanoğlu ölüm fikri ile yaşamayı öğrendi. Bazılarına göre ölüm hala kaçınılmaz bir kader değil sadece teknik bir problemdir ve bir çözümü vardır. Bilim insanların en önemli projesi, insanlığa ebedi yaşamı sunmaktır.

5. Toplum ve İnsan

Toplum, insanların ihtiyaçlarını gidermek için var olmuş, ilişkiler bütünüdür. Yani bir araçtır, insan ise amaçtır. Bu yüzden, toplum düzeni insanın ihtiyaçlarını giderek şekilde düzenlenmelidir. İnsanın amaç olabilmesinin temel şartları ise özgürlük ve eşitliktir. Eşitlik için özgürlük, özgürlük için de eşitlik şarttır.

Saat icat edilmeden önce insanların hayatları hesabının verilmesi gereken küçük parçalardan oluşmuyordu. Dünya koca bir bulut içinde gibi gözüktüyor, insanlık bu bulutun dağılmasını bekleyip duruyordu. Genellikle yaşlarını tam olarak bilmiyorlardı, daha çok yeni bir hayatı vaat eden ölümle ilgili idiler. İnsanların çoğu zamanın geçip gitmekte olduğunu kendilerine dert etmemişti.

Başlangıçta ne özel hayat vardı ne de toplumun eleştirilerinden kurtulma imkânı. Daha sonraları orta sınıf, sırlarıyla yaşamayı öğrendi. Kendinize ait bir odaya sahip olmak 20. yüzyıla kadar çok ender bulunan bir imtiyazdı. Özel dünya, hem kendi düşüncelerinizle baş başa kalabileceğiniz hem de azarlanmadan ve aşağılanmadan hata yapabileceğiniz yerd.

Eskiden insanlar, savaşlar aracılığıyla bir cemaat edime duygusuna sahipti. İnsan hayatını düşünenlerin hepsi insanın doğasından yola çıkarak merkeze ‘çatışma’ olgusunu koydular ve çözümü devlet olmakta gördüler. Bugün çatışmayı yeryüzünden silmek isteyenler bile onunla savaşmak için aynı yöntemleri kullanıyorlar.

Beş yüzyıl önce insan hayatını yeniden düzenlemek için Avrupa, dört yeni katalizör getirdi (Zeldin, 2003, ss. 25-26):

- Özgürlük ve güzelliğin dinin karanlığından kurtarılması,
- Yeni keşif ve teknolojiler sayesinde dünyanın her yeri ile temasa geçilmesi,
- İnsana ve insan ihtiyaçlarına daha fazla önem,

- Dine nasıl bakılması gerektiği ile ilgili yeni bir anlayış.

Bugün yeni bir Rönesans olasılığı çılgınca görülse de insanlığı uykusundan uyandırmamanı, yenilenmenin bir sosyal patlamaya hızla gittiği dönemdeyiz. Bu aynı zamanda insanlığın sorunlarının evrensel çerçevede ele alınma gereği ile birlikte düşünülmelidir. Ülke halkları da kendi içine gömülmüşlükten kurtarılmalıdır.

Platonculuk	Daha fazla öğrenmek
Aristoculuk	İyi olmak
Sinizm	Kendi kendine yeterli olmak
Hedonizm	Hayatın tadını çıkarmak
Epikürçülük	Acılara boş vermek
Stoacılık	(Sevinç ve kedere) Umursamazlık
Mohizm (Asya)	Ayrımadan herkesi sevmek
Konfüçyüsçülük (Asya)	Sıradan bir hayat yaşamak
Yasacılık (Asya)	Pratik şeyleri öğrenmek
Teizm (Tanrıçılık)	Tanrının dediğini yapmak
Doğal Panteizm	Doğayı korumak
Klasik liberalizm	Kişisel özgürlüğü korumak
Varoluşçuluk	Kararların ve hayatında pozitif ol
Kantçılık	Kendine davranılmasını istediğin gibi davranmak
Hiççilik (Nihlizm)	Her şeyi yap (hayatın anlamı yok)
Absürdizm	Hayatın anlamını arama, sadece yaşa
Humanizm	Kendin ve toplumun iyiliği için çalış
Mantıkçı Pozitivizm	Sen edinene kadar hayatın anlamı yoktur
Pragmatizm (Faydacılık)	En yararlı yoldan yürümek

Tablo 3: Filozoflara Göre Hayatın Anlamı

İnsanların eşitsizliği artarak devam etmektedir. Dünya devletlerinin ve dünya insanların gelirleri ve yaşam standartları arasında önemli farklılıklar vardır. Kişiler kendi çocuklarının eğitim ve geleceğinden endişe etmeden yaşamalıdır.

Dünya genelinde bir ahlaki çöküş yaşanmaktadır. Ahlak kuralları toplumlarda kendiliğinden oluşan, toplum yaşantısını düzenleyen kurallardır. Pek çok ülkede bilinçli bir ahlak eğitimi verilmemekte, dolaylı şekilde ve değişik yorumlarla öğrenilmektedir.

Miras kurumu, olması gereken hukuk açısından geçersiz ve adaletsiz bir kurumdur. İnsanlar miras yoluyla, hiçbir zaman çaba harcamadan, kendi ana, baba veya akrabalarının yaşamları içerisinde kazandıkları veya sahip oldukları ekonomik güç sayesinde, hak etmedikleri bir güç ve zenginliğe sahip olmaktadır.

Teknoloji ile birlikte hayatın nabızı hızlanmış; iş, eğitim, seyahat, eğlenceyi mevcut zaman dilimine sıkıştırılan insanlar, her gün yeni bir şeyler daha tıktırarak kendine ait zamanı ağzına kadar doldurmuştur. Bir yanda hayat gereğinden hızlı akarken, diğer yandan işyerindeki ger-

ginliğin, sıklığın, monotonluğun insanların geriye kalan zamanları nasıl geçirdikleri konusunda bir tartışma başlattı.

İnsanlığın, bunalıt ve can sıkıntısından oluşan iki uç arasında sonsuza kadar mekik dokumaktadır. Gerçekte bugünkü can sıkıntısı, bunalıttan çok soruna yol açmaktadır. Üzücü olan insanların boş zamanlarında ne yapacaklarını bilmemeleridir. Bazen varoluşsal boşluk çeşitli maskelerle örtülür. Depresyon, saldırganlık, uyuşturucu vb. alışkanlığı gibi yaygın durumların altında yatan varoluşsal boşluğu kavramalıyız.

Toplumsal açıdan yan yana duran iki ayrı dünya var. Birinde iktidar savaşı hemen hiç değişmeden sürüyor. Diğerinde ise önemli olan iktidar değil saygı. Saygı artık iktidara ait bir şey değil. Tarih bize göstermiştir ki iktidarı ustaca kullanmayı bilenler, ancak aynı düzenbaz yeteneğe sahip olanlar tarafından yerinden oynatılabilirler ama bu da aynı sistemin sonsuza kadar devam etmesine hizmet eder. İşte geldiğimiz yol budur.

Bugün eski usul politikaların insanlarda yol açtığı yılgınlık, ortak esenliğe ilgisiz kalmalarından değildir. İktidar savaşı insafsız bir savaştır çünkü müttefik edinmeden kazanılmaz. Bu savaşa bir kez katılınca kimsenin ne dini ne de prensibi kalır.

Demokrasinin iktidar sorununu çözmek için gerçekten yeni bir yol bulamamış olması büyük bir hayal kırıklığı olmaya devam ediyor. İnsanlığın en eski rüyası olan adalet, ele geçmez bir hedef olmayı sürdürmektedir. Çünkü hakkaniyet sanatı daha yeni yeni öğrenilmektedir.

6. Erkek-Kadın İlişkileri

Tarihte farklı toplumlar, farklı hiyerarşileri benimsediler. İnsanlar her yerde kendilerini erkekler ve kadınlar olarak ayırdılar ve hemen her yerde erkekler daha iyi konumdaydı. Tarım Devrimi'nden bu yana, çoğu insan topluluğu, erkekler daha fazla değer veren ataerki yapıdadır.

Eski çağlarda kadınlar, gerek hamilelikleri boyunca, gerekse çocuğun ilk yıllarında avlanıp beslenme ihtiyaçlarını gideremiyordu ve bu anlamda erkeğe muhtaçtı. Bu yüzden de erkeğin sunduğu şartları kabullenmek zorunda kaldı. Böylece gelecek nesillere uysal ve bakıcı kadın genleri aktarılmış oldu.

Tarih boyunca kadınlar, kadın gibi davranma baskısı altında yaşadılar. Evin erkeği fiziken güçlü ve evin geçiminden sorumlu olduğu için, ona karşı çıkmak akıl karı değildi. Bugün de ev kadınlarının yeterince saygı görmemesinin nedeni para kazanmamalarıdır.

Bununla birlikte her kültürlerde kadınlar zamanla değişen roller edindiler. Eski Türklere kadın, erkekler uzun seferlerde iken 'yurdu koruyan' rolünde idi. Türk kadını at sırtında doğum yapmakla ün kazanmıştı. Alper Tunga'nın intikamını alan kadın silahşörlüğü.

İslamiyet ile birlikte Türk ailesi yapısı değişti. Türk asıllı 'baş hanım' yanında ikinci, üçüncü hanımlar ya da besleme, yanaşma, cariye gibi bir kadın ordusu aileye dâhil oldu. Türklere aile kavramı, Araplar da ise aşiret ve kabile kavramı önemlidir. Araplar, cariyelerini değerli bir misafirine ikram edebiliyordu.

Erkek-kadın ilişkileri uzun bir evrimden geçti. Gelenekler, iki cinsi birbirinden ayırıyor, ayrı zihinsel ve fiziksel dünyalarda yaşamalarına yol açıyordu. Toplum ise erkekler ile kadınlar arasında kalpten bir dostluğa müsaade etmiyordu. Din, kadınların erkeklerle konuşmasına ateş püskürüyordu.

İki yüzyıl önce kadınlar, erkeklerle arasındaki bağlarda bir dönüşüm yaratmak için kolları sıvadı. Bunun ilk yolu erkekler hislerini açıklamak, akıllarından geçen her şeyi söylemekti. Kadınlar buna, samimiyet diyordu. Dostluk cemiyetleri bu gelişmenin merkezi oldu.

Böylece ilişkiler zarafet, neşe ve romantizm kazandı. Kadınlar, mantığın neşe ve kibarlık içinde yürüyebileceğini gösterdiler. Böylece on sekizinci yüzyıl nesline berraklık, zarafet ve evrensellik aşıladılar. Bu şiiirden romana, güzel sanatlara ve estetik olan her şeye olumlu yansımalar getirdi. Ancak, hala çözülmesi gereken çok sorun var.

Hayatın hakkını vermek kadınlar için daha zordur çünkü toplum erkeklere göre düzenlenmiştir ve kadınların daha çok güce ihtiyacı vardır. Güçlü ve başarılı kadınlar üzerinde yapılan bir çalışma bunun sırrını kadınların çekici olmasına bağlamıştır. Üst düzey yöneticilere kafa tutan bir kadın erkekleri ürkütür, kadında yumuşaklık aranır. Bu tür kadınlar, fazlaca burnunun dikine gitmekle suçlanabilir.

Hala erkekler fazlası ile işleriyle meşgulken, karılarının hayatında ise onlara eşlik eden biri olmadan tüketemeyecekleri kadar boş vakit var. Kocanın gerçek anlamda konuşabileceği iş arkadaşı olmadığı için karısının onu dinlemesine, kafasını boşaltıncaya kadar sabretmesine ihtiyacı vardır. Çiftler birbirlerinden çok şey istedikleri, taviz vermeyi reddettikleri, sabırla daha iyi günleri beklemeyi bilmedikleri için boşanıyorlar.

Depresyon üzerine yapılan 1991 yılında bir çalışma, erkeklerin esas olarak ilgilerini başka şeylere yönelterek rahatlamaya çalıştıklarını, kadınların ise derin düşüncelere dalmayı tercih ettiklerini, sıkıntılarını kafalarında tekrar tekrar döndürüp kendilerini daha da mutsuz ettiklerini gösteriyor.

Genel kaniya göre kadınlar pek yaratıcı değildir ve bu yüzden ‘dahi’ kadınlara nadiren rastlanır. Yaratıcılıklarına engel olarak, kadınların; enerjilerini savurganca harcadıkları, fazla duyumu oldukları, yeterince cesur ve acımasız davranmadıkları, erkekler kadar dengesi olmadıkları düşünülüyor. Sigmund Freud, kadınların düşünmeye ilgi duymamasının altında seks hakkında düşünmelerinin yasaklanmış olduğunun yattığını, çünkü kadınların en çok sekse önem verdiğini söylüyordu².

Kadınlar ve erkeklerin, arkadaşlığa bakışında temel bir farklılık vardır. Erkekler bunu birlikte vakit geçirmek ve en gizli düşüncelerini (varsa eğer) kendilerine saklamak olarak gördüler. Kadınlar içinse arkadaşlık, yakınlaşmak ve duygularını paylaşmak, gerçek endişelerini açık yüreklilikle dile getirmek demektir.

Dostluk her zaman zordur, çünkü güvenlik sağlamaz. Kadınlar arası dostluğa gelince, sosyologlara göre, bu dostlukların ancak yarısı destekleyici niteliktedir, geri kalanı enerjinin boşa harcanmasıdır. Erkeklerin bir bölümü, kadınların arkadaşlığını istemediklerini, erkek arkadaşlarının kendilerine yettiğini, kadının seks ve çocuk var olduğunu söylemekte ısrarlıdır.

Kadınların giderek daha serüvenci olmaları ve hayattan beklentilerini hiç durmadan yükseltmeleri, erkekleri her gün biraz daha yetersiz bulmaları yönünden önlenemez bir trend var. Aradığı erkek, onun sahip olmadığı becerilere sahip olmalı, hayranlık duyabilmeli.

Öte yandan, kadın ruhunu anlamaya heveslenmek, pek çok erkeğin kapalı tutmayı tercih ettiği bir kapıyı açmak demektir. Hiçbir erkeğin gönlünde tek bir kadına yetecek kadar yer yoktur. Evlilik dışı ilişkiler ve boşanma bu gerçeğe ayak uydurmanın pek de yaratıcı yolları olmamıştır.

7. Evlilik

En azından iki yüzyıldır insanlar, evlilikle arkadaşlığı birleştirme denemeleri yapmışlardır. Bazılarına göre insanın karısıyla arkadaş olması harika olurdu ama kadının ruhu, bu kadar sağlam ve bu kadar dayanıklı bir düğümün yükünü çekecek kadar kuvvetli değildi.

² 3 Mayıs 1911’de Viyana Psikanaliz Derneği’nde yaptığı konuşmadan.

Arkadaşlığa dayalı evliliklerin dayanıksız yapılar oldukları anlaşıldı, bu evlilikleri boşanma ile sonuçlanma sıklığı günden güne arttı. Evlilik anlaşması, tarafların karşı cinsten başka insanlarla arkadaşlık etmelerine yönelik hiçbir düzenleme içermediği için, bu gibi arkadaşlıklar en küçük kıskançlık gösterisinden ufalanıp gitmeye mahkûm oldu.

İnsanlar, eş seçerken; önce sihirli karşılaşmayı beklediler sonra bulabilecekleri en iyisiyle yetinmeye karar verdiler ve pişman olmayacaklarını umdular. Hayatın kısa olduğu o dönemlerde bunda bir tuhafılık yoktu. İnsan ömrünün neredeyse bir yüzyıla dayandığı günümüzde, bütün bir yolu aynı arkadaşla yolculuk ederek geçirmeyi tercih edenler azalmaktadır.

Ancak, hayat arkadaşınızı değiştirmeniz yetmez, bir de nereye gitmek istediğinize karar vermeniz gerekir, hayatınızı yeni bir düzene sokmanız gerekir. Varılan yer genellikle hayal edilen yer değildir. Evliliğin yürümesini istiyorsanız, birbirinizin ruhunu didiklemekten vazgeçin. Paldır kültür konuşmamaya, kırıcı olmamaya dikkat edin.

Erkeksiz bir dünya, bir kadın için varlığının tehlikeye düşmesi demektir. Erkeklerin çoğu bir başka kadınla birlikte olsalar bile, karılarını bırakmaya cesaret edemediler. Ancak, aşkın bir evliliğe hiç uğramadığı durumlar oldukça yüksektir.

Erkeklerin kadınlara yönelik tutumunda dönüm noktası, evlenebilmeleri için âşık olmalarının gerekmesi ile yaşandı. Nitekim erkeklerin birbirlerine karşı kapanmaları evlilik ile başladı. Ancak, arkadaşlığa dayalı evliliğinde çözüm olmayışı nedeni ile evli çiftlerin eşleri dışında karşı cinsle kurdukları arkadaşlıklar konusunda ne yapılması gerektiği hala çözülmemiş bir konu olarak önümüzde durmaktadır.

Kadın-erkek ilişkilerinin ana özelliği olan mahremiyet, yıllar içinde farklı anlamlar kazanmıştır. Evlilik söz konusu olduğunda mahremiyet, ‘aile hayatı’ demektir. Romantikler ikinci bir mahremiyet türü icat ettiler. O güne kadar, âşık olduğunu iddia eden erkek, kadını geçindirebilecek serveti bulunduğunu göstererek ciddiyetini ispatlamalı idi. Kadının, evleneceği erkekle sevişmeden önce ona âşık olması gerekiyordu.

Romantiklerin getirdiği diğer büyük yenilik ise seksin onları ömür boyu mutlu edeceğini ileri sürmektir. Partnerinizi bir birey olarak sevmenize gerek yoktu, âşık olduğunuz aşkın kendisiydi. Böylece aşkın sonsuza kadar sürdüğü uydurması ile ilgili tüm önkoşullar ortadan kalktı. Ancak, pek az kişi bu ideali evliliğin gündelik gerginlikleri ile bağdaştırabilmeyi başarabildi.

Ardından insanlar üçüncü bir mahremiyet türü kurguladılar. Okuyan, yazan, gözlemleyen, hayatı bir keşif yolculuğu gibi görenlere özgü bir mahremiyetti bu. İnsanlar birbirlerini durmadan “Hala başını döndürüyor muyum?” diye sormaktan vazgeçip, “Değişip, olgunlaştıkça seni hala çekici ve uyarıcı buluyor muyum, bana hala değer veriyor musun, ben de senin bunları yapıyor muyum?” sorusunu üzerinde düşünmeye başladılar.

Kadın, erkek ile bir iktidar mücadelesine girdiğinde ilişki uzun sürmüyor. Bazı kadınlar kocasının kariyerini kendisinininkinin önüne koyacak seçimi yaparlar. Çünkü erkeğin başarıya ve hayran olunmaya ihtiyacı vardır. Kadının kariyer merdiveninde üstün olması genellikle aileye zarar verir.

Para her şeydir, para kazanamıyorsanız bir hiçsiniz. Artık kadınların çoğu para kazanıyor. Ama ekonomik özgürlüğü olan kızlar artık evlilik düşünmüyor. İronik olan artan şekilde evlendiği adam çalışmıyor, evde yemek pişiriyor, tüm hayatını asalak bir şekilde yaşamaya eğilimli pek çok erkek var.

8. Aile

Aile için öngörülen amaçlar yüzyıllar içinde defalarca değişmiştir. Bugünün bir veya iki çocuklu ailesinin geçmişin kâhyalar, ortak çiftçileri hizmetkârlar, gayrimeşru çocuklar ve her

kuşaktan akrabadan meydana gelen hane halkıyla pek az ortak yanı vardır. Aile kurumunun kendisine nasıl bir varlık nedeni yakıştıracığı ve amaçlarını nasıl gerçekleştireceği konusunda daimi bir kararsızlık içindedir.

Anne-babaların en olumlu keşfi, çocukların ücretsiz uysal iş gücü olmak yerine birer insan olarak çok daha mutluluk verici olmalarını keşfetmeleri olmuştur. Aileye ilişkin ilk parlak fikir, geniş ailelerden vazgeçip birkaç çocukla yetinme, sevecenlik duygularını daha dar bir alana yoğunlaştırma, dünyanın acımasızlığına karşı kapalı bir sığınak oluşturmaya çalışmaktır.

Aile kurumunu, kolay bir hayat isteyen kadınların sığındığı bir huzurevi, erkekler için bir hapisane ve çocuklar için bir cehennem olarak tanımlayanlar oldu. Bu, insanların aileye bağladığı umutları genellikle boşa çıkarmış olması karşısında duyulan hayal kırıklığını dile getiriyordu.

Aile kurumunun kendinden beklenen görevi layıkıyla yerine getirmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Aile elbette rahatlatıcı bir kucaklama, güvenli sığınak, ölümün bile ortadan kaldıramadığı hatıralar demektir. Ama aynı zamanda maceracı deneylere sahne olmuş bir laboratuvar olarak da iş görmüştür. Özellikle de hayatın belirsizlikleriyle başa çıkma sanatında ustalık kazanmak için bir eğitim ocağı olmuştur.

Babaların söz geçirmede ailelerde yolunda gitmeyen hiçbir şey yoktur; asıl tersi söz konusu olduğunda şaşırarak gerekir. Aile içindeki sevgi, rüzgâr gibidir ancak canı isteyince ortaya çıkar. Babalar ve çocukları ayrı düşüncelere ve ayrı kişiliklere sahip olduklarını keşfettiklerinde sevgi rüzgârları fırtınaya dönüşür.

Evladlar, babaların beklentilerini nadiren yerine getirmişlerdir. Bunun için Çinlilerin buldukları geçici çare 'görgü kuralları' oldu. Hiç değilse görünüşü kurtarmak, ebeveynlere hürmet görgü kurallarının bir parçası haline getirildi. Minnet duygusu da her zaman tutmayan bir zamk olsa da ailelerin dağılmasını engellemede etkili oldu.

Aile değerleri yüzyıllar boyunca o kadar büyük değişimler geçirmiştir ki, bu değerlerin anlamı giderek daha yoğun bir belirsizlik perdesine bürünmektedir. Çocukların görevi, anne-babaları için para kazanmak yerine, onların kazandıklarını harcamak haline dönüştü. Aile içinde ekonomik ortaklığın yerine sevgiyi koymak kolay olmadı. Ailenin sürekliliği ile bitmek tükenmek bilmeyen yenilenme arayışı arasında daima bir çatışma yaşandı.

Yüzyıllar boyunca aileleri daha istikrarlı kılmak ve daha güvenilir bir erdem kaynağı getirme konusunda o kadar az aşama kaydedilmiştir ki artık ailelerin tarihinde saklı olan bütün bu belirsizliği daha faydalı amaçlara yöneltmenin bir yolunu bulma zamanı gelmiştir.

Bütün sarıp sarmayıcılığına rağmen aile hayatının fazla kısıtlayıcı ve yavan gelmeye başladığı dönem devam ediyor. Çocukluğumuzu gönlümüzce yaşamamıza izin verilmedi. Çocukluğumuzu kırık dökük parçalarını arıyoruz.

Geleneksel ailenin bireyin sırtına yüklediği zorunluluklar gevşemeye yüz tuttuğunda, zaman zaman yüreğe ve akla eşit ölçüde hitap eden yeni ilişki biçimleri onların yerini alır gibi oldu. İçinde bulunduğumuz yüzyılı geçmiş yüzyıllardan ayıran en önemli özellik, bugün koca yerine kendilerini arayan kadınların sayısının büyük ölçüde artmış olmasıdır.

Belki de geleceğin kadınının ilk örnekleri onuncu yüzyıldaki Japon kadınları idi. Kadının erkeğin geliri ile yaşaması ayıptı ve evlenince aynı evi paylaşmazlardı. Erkek ve kadın da aynı anda pek çok kişi ile evli olabiliyor ayrıca âşıkları da olabiliyordu.

Âşıklar, sabah erkenden evden sıvışır ve ardından gün içinde bir aşk şiiri gönderirdi. Kadının hayatı evde erkeklerini beklemekle geçiyordu ve peçe yerine bulunan formül paravan oldu. Bu gelenek, 19. yüzyıla kadar sürdü.

9. Aşk

Tarihin büyük bölümünde aşk, bireyin ve toplumun sürekliliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiş, çünkü süreklilik genellikle özgürlükten daha değerli sayılmıştır. Sıkıntı, çaresizlik, utanç ve suçluluk duygusunun hâkim olduğu dünyada aşk, insanların biraz olsun iyi hissetmesine yardım etmişti.

Ortadoğu, romantik aşkın doğduğu yerdir. Ancak, seksüel hazza ilişkin modern görüşlerin büyük bölümü ise Hindistan kaynaklıdır. Arap Bedevileri içinde aşkın doğuşunun temelinde kadınların erkeklerle teklifsizce kaynaşması, birbirlerine hemen her istediklerini söyleyebilmeleri, şakalaşma rahatlıkları yatıyordu (Theodore Zeldin, 2003, 83).

Arapların aşk konusundaki en şöhretli bilirkişisi olan İbn Hazım şöyle demişti; “*Aşk, istihzayla (alay etmek) başlar, içtenlikle sona erer.*” M.S. 622’de başlayan İslam’ın ilk yüzyılı içinde kadınlar, müzik aracılığıyla yeni ruh hallerini yaratarak duygularına başka bir boyut eklediler.

Bu çalkantılı dönemde şehirlerde refah hüküm sürüyor, insanlar kendilerini zevke ve sefahate vermiş, etraflarındaki tehlikeleri unutmak için çırpınıyorlardı. Şarkıcılar bugünün pop yıldızları gibi etraftaydı. Mekke ve Medineli şarkıcılar Tambur ile yetinmeyip, İran’dan udu getirdiler. Artık savaş değil aşk şarkıları söyleniyordu.

Ud ile şehvetli düşüncelere dönüşen müzik, bu yoldan Fransızlara ulaştı. Avrupa’da yaklaşık on yüz yıl boyunca Arap aşkının iki temel bileşeni yankı buldu; kadınların yüceltilmesi ve aşık ruhların tek bir bütün halinde kaynaşması.

Aşk, daima yabancı olana uzanır, benzersiz olanı, başka kimselere benzemeyen insanı arar, ama sonunda ürkütücü olanı bildik olana dönüştürür. Yeni tecrübeler, bilinmeyene, yabancılara duyulan açlık bugün her zamankinden daha fazladır.

Ancak, hiç bitmeyen sorunlar da var; aşkın evlilikle birlikte azalmaya başlayacağı tezi gibi. Aşk ilişkileri içinde kendinizi her gün kendinizi yenilemeniz gerekir, evlilik ise güvenlik demektir ve güvenlik insanı uyuşturur, rutin öldürür.

İnsanların çoğu, aşk ilişkisinden çok kendisini evlilikte bulur. Kadın ve erkek, evliliğine, egonun ihtiyaçlarından oluşan bir bohça getirir. Evlilik şartlı sevgi, ipotekli bir sevgidir. Seveni ve özellikle sevileni baskı altına alır.

Bütün aşklarda bir düzeye kadar görme kusuru vardır. Zamanla görme kusuru düzelmeye başlar ve her şeyi *olmasını istediğimiz gibi* görmekten vazgeçip, *olduğu gibi* görmeye başlarız. Bu nedenle aşk hayal edilenle gerçek arasındaki fark edilinceye kadar geçen zamandır (Mehmet Sungur, 2016).

Günümüzün hızla tüketen bilgi teknolojisi toplumunda, aşk; uyandığınız anda yok olan bir rüya oldu. ‘Seni seviyorum’ ifadesinin posası çıktı. Gene de aşk, kendisini kuşkuya karşı koruyabilen az sayıda başarı biçiminden biridir.

Aşk, henüz tamamlanmamış bir devrimdir, insanların aşk sanatında ustalaşması için daha çok uğraşması gerekmektedir. Yepyeni bir aşk sanatına ihtiyacımız var çünkü aşkın başka biçimlere bürünme şansı fazladır. Bugün dünyada geçmişte çok nadir rastlanan iki kadın tipi var; eğitilmiş kadınlar ve boşanmış kadınlar. Yeni insan tiplerinin ortaya çıkması her zaman tutkulara yeni bir yön verir.

10. Aşk Türleri

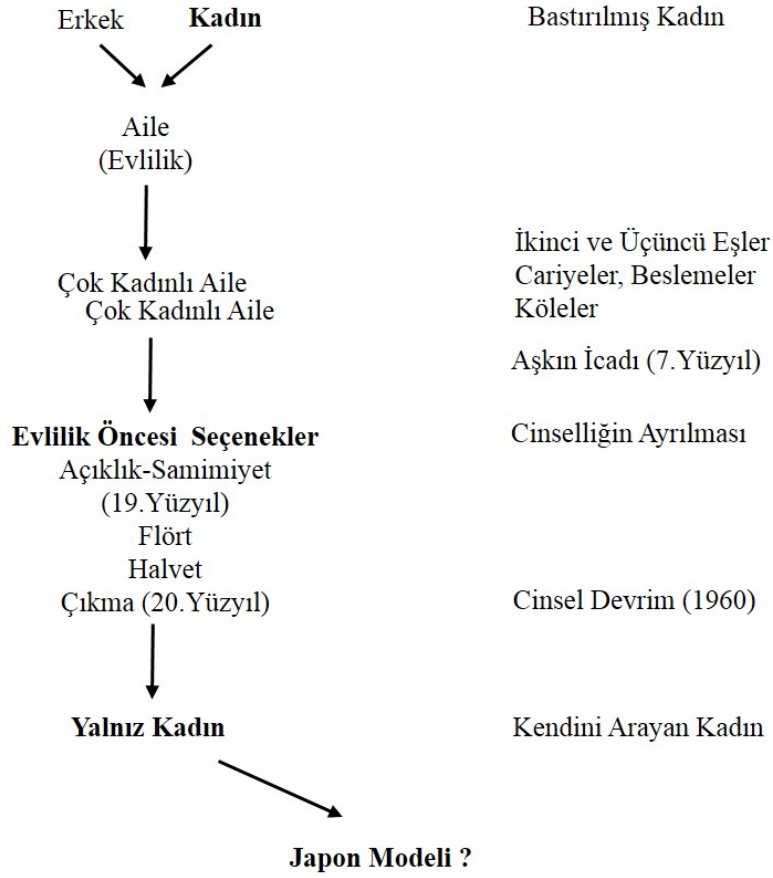
Tarihin pek çok döneminde, insanların erkenden ölmesi (ortalama yaş 30 civarında idi) sebebiyle evliliklerin üçte birini yakınına ikinci evlilikler oluşturmuştur. Kadınlara kocalarını

başlangıçta ne kadar itici bulsalar da, evlendikten sonra onları sevmeyi öğrenecekleri söylenirdi yani nikâhta keramet vardı.

Ancak, on dokuzuncu yüzyılda bazı kadınlar bu olasılığın nikâhtan önce kendilerine kanıtlanmasını veya en azından sevdikleri konusunda evlenecekleri erkek tarafından ikna edilmesini ister oldular. Bu gelişme ile birlikte erkekler, kur yapma sürecinin denetimini ellerinden kaçırdılar.

İnsanlar birbiriyle tanışmak ister ama bunun başka birileri tarafından ayarlanmasını bekler. İşte bu boşluktan aracı kurumlar, çöpçatan sistemi doğdu. Bu evlilikten arayışından çok çapkınlığın faaliyet alanı oldu.

Müphem cinsel çekimleri üzerinde çalışan Fransızlar; 18. ve 19. yüzyılda özel hayatta karışıklığa meydan vermemek için flört ve çapkınlık (gönül çelenlik) kavramlarını icat ettiler. Aşık kişi, mutlaka bir cinsel partner değil, bir hayran da olabilirdi. Zaten aşk yapmanın başlangıçtaki anlamı cinsel ilişkide bulunmak değil, kur yapmaktı.

Şekil 2. Erkek-Kadın İlişkilerinin Evrimi

Flört, romantik aşka yeni bir istikamet kazandırdı; seksin dâhil olmadığı bir çeşit seks ilişkisi. Sevişmenin hazırlık safhasının sevişme ile noktalanma zorunluluğu olmadan uzatılması ve

sürdürülmesiydi. Ancak, gene de insanların büyük kısmı karşısındakini bir an önce ele geçirme telaşında olduğundan, flörtçüler de rol yapmakla suçlandılar.

19. yüzyılda diğer bir ilişki türü halvet oldu. Kadın bazen elbisesini beline kadar sıyrabilir veya çorap ve pabuçlarını çıkarabilirdi. Ama bu uygulama misafir odasında baş başa kalmak kadar tehlikesizdi. Halvet, misafir odası yatak odası kadar sıcak olmadığı için kışa özgüydü.

Kadınlar, taliplerine açılma sürecinde yeni keşifler yapmaya başlamıştı; açıklık ve samimiyet. Bu iki kavram, çiftler arasında neredeyse bir saplantıya dönüştü. Erkekleri hayatın anlamını sorgulamaya davet etmek, cesaret istiyordu. Erkekler ise kendilerini gerçek yüzleriyle göstermekten korkarlardı.

Bazı kadınlar ideal aşk düşüncesine takıldılar ve bu onları geriye götürdü. Önce, taliplerinin hayranlığına layık olmadığından kaygılandılar, ardından onları yeterince tutkulu bir aşk ile sevmedikleri düşüncesine kapıldılar. Bu kuşku şu açıklamayı getirdi; “Sizi duygularımın tüm yoğunluğu ile sevmemediğim hissine kapılıyorum.”

Kadınlar, metanetlerini büyük ölçüde kaybetmişti ve güven eksikliği en büyük azap haline geldi. Böylece, görünüşte kendine güvenen, buyurgan ve kararlı erkeklerle hayran olma eğilimi nüksetti. Bu erkeklerin en önemli hazinesi ellerinde idi; kesinlik.

Ancak, erkekler sandıkları kadar güçlü ve muhakemesine güvenilir çıkmayınca kadınlar alt üst oluyordu; “Sen daha iyilerine layıksın, Leyla”. Sorun artık, sadece doğru erkeği bulmak değil, doğru zamanda yapmak ve sonsuz kadar olmasa da hiç değilse o an için birbiriyle çelişmeyen arzulara sahip olmaktı.

Böylece 1920’lerde Amerika’da ‘çıkma (dating)’ terimi moda oldu. Bu, mümkün olduğu kadar çok kişi ile flört etmek demektir ve Amerikalılar kafayı bununla bozmuştu. Artık aşktan eskisi kadar söz edilmiyordu. Söz konusu olan, özgüven yakalamaktır ve bunu çıktığınız insan sayısına dayanarak yapıyordunuz. Gençler, aşk gibi anlaşılması zor bir şeyle canlarını sıkmak yerine, aldıkları veya kabul ettirdikleri çıkma teklifleri ile popülerlik kanıtlıyorlardı.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında erkek nüfusunun azalması çıkma sisteminin değişmesine neden oldu. Kızlarda çıkmanın yaşı gittikçe erkene giderken, emniyet duygusunun bir kenara bırakılmasının bedeli yüksek oldu. Sırada 1960’ların cinsel devrimi vardı.

11. Seks (Cinsellik)

Seksten alınacak hazların kapsamı, yüzyıllar boyunca genişleyeceği yerde daralmıştır. Seks normal koşullarda yabancılara korku ile yaklaşan insanın, bir yabancının cazibesine kapılmasını sağlayan mucizedir. Ne var ki, bugüne kadar, yaratmaya muktedir olduğu, sevgiye ve anlayışa dair güzelliklerin binde birini bile yaratamamıştır.

Cinselliğe ilişkin en iyi çözüm, onu kamusal alandan ihraç edip, dört duvar arasına mahremiyet bölgesine sürmek olarak görüldü. Aşkın dini olduklarını sürmelerine rağmen, hemen tüm semavi dinler seksüel aşktan korkmuş ve onu evliliğin içine sıkı sıkı hapsetmiştir.

İnsanlar normal olarak karşı cinsin ancak haberdar olabildiği küçük bir bölümüne ilgi duymuşlardır. Cinsel hazzın üçüncü biçimi, aşk ve kalıcı yakınlık duyguları doğurur, dolayısı ile yaratıcıdır ama bugüne kadar bir sır olarak değerlendirilmiştir.

Erkekler tarih boyunca seks konusunda kadının sadece çok küçük bir bölümüne odaklandılar. Kongolu yazar Sony Labou Tansi’ye göre; erotizm, aşkı hünerle pişirme sanatıdır. Seks konusunda en yaratıcı fikirler Çinlilerden gelmişti. Konfüçyüsçülük, Budacılık ve Taoçuluk seks konusunda farklı düşüncelere sahipti.

Duhul, sevgiyi göstermenin tek biçimi değildir. Boşalma ile sonuçlanmayan cinsel birleşme Çinliler ve Hintliler arasında pek çok taraftar bulmuştu. Bazı eski kavimler doğum sonrası uzun süreli cinsel perhizler uyguluyordu.

M.S.450 civarında, Vatsyayana'nın Kamasutra adlı çalışmasında cinsellikten zevk alma tekniklerini etraflıca bir şekilde anlatılıyordu. Bunu Kşemendra'nın (900-1065) Fahişe'nin Dua Kitabı ve Koka'nın (10-60-1215) İhtirasın Gizemleri gibi eserleri izledi ise de cinsel hazza ilişkin literatür pek değişmeden kaldı.

Çinliler, cinsel etkinliği kendi tıp sistemlerinin merkezine yerleştirmişlerdi. Sağlığı koruma ve hastalıkları iyileştirmedeki rolüne bakarak, onu bir rahatlama kaynağı olarak gördüler. Seks, kan dolaşımını hızlandırıyor ve sinir sistemini gevşetiyordu.

Hıristiyanlık, antik Yunan ve Latin toplumlarından farklı olarak tek eşliliği, bekâreti savunuyor, eşcinselliğe karşı çıkıyor, cinselliği sadece üremeye yönelik bir faaliyet olarak görüyordu. Ovidius ve Lucretus'tan bu yana seks literatürüne Avrupa ekleyecek yeni bir şey bulamamıştı.

12. yüzyılda Kilise, fahişeliği destekliyor ve onların kazançlarını en önemli gelir kaynaklarından biri olarak görüyordu. Geçmişten günümüze hayat kadınlığı konusuna başka bir makalede değinmeyi düşünüyorum. 17. yüzyıldan itibaren Kilise'nin ilgisi cinsel davranış, normallik ve sağlık arasındaki ilişki içinde kadından, bedene doğru kaydı (Foucault, 1988, s. 269).

Cinsellik terimi oldukça geç, 19. yüzyılın başında üreme mekanizmaları ve insan davranışları ile ilgili bilimsel çalışmalar içinde ortaya çıktı. Batıda yoksullar küçük yaşlardan itibaren kendini genital (üreme organı) ile sekse teslim ediyor, evlilik öncesi ilişki zenginlerden yedi kat fazla iken, zenginler üç kat daha fazla fahişeler ile ilişki kuruyorlardı (Zeldin, 2003, s. 106).

Tarihsel süreç içinde zeki kadınlarla zeki erkeklerin bir araya gelişi, seks ile zekâ arasındaki ilişkiyi farklı bir düzleme taşıdı. İki cins arasındaki ilişki platonik olmaktan öteye, dış görünüşler temelinde değil, kişilikler için değer vermeyi, kendilerini ve birbirilerini anlama çabası içinde farklılıklarından yararlanmayı öğrendiler.

Bunların kurumsal yeri ise kadın ve erkek üyeler açık, sohbet konularını şiir, bilim ve insan yüreğinin oluşturduğu dostluk cemiyetleri oldu. Bu buluşmalardan; tartışılan vecizeler, şiirler, mersiyeler, portreler, müzik ve oyunlar doğdu. Edebiyat, bilim, sanat, politika ve görgü kuraları yenilikleri takip etmeye yönelik bilinçli bir çaba söz konusu idi.

Bir aşk yaratıcısı olarak cinselliği her zaman tehdit olmuş olan yabancı madde, kıskançlıktır. Erkekler bir kadına yaklaştıklarında her zaman cinsel ilişki saplantısına kapılmamışlardır. Evliliğin yirmili yaşların sonlarına kadar ertelendiği on yedinci yüz yıl İngiltere'sinde gayrimeşru doğumların oranı yalnızca yüzde üçtü.

Dokunmaya karşı bir tabunun ortaya çıkışı ve dokunmanın yerini cinsel birleşmenin alması son iki yüzyılın ürünüdür. Erkek ve kadın, seks olmadan arkadaşlığın yolunu buldu. Seks artık arkadaşlığa giden bir yol değil, olsa olsa arkadaşlığın içinde bir sorundur. Zamanla aşk ile seksin yolları ayrılrsa da cinsel ilişki aşkın vazgeçilmez bir parçası olarak kaldı.

12. Korku-Kaçış

Endüstri toplumunun çıkış noktası yoksulluktan kaçış olmuştu. Bu, günümüzde boş zaman, hobilere ve spora doğru bir kaçışa dönüştü. Endişelerin daha fazla ciddiye alınmasını önlemek üzere kayıtsızlığa, mizaha ve alaycılığa itibar edilmeye başlandı.

Dinin kokutmaktan vazgeçmesi sonrasında insanlar, sanki var olma duygusunun vazgeçilmez bir parçası imiş gibi yeni korkular icat etmeye başladılar. On sekizinci yüzyıldan itibaren

yeni korkunun çerçevesi ‘güvenlik’ oldu. 1762’de ilk sigorta şirketi ortaya çıktı. Güvensizlik, bugün en yaygın şikâyet haline geldi.

Geceleri aydınlatılan, bekçi koruması altındaki sokaklardan, maddi olanaklarda gelişme arayışına, refah devleti anlayışına geçildi ve bu yılda kıtlıktan, evsizlikten, hastalıktan, yaşlılıktan, işsizlikten korkan insan sayısı azaltılmaya çalışıldı. Ancak bunların karşılığında insanlar, atalarının devlete, din adamlarına veya büyücülere asla ödemediği kadar para ödemektedir.

Evlilikten boşanmaya ve sonra aynı yoldan geriye uzanan kaçış rotası, durmadan yeni şeritlerin eklendiği bir otoyoldur. İnsanların büyük bölümü düşmanları ile savaşmak yerine ondan kaçmayı tercih etmiştir. Kaçmak, hakkı teslim edilmemiş bir sanattır, çünkü girebildiği pek çok biçime rağmen hayata karşı bir tepki olarak algılanmamıştır.

Arzu, düşüncenin babası; korku ise olayın anasıdır. Korku, korkulan şeye yola açar, zoraki bir niyet de zorla arzulan şeyi olanaksız kılar. Beklentsel kaygı, aşırı niyete ve kendine odaklanan aşırı dikkate yol açar. “Çelişik niyet” ise korkunun, korkulan şeyi yarattığı ve aşırı niyetin, arzulan şeyi olanaksızlaştırdığı gerçeğine dayanmaktadır (Viktor E. Frankl, 2010, 138). Çelişkili niyet çaredir yani yapılması gereken insanın kendisinden uzaklaşmasıdır.

Yalnızlık korkusu, hayatı hakkıyla yaşamının önünde bir engel, tutkuların önünü kesen bir zincirdir. Refah içinde ilerleyen bir dünyada dahi yalnızlık salgını insanları kasıp kavuruyor. Ne kadar başarılı iseniz bu illete yakalanma riskiniz o kadar artıyor ve para bu sorunu çözmiyor.

Tarihe bakılırsa korkudan kurtulmak için genellikle iki yöntem kullanılmıştır. Birincisi bizzat korkunun kendisinden yardım almak, bir korkudan kaçıp diğerine sığınmaktır çünkü böylesi umuda daha çok yer veriyordu. İkincisi, ilginizi korkuyla hiç ilgisi olmayan başka bir şeye yöneltmekti. Bu da tehlikeyi geçici olarak unutmanızı sağlıyordu.

Korkuya en iyi ilaç merak olmuştur ama merak edilenler oldukça sınırlıdır, evrende ihmal edilmiş pek çok kara delik vardır. Bilgi anlamsız korkuları ortadan kaldıramamıştır çünkü bir yandan da gelecekteki olası felaketlere ilişkin yeni düşünceler üretmiştir. Uzmanlar korkutucu açıklamalarına hiç ara vermemiştir.

Farklılaşmış bilinç düzeylerine, uyusukluğa veya heyecana kaçış, bütün dünyada her zaman değişmez bir tutku olmuştur. Alkol, tütün, çay, kahve ve türlü bitkiler yardımıyla normalikten kaçmayı denememiş tek bir uygarlık yoktur.

İnsanlık, vasatlıktan ve monotonluktan kaçmaya dönük arayışında dur durak bilmemiştir. Kaçışın beraberinde getirdiği sorun, nereye kaçacağınız sorusuna cevap bulmaktır. Derin bir mutsuzluktan mutluluğa kaçamazsınız çünkü bu gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hedeftir.

İnsan tabiatının belirli bir amacı yoksa sürekli kaçmakla meşguldür. Ancak, dünya sürekli değiştiği için kaçacağınız ideal bir yer de yoktur. Sırf kaçmış olmak için de kaçabilirsiniz ama biliyorsunuz ki düşman hala orada ve hayattadır. Bir amaçları olsun isteyenler, kendilerine kaçmanın dışında çözümler aramak zorundadır.

13. Kişisel Gelecek

Bu bölümde, daha önce anlattığımız onca kasvetli ve umutsuz gibi gözükten insanlık geçmişinden ve özel durumlarından sonra neler yapabileceğiniz konusuna değineceğiz. Bu belki de kaderinizi yeniden yazmak ve böylece kendi sonunuza karar vermek için iyi bir rehber olabilir.

Yeni bir gelecek oluşturmanın yolu, geçmişe bakışımızı yenilemekten geçer. Düşüncelerimizin büyük bölümü, ölmüş ya da yaşayan başka insanların düşünceleriyle şekillenmiştir.

Hayatınızın bir amacı olması demek, karar vermeniz demektir. İnsanlar hayatlarında yeni bir sayfa açmaya karar verdiklerinde önlerine her zaman iki güçlük çıkmıştır; birincisi eski alışkanlıklarından nasıl kurtulacakları, ikincisi doğuştan şanslı veya şanssız oldukları ve bunu değiştirmek için hiçbir şey yapmayacakları duygusunu üzerlerinden nasıl atacakları.

Arzularınız ve pişmanlıklarınız, çoktandır unuttuğunuz kökenleriniz ile çeşitli davranış biçimleri içine hapsolmuş kişiliğinizi analiz ederek işe başlayınız. İçinizde olduğunuz çıkmazların benzerleri geçmişte yaşayan pek çok toplum içindeki hayalet bir insan tarafından da yaşandı. Bu da sizi onlarla ‘kardeş ruh’ yapıyor.

Yapmanız gereken elinize-kolunuza sardığımız düğümleri çözmek ve aklınızla hayatınızın çehresini değiştirmektedir. Pek çok insan bu kadar sabırlı olmadığı için başka bir yolu seçer; hayatla alay etmek, umursamamak, böylece hayal kırıklıklarını küçümseyerek acılarını hafifletmek.

Tarihte pek az insan çocuklukta kendilerine bağlanan umutları haklı çıkarabilmiş veya yeteneklerinden küçük bir parçasından fazlasını kullanabilmiştir. Yaşam gittikçe karmaşık ve açmazlarla dolu hale geliyor ama bu karmaşa çoğaldıkça, kıvrılıp içinde geçebileceğiniz çatlaklar da çoğalıyor; insanların es geçtiği boşlukları bulabilir ve gözden kaçırdıkları ipuçlarını yakalayabilirsiniz.

Yeni insanlarla karşılaşarak ve yeni bir gözlük takarak kendinizi toparlayabilirsiniz. Karşılaştığımız insanlardan öğrendikleriniz siz de henüz bilmediğiniz bir insan çıkaracaktır. Cesaret, her gün karşınıza çıkan sürprizlerden zevk almaktır. Hayatınızı karmaşıklaştıran yeni maceralardan kaçmayın.

Bugünün dünyasında üç gelişme sayesinde insanlar arasında başka ilişki biçimleri yavaş yavaş mümkün olmaktadır;

- Artık insanları saldırganlığa iten sadece garez değil, daha çok korku olduğunu biliyoruz. Bu yüzden, en olmadık yakınlıklar ya da ittifaklar oluşuyor.
- İletişim teknolojisi, esnek ve akışkan bir yapılandırıcı olarak tüm insanlığı birbirine kenetlemiştir.
- Bugünkü dünya, eski moda ilişkileri imkânsız hale getirmiş olan çok sayıda eğitimli kadınla doludur.

İnsanları tanıdığımızı sanıyoruz ama aslında onlarda aradığımız şeyleri görüyoruz. İki insan birbirini gerçekten tanımayı başarsa bile aralarında bir mesafe kalıyor; birbirlerine açılmıyorlar. Başkalarında hep kendimizle karşılaşıyoruz, yalnızlıktan kurtulmamız mümkün değil çünkü hayatımızdaki sorunların en süregelen nedeni hala ‘konuşma’nın emekli aşamasında olmasıdır.

Konuşmanın önündeki asıl engel, tanımadığımız bir yüreğe “sözcükleri yerleştirmeyi” bilememizdir (Fei, 1964, s. 53). Sorunu daha kronik hale getiren kadınlarla konuşabilmenin gerektirdiği inceliği yakalayabilmektir. Konuşmaya ilham veren şey aramızdaki farklılıklardır. İnsanların eşit olmaya başlamaları ancak, konuşmayı öğrenmeye başlamaları ile mümkün olacaktır (Zeldin, 2003, s. 50).

Bugün insanların büyük bölümü için sevgi, en etkili büyüdür. İki yabancıyı birbiri olmadan yaşayamayacaklarını düşündüren şeydir ve o da korku uyandırır; kaybetme korkusu. İnsanın özleyebileceği nihai ve en yüksek hedef, sevgidir. İnsanın yaratılışının arkasındaki gizem; insanın sevgiyle ve sevgi içinde kurtuluşudur (Krankl, 2010, s. 52). Sevgi, ölüm kadar güçlüdür.

Bir başka insanı, kişiliğinin en derindeki çekirdeğinden kavramanın tek yolu sevgidir. Sevmediği sürece hiç kimse, bir başkasının özünün tam olarak farkına varamaz. İyimserlik gibi umut, inanç ve sevgi ismarlanacak şeyler değildir. Mutluluk aranmaz, ortaya çıkması gerekir. İnsanın “mutlu olmak” için bir nedeni olmalıdır. Bu neden bulunduktan sonra mutluluk kendiliğinden gelir.

Aşksız geçen bir hayat boşa geçmiştir. Ama mutlu evliliğin sırrı, aşk değildir, aşk asla yetmez. Çünkü aşk, hayal edilenle gerçek arasındaki fark edilinceye kadar geçen zamandır. Gerçek aşk, “farkındalık içeren bir sevgi” ile sağlanır.

Dünyanın her köşesine yayılmış sefaletten, her tür suçu işlemeye ve savaşmaya kadar dünyada var olan tüm sorunların asıl nedeni, insanlığın duygu ve düşüncelerindeki olumsuzluk halidir. Yaşadığımız gezegeni yok etmekle tehdit eden, insanın kavgacı düşüncesidir. İnsanların barış, anlayış ve uyum içinde yaşaması için yapılması gereken peşin hükümlerimizi kafamızdan silmek ve aklın sesine kulak vermek yeterlidir.

Bir insanın kendi kaderini ve içerdiği olanca acıyı kabul ediş yolu, kendi davasını seçiş yolu, ona, en ağır koşullar altında bile, yaşamına daha derin bir anlam katma fırsatı verir. Yaşamınız yiğitçe, onurlu ve özgün olabilir. Ancak az sayıda insan böylesine yüksek ahlaki standartlara ulaşma yetisine sahiptir. Bu, insanın içsel gücünün, onun dışsal kaderinin üstüne çıkabildiği durumdur. Bu, büyük kaderler, büyük insanlar ilişkisidir.

Her yeni çağ, yeni bir kahraman gerektirir. Başarılı bir meslek hayatı artık kimseyi kahraman yapmaya yetmiyor. Din hala bazı coşkulu takipçilere sahip olsa da din adamı olmayı pek az kişi seçiyor. Karizmatik ve devrimci lider tipine büyüyen bir kuşkuyla bakılıyor. Alçak gönüllü kahramanlar konusunda kıtlık çekilmiştir. Karşı kahramanlar bunun için icat edilmiştir.

Hayattan beklediğim bir şey yok diyenin yapması gereken şey, yaşama yönelik tutumunda temel bir değişimdir. Asıl önemli olan yaşamdan bizim değil, yaşamın bizden ne beklediğini öğrenmemiz ve bunu umutsuz insanlara öğretmemiz gereklidir.

Sağlık, aile, mutluluk, mesleki yetenekler, talih, toplumdaki konum; bütün bunlar tekrar kazanabilecek ya da eski durumuna getirilebilecek şeylerdir. İkinci defa yaşıyormuşçasına ve ilk kez şimdi yapmak üzere olduğunuz gibi hatalı hareket etmişçesine yaşayın. Bunun anlamı, önce şu anın geçmiş olduğunu ve daha sonra geçmişin düzeltilip değiştirilebileceğini düşündürmektir.

14. Sonuç

İnsan doğası ve toplumun anahtarı içgüdüler, arzular veya rasyonellik değil; uzun aile hayatı boyunca yaşadığı baskı ve duygu karmaşası sonucu faydacı ego psikolojisi temelli düşüncenin ideolojik ağa temel teşkil etmesiydi.

İnsan doğasının merkezindeki bu güdü temel olarak; devlet anlayışı, sosyal yapı ve kültüre de etki etmektedir. Devletin zulmedici kolu altında yaşarken başka insanları ve sevmeyi umursamamak ya da özgür olmak ve herkesi sevmek, işte bu kavşaktayız.

Dünya düzeni, ekonomi, toplum, aile için olduğu kadar insanoğlunun yeni yaşam biçimi için de bir Rönesans dönemine başlamak zorundayız. Adalet, eşitlik ve özgürlük temelli bir dünya düzeni için yeni bir evrensel toplum sözleşmesine ihtiyacımız var. Gerçek bir siyaset ve hukuk düzeni için demokrasinin sorunlarını çözmeli, zorlama ve şiddet yöntem ve araçlarına başvurulmasının önlemeliyiz.

Dördüncü Sanayi Devrimi ile birlikte insanların temel ihtiyaçları için çalışmak zorunda kalmayacağı, zamanını daha çok sevgi ve mutluluğa ayıracak yeni bir sosyal ve ekonomik sistem hayal etmeliyiz.

Size gelince; insanlar bugüne kadar hayat yolculuğunu tamamlamanın altı ayrı yolu olduğuna, bu yolculuğu yapacak altı değişik ulaşım aracı olduğuna kanaat getirmişlerdir (Zeldin, 2003, ss. 405-406);

- Bunlardan birincisi itaat etmek, başkalarının muhakemesine teslim olmak, hayatı olduğu gibi kabul etmek. Bu, hapishane otobüsünde yolculuk yapmak gibidir. İtaat etmek, hiçbir zaman kolay olmamıştır, itaat edenler hep sadakat maskelerini çıkarmanın ve intikam almanın özlemini duymuşlardır.

- Mümkün olanın en iyisini koparmak amacı ile hayatla pazarlığa oturmaktır. Meselenin olumsuz yanı, arzularınız karşılandığında tatmine kavuşmanın o kadar kolay olmayışıdır. Sigortasız bir araba ile kaza yapma ve bir daha toparlanamama riski yüksektir. Nitekim bu tür insanlar, başka dünyalara kaçmak zorunda kalmıştır.

- Üçüncü seçenek, kendi bahçemizi yaratmak, liderleri, rakipleri ve meraklı komşuları dünyamızdan çıkarıp atmak ve özel hayatınıza yoğunlaşmaktır. Ancak bu, sırf kendi zevkiniz için bahçenize karavan kurup, ne yapacağınızı bilmemeye benzer. Hiç kimse, bütün ilgisini sadece kendi üzerine yöneltecek kadar ilgi çekici değildir.

- Dördüncü yöntem, (benim seçtiğim yol) bilginin peşine düşmek, ışığa yol almak'tır. Bunu hakkıyla yaparsanız sonunda varacağınız yer bilgelik olacaktır. Geçmişin ezoterik mirası, bugün, her mesleğin kendini korumak için icat ettiği jargonda varlığını sürdürmektedir. Ancak, bilgi hala kendi kuyruğunu yiyen yılandır.

- Beşinci yol; bol bol konuşmak, düşüncelerinizi açığa vurmak, tüm sırlarınızı ve hayallerinizi ortaya dökmek, başkalarının sizin hakkınızda düşüneceklerine aldirmeden ilerlemektir. Bu yöntem bisikletle yol almaya benzer, herkesin gözü önünde ve karşınıza çıkan herkese el sallayarak ilerlersiniz.

- Son olarak diğerlerine göre çok daha az denenmiş 'yaratıcılık' denen altıncı bir yöntem var. Bu, füze ile yolculuk etmeye benzer. Pek çok insan, sanatsal, yaratıcı yanının gelişmesine izin verecek meslekler seçmektedir. Ancak, Bugün yaratıcılık ideali hızla yayılsa da, genç kuşak dünyadan elini eteğini çekerek yaratıcılık uğruna hayatını feda etme heveslisi değildir.

İnsanlık tarihin geldiği eşik sonraki adımın ne olması gerektiğine karar vermektir. Dünya, nereye gittiklerini bilenlere aittir. İnsanlar, dünyaya sonsuz olasılıklar içeren bir yer olarak bakmayı hala öğrenememiştir.

Keşifler çağının henüz daha en başındayız. Hala keşfedilmeyi bekleyen muazzam bir sevgi menüsü var önümüzde ve bunu yapamadığımız sürece pek çok duygu ziyan olmaya devam edecek. Modern dürtüler insanları daha geniş bir yaratıcılığa çağırıyor.

Bugüne kadar insanlar, kendilerini anlama çabasına başkalarını keşfetme çabasından daha fazla zaman ayırdılar. Dünyanın her yerinden ve her kesiminden insan tanımak, yakın zamanda hayatın anlamını derinden hissetmek isteyen herkesin asgari hedefi haline gelebilir.

İnsanın tabiatına ve insan olmanın ne anlama geldiğine ilişkin düşünceler değişmektedir. İnsanlığın zihninde yeni düşünce biçimleri filizleniyor. Hayatınız ancak maskenizi çıkardığınız zaman başlayacak. Sağlam karakterli insanlar, hayatının dizginlerini elinde tutan ve kararlı kişilerdir.

Kaynakça

- Fei, H. (1964). *İkna Edici Olmanın Önündeki Engeller*. (B. Watson, Çev.) New York: Columbia University Press.
- Foucault, M. (1988). *Cinselliğin Tarihi 2*. (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Hariri, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Krankl, V. E. (2010). *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Merriman, J. (2018). *Rönesanstan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Quigley, C. (1966). *A History Of The World In Our Time*. New York: The Macmillan Company.
- Sungur, M. 2016. *Aşk Görme Kusuru, Evlilik ise Tedavidir*, Milliyet, (23 Nisan 2016).
- Varansel, M. (2013). *İnsanlık Çağı Düşüncelerin Evrimi İnsanın Değişimi*. İstanbul: Kanes Yayınları.
- Zeldin, T. (2003). *İnsanlığın Mahrem Tarihi*. (E.Özsayar, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Articles

- THE EFFECTS OF HELLENIC, LATE ROMAN, EARLY BYZANTINE SHOES ON THE HISTORY OF FASHION
Ceyhun Berkol
- ADAPTATION OF TURKISH AGRICULTURE SECTOR TO THE CAP IN THE PROCESS OF FULL MEMBERSHIP TO THE EU
Rıdvan Sağlık & Pelin Yantur
- MAJOR ENERGY COMPANIES AND TURKEY
Muzaffer Ertürk
- THE RETURN OF ISIS FROM CALIPHATE TO A TERRORIST ORGANIZATION
Sarkan Salman Abubake
- FROM HERE TO ETERNITY
Sait Yılmaz